



# RAPORT

**O STANIE ZACHOWANIA  
ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH  
W WOJEWÓDZTWIE  
ŚWIĘTOKRZYSKIM**

**Zabytki wpisane  
do rejestru zabytków  
(księgi rejestru A i C)**

# RAPORT

## O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE ŚWIĘTOKRZYSKIM

Zabytki wpisane  
do rejestru zabytków  
(księgi rejestru A i C)



NARODOWY INSTYTUT  
DZIEDZICTWA  
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

**Wydawca:**

Narodowy Instytut Dziedzictwa  
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa  
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52  
e-mail: info@nid.pl  
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

**Redaktor naczelny:**

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

**Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:**

Maciej Warchoł

**Autorzy tekstu Raportu:**

Oddział Terenowy NID w Kielcach  
Włodzimierz Pedrycz  
Nina Glińska  
Łukasz Młynarski  
Joanna Rek

**Redakcja językowa i korekta:**

Beata Stadryniak-Saracyn

**Projekt i opracowanie graficzne:**

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2017

# SPIS TREŚCI

<b>I.</b>	<b>WSTĘP</b> .....	<b>9</b>
<b>II.</b>	<b>ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009-2017</b> .....	<b>15</b>
<b>III.</b>	<b>PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU</b> .....	<b>27</b>
1.	Tło historyczno-kulturowe .....	27
2.	Prezentacja zabytków nieruchomych na terenie województwa .....	31
3.	Prezentacja zabytków archeologicznych na terenie województwa .....	38
<b>IV.</b>	<b>CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU</b> .....	<b>49</b>
1.	Opis zabytków województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów .....	49
2.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu .....	55
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015 .....	55
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009-2015 .....	60
3.	Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru .....	71
<b>V.</b>	<b>CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU</b> .....	<b>83</b>
1.	Opis zabytków archeologicznych na terenie województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów .....	83
2.	Analiza stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu .....	88
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków .....	89
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków .....	90
<b>VI.</b>	<b>PODSUMOWANIE I WNIOSKI</b> .....	<b>101</b>



Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie świętokrzyskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, będący szczegółowym uzupełnieniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, który Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania w odniesieniu do poszczególnych powiatów zlokalizowanych na terenie województwa oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń.

Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w województwie. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

***dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka***  
***Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa***



# WSTĘP





# I.

## WSTĘP

Niniejszy *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie świętokrzyskim* zaplanowany został jako uzupełnienie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, którego opracowanie przewidziano jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Realizację Krajowego programu koordynuje Generalny Konserwator Zabytków, działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków.

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych ustanowiony został Narodowy Instytut Dziedzictwa<sup>1</sup>, państwowa instytucja kultury wpisana do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego<sup>2</sup>. Na poziomie regionalnym NID reprezentowany jest przez szesnaście oddziałów terenowych, którym powierzono opracowanie raportów wojewódzkich o stanie zachowania zabytków na terenach poszczególnych województw.

W Raporcie dokonana została prezentacja zasobu zabytków nieruchomych (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru w województwie, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w danym regionie, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów, poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi, uzyskanymi w wyniku przeprowadzonej weryfikacji terenowej rejestru zabytków nieruchomych: zabytków architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy w latach 2009–2015, zabytków obszarowych w latach 2015–2016 oraz zabytków archeologicznych w latach 2009–2017<sup>3</sup>.

Na terenie województwa świętokrzyskiego weryfikację rejestru zabytków nieruchomych prowadzono od początku 2009 r. do listopada 2015 r.; obszary zabytkowe weryfikowano

<sup>1</sup> Dalej zwany: NID.

<sup>2</sup> Regulamin organizacyjny NID, załącznik do *Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa*.

<sup>3</sup> W sposób szczegółowy informacje dotyczące historii, zakresu i metodologii prowadzonych weryfikacji terenowych rejestru zabytków przedstawione zostały w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*.

od kwietnia 2015 r. do grudnia 2016 r., a weryfikację rejestru archeologicznego realizowano w latach 2015–2016, z sondażową próbą realizowaną przez archeologów warszawskich w latach 2009–2011. W pracach przy weryfikacji zabytków nieruchomych brało udział łącznie 23 pracowników, w tym głównie pracownicy Oddziału Terenowego w Kielcach oraz (w latach 2012–2014) pracownicy okolicznych oddziałów wspierający weryfikację na terenie województwa świętokrzyskiego. W pracach przy weryfikacji zabytków obszarowych brało udział 3 pracowników Oddziału Terenowego w Kielcach. W pracach przy weryfikacji zabytków archeologicznych brało udział łącznie 12 osób, w tym głównie pracownicy NID (z kieleckiego Oddziału i z centrali w Warszawie), ale też zadanie to w 8 powiatach powierzono profesjonalnym jednostkom zewnętrznym.

W terenie poddano lustracji 1654 obiekty (w tym 35 obszarowych) – zabytków nieruchomych, w tym 1549 obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz 105 obiektów proponowanych do wpisu. W województwie świętokrzyskim, mimo niewielkich trudności, udało się zlustrować wszystkie obiekty wpisane do rejestru. Trudności powyższe wynikały głównie z utrudnionego dostępu do wnętrza budynków prywatnych (dworów i pałaców), jednak w takich przypadkach zewnętrzna lustracja, połączona z wiedzą, doświadczeniem i wywiadem środowiskowym, pozwalała na pozytywne zakończenie weryfikacji.

W zakresie archeologicznym przeprowadzono analizę i rozpoznanie dla 206 stanowisk wpisanych do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego i 2 spoza rejestru.





**ZAŁOŻENIA METODYCZNE  
WERYFIKACJI  
REJESTRU ZABYTKÓW  
NIERUCHOMYCH  
(KSIĘGI A I C)  
W LATACH 2009-2017**



# II.

## ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017

Podstawą zestawień statystycznych wykorzystanych w Raporcie są dane z ogólnopolskich baz rejestru zabytków nieruchomych prowadzonych w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków oraz Dziale Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID. Dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków były podstawą weryfikacji rejestru zabytków w zakresie architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy, natomiast geoprzestrzenna baza danych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze związanym z weryfikacją zabytków archeologicznych wpisanych do księgi rejestru C oraz do weryfikacji zabytków obszarowych.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID tworzona jest na podstawie treści dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru. Uzupełnieniem informacji dotyczących cech zabytkowych znajdujących się w niej obiektów były ustalenia poczynione na podstawie aktualnej wiedzy o obiektach, istniejącej dokumentacji oraz weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej w latach 2009–2015. Głównym celem bazy jest ustalenie zasobu wpisanego do rejestru oraz zgromadzenie o nim jednolitych informacji pozwalających na jego charakterystykę i uzyskanie scalonego obrazu statystycznego zasobu zabytków w Polsce. Jednakże trudności w przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego, czyli decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków<sup>4</sup>. Dokumenty administracyjne, wydawane od niemal

<sup>4</sup> Szerzej aspekt ten omówiony został w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w części poświęconej charakterystyce aktów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków wpisanych do rejestru.



90 lat w oparciu o kolejne akty prawne dotyczące prowadzenia rejestru zabytków<sup>5</sup>, nadal obowiązują, chociaż zmieniło się znaczenie prawne i rozumienie niektórych terminów określających przedmiot ochrony, a podejście konserwatorskie w wielu obszarach uległo znacznej ewolucji. Dokumenty te odzwierciedlają preferencje poszczególnych urzędów oraz zmieniający się na przestrzeni czasu sposób określania przedmiotu ochrony prawnej. Dlatego tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID).

Mając na względzie powyższe rozbieżności i zróżnicowanie dokumentów w prowadzonej w NID krajowej bazie zabytków wpisanych do rejestru, zrezygnowano ze ścisłego zapisu sformułowań użytych w rozstrzygnięciach poszczególnych decyzji administracyjnych. W celu uzyskania scalonego, jednolitego obrazu statystycznego zasobu wpisanego do rejestru zabytków w skali całego kraju, przyjęto stałe dla całego zbioru zasady interpretacji treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków w zakresie:

- wskazania zabytków wpisanych do rejestru, zwłaszcza wobec zabytków stanowiących części składowe obiektów złożonych lub zespołów historycznych oraz elementów układów urbanistycznych i ruralistycznych bądź też obszarów ochronnych,
- stosowania ogólnopolskiej terminologii określania obiektów,
- ogólnopolskiej kategoryzacji zabytków stosowanej od 1996 r. (w NID, a wcześniej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków), tj. podziału zasobu na rodzaje funkcjonalne.

Powyższa metodologia bazy rejestru znalazła odzwierciedlenie w publikowanych statystykach Raportu. Uwzględnione są w nich wskazane w treści decyzji zabytki:

- wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, tj. obiekty wymienione jako przedmiot ochrony w rozstrzygnięciu decyzji,
- stanowiące części składowe zespołów historycznych określonych w rozstrzygnięciu decyzji (zespołów rezydencjonalnych, kościelnych, klasztornych, obronnych, przemysłowych, zabudowy mieszkalnej, gmachów użyteczności publicznej itp.), tj. obiekty wcho-

<sup>5</sup> Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 Nr 29, poz. 265 ze zm.), ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1962 Nr 10, poz. 48 ze zm.), ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014, poz. 1446 ze zm.).

dzące w skład zespołów wyszczególnione w treści decyzji jako posiadające wartości zabytkowe objęte ochroną<sup>6</sup>,

- będące elementami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (w tym m.in. zabudowa wyszczególniona w treści decyzji jako posiadająca wartości zabytkowe objęte ochroną),
- które w decyzjach są określone w sposób uogólniony, lecz została określona ich liczba (np. „trzy budynki gospodarcze wchodzące w skład zabudowy folwarku”).

W statystykach nie zostały natomiast uwzględnione „zespoły” rozumiane jako związane ze sobą funkcjonalnie grupy obiektów wpisane jedną bądź kilkoma decyzjami (np. zespoły dworsko-folwarczne, linie kolejowe, zespoły cukrowni), w tych przypadkach liczone były wyłącznie ich elementy składowe. Zasada ta przyjęta została ze względu na zróżnicowany sposób dokonywania wpisu do rejestru zespołów i ich elementów składowych oraz trudności w jednoznacznym uznaniu zespołu za objęty ochroną prawną dla obiektów wpisanych do rejestru na podstawie starszych dokumentów, gdy stanowisko konserwatorskie w tym zakresie różniło się od obecnego. Nie zostały też uwzględnione, niekiedy wymieniane w decyzjach, „części budynków” (np. kaplice stanowiące integralne części kościołów, bramy w ciągu ogrodzeń). Jednocześnie w przypadku decyzji niejednoznacznych, rozstrzygnięcia i załączniki zwykle interpretowano w taki sposób, by ująć w bazie wszystkie wymienione w dokumentach obiekty.

W zestawieniach statystycznych Raportu zabytki przedstawione zostały w podziałach zgodnych z ich lokalizacją administracyjną, ze stanem własności oraz z cechami historycznymi w odniesieniu do stanu zachowania oraz sposobu użytkowania. Wyodrębnione na potrzeby opracowania cechy historyczne to:

- funkcja pierwotna zabytku w podziale na 11 kategorii (sakralne, obronne, mieszkalne, zabytkowa zieleni, cmentarze, gospodarcze, folwarczne, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej oraz inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w jego strukturze, w 9 kategoriach (DREWNIANE WIEŃCOWA I INNE – obiekty drewniane konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej, szkieletowej wyłącznie z wypełnieniem drewnianym oraz inne, DREWNIANE SZKIELETOWE – obiekty konstrukcji szkieletowej drewnianej z wypełnieniem innym niż drewniane, MUROWANE CEGLANE, MUROWANE KAMIENNE, ZIEMNE, GLINOBITKA, BETONOWE, METALOWE oraz RUDA DARNIOWA),
- czas powstania obiektu odnosi się do najwcześniejszej zidentyfikowanej fazy powstania części zabytku, zachowanej niekiedy również w formie reliktu. W zestawieniach statystycznych nie są uwzględnione kolejne fazy budowy często determinujące obecny wygląd zabytku.

<sup>6</sup> Wyjątkowo, w przypadkach zbyt ogólnego określenia przedmiotu ochrony w treści decyzji (np. zespół klasztorny lub dworski) doprecyzowywano na podstawie ustaleń merytorycznych, jakie obiekty wchodzi w jego skład, i informacje te uwzględniano w bazie danych, by utrzymać jednolity dla kraju poziom szczegółowości informacji. W tym przypadku zapis informacji o poszczególnych obiektach, np. pochodzących z różnych faz budowy, pozwala na ujęcie ich w statystykach na równi z tymi, które są wyszczególnione w treści precyzyjniejszych decyzji, dotyczących analogicznych założeń zabytkowych.

Poza tym brano również pod uwagę:

- lokalizację w granicach jednostek administracyjnych (województwa i powiaty),
- rodzaj własności zabytków w 6 kategoriach (państwowe, samorządowe, prywatne, kościołów i związków wyznaniowych, inne oraz mieszana).

Dane zawarte w bazie Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID stały się materiałem wyjściowym do weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga rejestru A), rozpoczętej w 2009 r. i prowadzonej przez oddziały terenowe NID do 2015 r. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków początkowo związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków poprzez m.in. skreślenie obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do muzeów (skansenów). Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. Dodatkowymi celami było sprawdzenie i uzupełnienie informacji zawartych w bazie danych NID o poszczególnych zabytkach, zwłaszcza dotyczących ich materiału, chronologii i aktualnego stanu własnościowego, oraz zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych i sporządzenie dokumentacji fotograficznej. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano również spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów administracyjnych<sup>7</sup> i materiałów ewidencyjnych<sup>8</sup> oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały zabytki obszarowe (układy urbanistyczne i ruralistyczne)<sup>9</sup>.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych zdefiniowano 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i skoncentrowanych jest na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),

<sup>7</sup> Na tym etapie porównywano m.in. zapisy w udostępnionych wyciągach z bazy z dokumentami administracyjnymi, przede wszystkim decyzjami o wpisie do rejestru zabytków.

<sup>8</sup> W miarę potrzeby także dokumentacji specjalistycznej i innych materiałów udostępnionych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

<sup>9</sup> *Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010*, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

Pozostałe zabytki – które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich – natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od złego do bardzo dobrego.

Dla obiektów zaliczanych do wymienionych wyżej grup weryfikacyjnych sporządzano tzw. kwestionariusze – ujednocicone dokumenty, zawierające oprócz podstawowych informacji o zabytku uzasadnienie kwalifikacji do danej grupy, m.in. krótki opis jego stanu i wskazanie przyczyn zagrożenia bądź zniszczenia. W przypadku obiektów, które utraciły wartości zabytkowe i nieistniejących, starano się również określić czas ich zniszczenia.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu<sup>10</sup>. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków, oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych w województwie oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach i opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali województwa, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

<sup>10</sup> Opracowanie Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce było jednym z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, którego założenia opracowano w 2013 r., a więc już w końcowym okresie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych przez NID.

Wyłączenie z prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków obszarowych spowodowało konieczność uzupełnienia na potrzeby Raportu weryfikacji o tę grupę zabytków nieruchomych. Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także analizie precyzji określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składającej się z części A – rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznanie terenowe. Forma i struktura ankiety pozwoliły na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część Raportu dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.<sup>11</sup> Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków. Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowanie zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

<sup>11</sup> Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wnętrza urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp., oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia wojewódzkim konserwatorom zabytków w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił wartości (proponycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

Dane dotyczące zabytków archeologicznych (księga rejestru C) przedstawione w raporcie, zebrane zostały w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych prowadzonej w latach 2009–2017. Weryfikację przeprowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych oraz dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnętrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność. Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednak w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrano w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć

wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak i subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane – dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierających uzasadnienie przedstawianych ocen pozwalają – na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych powiatów, jak i całego województwa. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji, a także potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktywów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska,



odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz zabytków, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędom ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono grupy zabytków pod względem stanu zachowania:

- zabytki zachowane w dobrym stanie (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości lub/oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak w całości wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawanie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- oraz jako odrębna grupa obiekty, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).





**PREZENTACJA ZASOBU  
ZABYTEKÓW WPISANYCH  
DO REJESTRU**



# III. PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

## 1.

### TŁO HISTORYCZNO-KULTUROWE

Województwo świętokrzyskie to w dużej mierze spuścizna dawnego województwa sandomierskiego, a potem kieleckiego. Województwa rozległego niegdyś, a pomniejszanego przez wieki – najpierw o prawobrzeżne ziemie nadwiślańskie (lubelskie, od końca XV w.), później o część południowo-wschodnią (rzeszowską, od okresu rozbiorów), aktualnie o część północną (radomską), ale też z włączoną już w wiekach średnich (w połowie XIII w.) częścią południowo-zachodnią (dawna ziemia wiślicka). Region ten pozostawał od wieków w centrum polskiej państwowości, kultury i tradycji; w niektórych okresach wręcz je kształtując. Te historyczne uwarunkowania, skorygowane w pewnym stopniu subiektywnie realizowaną lokalną polityką konserwatorską, wpłynęły na rodzaj i rozłożenie na terenie województwa obiektów i stanowisk wpisanych do rejestru zabytków. Obecne województwo to orientacyjnie przyjęty obszar między Wisłą, Nidą, Pilicą i Kamienną; zajmuje ok. 3,5% powierzchni kraju i ma tyleż samo ludności. Fizjograficznie występuje tu w zasadzie podział na trzy części, ale dla potrzeb niniejszego Raportu wyróżniono cztery części – kulturowo różnie zagospodarowane – co wynika zarówno z uwarunkowań geograficznych, jak i historycznych. Część środkową i północno-wschodnią zajmują wypiętrzenia Gór Świętokrzyskich (Wyżyna Kielecka), część południowa to Niecka Nidziańska, południowo-wschodnia to Wyżyna Sandomierska, zaś północno-zachodnia to fragment Wyżyny Przedborskiej. Takie położenie warunkowało rozwój osadnictwa, które początkowo koncentrowało się w dogodnych do życia rejonach południowo-wschodnich – dawna ziemia sandomierska i ziemia wiślicka – obfitujących w urodzajne gleby i wodę. Tak w zasadzie pozostało, bo i dziś widoczne jest większe kulturowe zagospodarowanie tego rejonu, posiadającego tym samym więcej obiektów zabytkowych (nieruchomych), a w każdym razie bardziej jednolicie sytuowanych. Inaczej jest w przypadku zabytków archeologicznych, co szczegółowo omówiono w dalszej części Raportu.

Na obszarze regionu najwcześniejsze ślady człowieka pochodzą z paleolitu. W czasie badań Jaskini Raj, w pobliżu Kielc, odnaleziono oznaki bytności człowieka neandertalskiego, który ok. 70–60 tys. lat temu dwukrotnie sezonowo zamieszkiwał tę jaskinię. Ślady wczesnego osadnictwa z czasów kultury hamburskiej (ok. 13–12 tys. lat temu), kompleksu Federmesser (ok.

11,8–10,8 tys. lat temu), kultury Bromme-Lyngby (ok. 11,8–10,8 tys. lat temu) i kultury świderskiej (ok. 10,8–10 tys. lat temu) odnaleziono natomiast podczas badań archeologicznych w dolinie rzeki Kamiennej na stanowisku nazwanym Rydno. Znajdował się tu zespół obejmujący kilkaset późnopaleolitycznych obozowisk oraz kopalnia hematytu. Rozmiary obozowisk i występowanie importów oraz obecność barwnika (ochry) z Rydna w odległości nawet kilkuset kilometrów od kompleksu świadczą o ponadregionalnym znaczeniu tego ośrodka. Nieporównanie większe dziedzictwo pozostawił jednak po sobie człowiek neolityczny, który poza produkcją rolno-hodowlaną zajmował się wydobywaniem i obróbką krzemienia pasiastego. W okolicach wsi Sudół (koło Ostrowca Świętokrzyskiego) powstał największy w Europie kompleks neolitycznych kopalni krzemienia pasiastego – obecnie pod nazwą Krzemionki wpisany na listę Pomników Historii. Rezerwat archeologiczny o powierzchni 381 hektarów obejmuje pole eksploatacyjne składające się z ok. 3000 szybów, podziemnych chodników i komór z porzuconymi narzędziami górniczymi i rysunkami naskalnymi. Kopalnie eksploatowane były w latach 3900–1600 p.n.e., ale ich największy rozwój przypadł na czas trwania kultury amfor kulistych (2900–2500 p.n.e.). Przedmioty wykonane z krzemienia wydobytego w Krzemionkach znajdowane były w odległości ponad 600 kilometrów od złóż, co świadczy o ogromnym zasięgu oddziaływania.

Epoka żelaza również bardzo wyraźnie zapisała się w dziedzictwie regionu świętokrzyskiego. W pierwszych wiekach naszej ery, w tzw. okresie wpływów rzymskich (I–V w.), w północno-wschodniej części Gór Świętokrzyskich powstał największy w Europie Środkowo-Wschodniej poza granicami Imperium Rzymskiego okręg hutniczy. Jego początki sięgają II w. p.n.e., ale największe nasilenie produkcji miało miejsce w II i III w. n.e. Oprócz stanowisk dymarskich, w tym charakterystycznych dla ośrodka świętokrzyskiego tzw. zorganizowanych piecowisk, z województwa świętokrzyskiego znana jest najstarsza i zarazem jedyna na obszarze europejskiego Barbaricum głębiniowa kopalnia rud żelaza w Rudkach, koło Nowej Stupii.

Tereny Gór Świętokrzyskich skrywają także ślady przedchrześcijańskich miejsc kultu pogańskiego z VIII–IX w. Na kilku bliskich sobie wzgórzach występują specyficzne konstrukcje kamienne – symboliczne wały, kręgi, ołtarze lub bramy. Najbardziej znane są te na Łysej Górze (zwanej też Łyścem); pozostałe to Góra Grodowa w Tumlinie, Góra Zamczysko w Widelkach oraz Góra Dobrzeszowska.

Silne ośrodki plemienne zaczęły powstawać dopiero w VIII w.; jednym z nich było leżące nad górną Wisłą tzw. państwo Wiślan, z którym wiążą się tzw. wielkie grody wiślańskie – charakterystyczny dla Małopolski typ budownictwa obronnego z tego okresu. W regionie świętokrzyskim grody takie znane są m.in. ze Stradowa i Szczaworyżu. Z terenu ziemi sandomierskiej z okresu plemiennego pochodzi natomiast gród w Zawichoście – Podgórzu.

Z okresem początków państwowości w Małopolsce można łączyć kolejne grody, m.in. Opatów, Sandomierz, Stawy, Wiślicę i Zawichost. System dobrze rozwiniętych grodów, zwanych później kasztelaniami, i związanych z nimi osad służebnych dał początek wielu miastom. Właśnie miasta (miasteczka) stanowiły o gwałtownej urbanizacji regionu, począwszy od średniowiecza po czasy nowożytności. Dokonano wtedy lokacji ponad 50 miejscowości. Początkowo w XIII i XIV w. były to głównie lokacje książęce i królewskie, w XIV i XV w. – duchowne, a rycerskie/szlacheckie w XV–XVII w. W miastach tych lub w ich najbliższej okolicy powstawały z czasem zamki,

kościół, klasztor, ratusz (niektóre przetrwały do dziś) i sukcesywnie była odbudowywana lub wymieniana zabudowa mieszkaniowa. Wiele z tych ośrodków stanowi obecnie zabytkowe, historyczne układy urbanistyczne. Charakterystyczne jest też występowanie w wielu zakątkach regionu małych, pełnych uroku kościółków, nierzadko o średniowiecznej metryce (obiekty murowane) i interesującej tradycyjnej architekturze (obiekty drewniane).

Ogromny wpływ na zabytkowy zasób obecnego województwa świętokrzyskiego miała chrystianizacja państwa polskiego. Pierwsze kościoły w regionie nie zachowały się, a ich śladem są jedynie przekazy o kościele św. Mikołaja w Sandomierzu i kościele św. Maurycego w Zawichoście oraz ekspozycja archeologiczna w Wiślicy (z pozostałościami kościoła św. Mikołaja oraz relikwiami dwóch kościołów romańskich pod obecną kolegiatą). Stopniowo powstawała gęsta sieć organizacji kościelnych. Znaczne połacie obszaru ziemi sandomierskiej (leżące na północy obecnego województwa) nadane zostały około połowy XII w. przez ówczesnego władcę biskupom krakowskim (stały się wkrótce jednymi z ważniejszych ich włości) i wrocławskim. Zawdzięczać można biskupom niezwykle rozwój ówczesnego województwa sandomierskiego; przyczynili się oni m.in. do powstania miast na prawie niemieckim (m.in. Bodzentyn, Daleszyce, Kielce, Kunów, Łągów i Tarczek), a zabytkowy zasób regionu wzbogacili, pozostawiając po sobie siedziby (m.in.: zamki w Bodzentynie i Pińczowie oraz pałac w Kielcach). W XII w. na ziemi kieleckiej przybyli również zakonnicy (z Włoch, Burgundii i Ziemi Świętej). Założyli oni pierwsze zakony – benedyktyni osiedlili się w opactwie wzniesionym już w XII w. na Łyścu (gdzie sprowadzili później relikwie Krzyża Świętego) będącym w XV w. głównym sanktuarium państwowym i dynastycznym. Cystersi, również w XII w., założyli swoje opactwa w Jędrzejowie, Wąchocku i Koprzywnicy, a joannici od XII w. siedzibę mieli w Zagości, z kolei dominikanie w Sandomierzu (w XIII w.). Zarówno zakonnicy, jak i biskupi przyczynili się do znacznego rozwoju przemysłu: cystersi z Wąchocka, kontynuując (i kształtując) tradycje regionu, eksploatowali zasoby mineralne w swych dobrach (w XIV w. w dolinie rzeki Kamiennej powstały pierwsze kuźnice), a biskupi krakowscy pod koniec XVI w. sprowadzili włoskich górników i hutników (pierwszy piec hutniczy powstał w Bobrzy na początku XVI w., a wkrótce w Cedzynie i Samsonowie koło Kielc). Obecnie na terenie województwa (i nie tylko) funkcjonują trzy diecezje: kielecka na większości obszaru, sandomierska we wschodniej części i radomska w północnej części.

Reformacja zapoczątkowana w XVI w. miała na terenie dzisiejszej ziemi kieleckiej wielu zwolenników, w wyniku czego w II połowie XVI i na początku XVII w. ziemie te należały do terenów najbardziej ogarniętych przemianami religijnymi w Koronie. Łącznie ok. 70 parafii katolickich zostało przekształconych na protestanckie, a Pińczów i Raków zostały najpoważniejszymi ośrodkami reformacji w Polsce. Po epizodzie reformacji pozostało jednak niewiele śladów materialnych.

Dawne województwo sandomierskie zapełniały liczne siedziby szlacheckie i rezydencje możnowładcze, związane ze znaczącymi polskimi rodami. Dworów, które pierwotnie (jeszcze przed wojną) były prawie w każdej wsi, pozostało niewiele – ponad 50; niektóre są obecnie zamieszkałe i odnowione (np. w Ludyni i Śmitowie), niektóre (np. w Woli Świdzińskiej) pozostały w stanie prawie oryginalnym (ale, niestety, są zaniedbane), niektóre chylą się ku upadkowi (np. w Promniku). Większe rezydencje nie miały szczęścia do zawieruch dziejowych, przetrwały

do dziś m.in. założenia w Bałtowie, Bejskach, Czyżowie Szlacheckim, Górkach Klimontowskich, Kurozwałkach i najbardziej wyjątkowy – Krzyżtopór w Ujeździe (w formie trwałej ruiny).

Istotną część zasobu zabytkowego województwa stanowią zabytki tzw. żydowskie (m.in. synagogi, cmentarze); mimo że pozostało ich niewiele i nie wszystkie są zadbane. Wynika to z licznego dawniej występowania tu tej społeczności; jak wynika z zachowanych spisów ludności, w 1921 r. województwo kieleckie zamieszkiwało ponad 300 tys. Żydów, co stanowiło wówczas prawie 12% wszystkich mieszkańców, a w kilku miastach ludność żydowska stanowiła ponad 50% mieszkańców (m.in. w Chmielniku, Działoszycach, Szydłowie i Wodzisławiu). Spektakularną inwestycją jest niedawne odnowienie z przystosowaniem do funkcji muzealnej synagogi w Chmielniku; znaczące i wartościowe obiekty tego typu znajdują się też w Chęcinach, Pińczowie i Szydłowie.

Początki nowożytnego przemysłu z kolei sięgają połowy XVII w., ale dopiero w II połowie XVIII w. nastąpił dynamiczny rozwój metalurgii – z inicjatywy i wskutek działalności królewskiej, magnackiej i kościelnej (biskupiej i zakonnej). W północno-wschodniej części regionu, określanej dziś jako Staropolski Okręg Przemysłowy, powstawały kopalnie rudy, wielkie piece, zakłady obróbki żelaza, wytwórnie narzędzi i uzbrojenia – oparte na różnorodnych układach hydroenergetycznych. Można śmiało powiedzieć, że wówczas większość produkcji ówczesnej Polski skoncentrowana była na ziemi świętokrzyskiej. W I połowie XIX w., z inicjatywy Stanisława Staszica i Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, podjęto zadanie uprzemysłowienia kraju (lokując czy przebudowując i odnawiając wiele fabryk w obrębie Okręgu), z czego najciekawszym przedsięwzięciem był *plan ciągłego zakładu fabryk żelaznych na rzece Kamiennej* realizowany od 1818 r. Niektóre z tych fabryk przetrwały i pracowały do czasów niedawnych (np. zakład metalurgiczny z wielkim piecem w Starachowicach, zakład metalowy w Maleńcu oraz warsztaty i młyn w Wąchocku); a zakład w Białogonie funkcjonuje do dziś. Wszystkie są istotnym elementem dziedzictwa kulturowego, a razem stanowią o wyjątkowości regionu na tle kraju.

Na tle rozmieszczonych w miarę równomiernie miast i miasteczek zawsze wyróżniał się gród sandomierski, przez pewien czas stolica księstwa dzielnicowego, a potem województwa. Później zaczął dominować ośrodek kielecki, a miasto Kielce wyrosło w czasach nowożytnych na centrum regionu skupiające życie gospodarcze i polityczne. Miasta te obfitują w znaczące obiekty zabytkowe – Sandomierz o proveniencji średniowiecznej, Kielce – nowożytnej i XIX-wiecznej.

Wiele w zasobie naszego dziedzictwa, a głównie w krajobrazie miast i miasteczek, zmieniła I wojna światowa, w czasie której przetaczające się fronty nie oszczędziły zarówno cennych obiektów, jak i ogromnej liczby towarzyszącej im historycznej zabudowy. Z mozołem odbudowane doznały kolejnych, jeszcze większych zniszczeń podczas II wojny światowej, po których powstały w innym już architektonicznym kształcie, z dużym wpływem zmienionej sytuacji społeczno-politycznej. Ogrom zniszczeń, ale też świadomość potrzeby chronienia dziedzictwa skutkowały początkowo samorzutnymi, potem włączonymi w różną politykę konserwatorską, działaniami inwestycyjnymi (odbudowy i przebudowy), poprzedzonymi oceną strat oraz inwentaryzacjami i badaniami. Towarzyszyła temu praktyka wpisywania, uważanych za najcenniejsze, obiektów i miasteczek do rejestru zabytków – często jako powielenie wpisów przedwojennych.

Te poprzednie wpisy, co charakterystyczne, obejmowały głównie znaczące obiekty sakralne i rezydencjonalne; świadomość i potrzeba docenienia dziedzictwa „zwykłej”, wręcz typowej historycznej architektury pojawiła się w okresie powojennym – gdy zaczęła ona znikać. Interesująca jest dynamika wpisów – najwięcej było ich (prawie 50%) w latach 50. i 60. XX w., by w następnych dekadach ustabilizować się na poziomie ok. 10-procentowym i ograniczyć się w zasadzie do pojedynczych przypadków w nowym tysiącleciu. Obecnie w województwie świętokrzyskim w rejestrze zabytków nieruchomości znajduje się ponad 1600 obiektów (wobec niepełna 150 w 1934 r. na tym samym terenie) oraz ponad 200 stanowisk archeologicznych.

Ziemie świętokrzyska i sandomierska przechodziły, tak jak i cała Polska, różne koleje losu – okresy prosperity i rozwoju, klęski naturalne i zawieruchy wojenne, ale zawsze pozostawały w centrum polskiej państwowości, będąc świadkiem i wynikiem kształtowania się różnorodnego dziedzictwa kulturowego. Są tu i romańskie kościoły, miasteczka o średniowiecznych korzeniach, barokowe rezydencje, i zabytki nowożytnej techniki.

## 2.

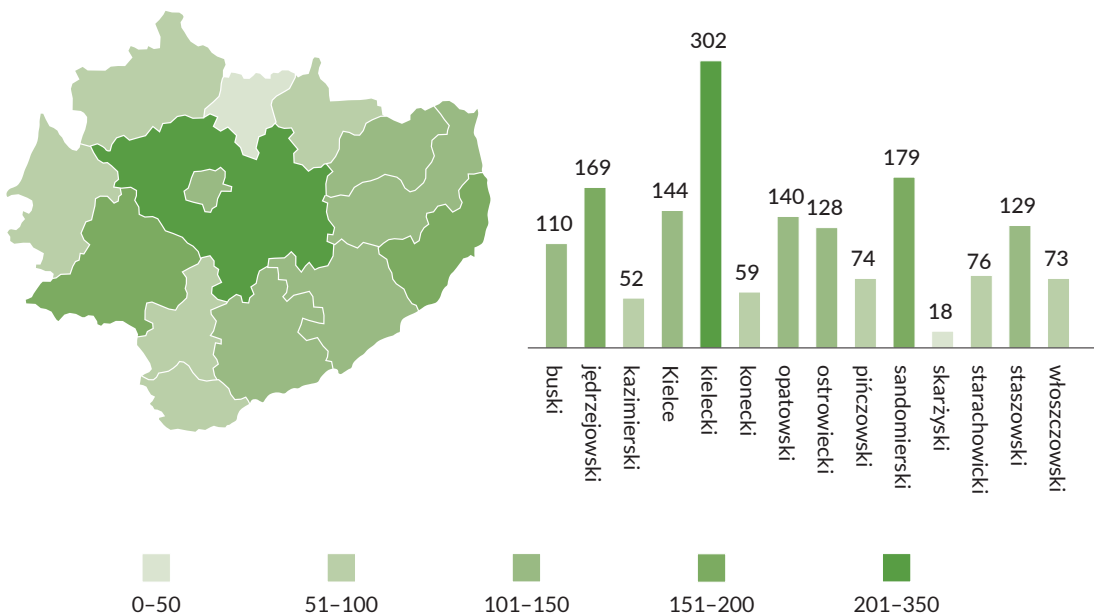
# PREZENTACJA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

W województwie świętokrzyskim znajdowały się (w okresie poddanym weryfikacji) 1653 obiekty wpisane do rejestru zabytków. Na tle kraju sytuuje się to poniżej średniej krajowej, czyli województwo świętokrzyskie (zajmując ok. 3,74% powierzchni kraju i mając ok. 3,25% ludności) posiada 2,33% zabytkowego zasobu kraju. W województwie do początku 2017 r. nie było obiektów (bez uwzględnienia archeologii) posiadających status Pomnika Historii lub będących na Liście światowego dziedzictwa UNESCO. Obecnie (stan na koniec 2017 r.) na liście Pomników Historii znajdują się 4 obiekty z województwa (zespół opactwa Cystersów w Wąchocku; pobenedyktynski zespół klasztorny na Świętym Krzyżu oraz przedchrześcijańskie obwałowania kamienne na Łysej Górze; dawny pałac biskupów i katedra w Kielcach; historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy w Sandomierzu).

Obszar województwa jest zróżnicowany pod względem rozmieszczenia zabytków. Większość ich znajduje się w południowo-wschodniej części województwa (ok. 37% ogółu – w powiatach jędrzejowskim, opatowskim, sandomierskim i staszowskim) oraz w rejonie kieleckim (ponad 25%). Zauważalna jest dominacja dwóch miast: obecnej stolicy województwa – Kielc, i dawnej stolicy – Sandomierza (łącznie prawie 15% regionalnego zasobu); większe skupiska zabytków odnotować można też w okolicy Buska-Zdroju, Pińczowa i Wiślicy. Cechą charakterystyczną obecnej sieci osadniczej na terenie województwa jest koncentracja dużych ośrodków w jego północnej części, kształtująca się w tzw. aglomerację staropolską. Jest to część obecnie dość znacznie zurbanizowana, skupiająca większość ludności oraz potencjału przemysłowego regionu, zawierająca więcej zabytków z ostatnich wieków, ale też o stosunkowo dużych po-



### OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE TERYTORIALNYM (STAN NA 30.04.2016 R.)



wierzchniach lasów. Część południowa i wschodnia to sieć mniejszych miast o znacznych walorach historycznych, ale zdecydowanie mniejszym potencjale gospodarczym; na tym częściowo wyżynnym, częściowo nizinym, raczej płaskim obszarze przeważa krajobraz pól uprawnych i sadów, ograniczonych dolinami rzek Wisły i Nidy. Jednocześnie występujące tu liczne i różnorodne zabytki świadczą o wczesnym osadnictwie i kulturowym zagospodarowaniu tych ziem.

Najliczniejszą grupą zabytków w województwie ze względu na ich funkcję pierwotną są obiekty sakralne (451); stanowią one ponad 1/4 ogółu zabytków w województwie (w czym województwo przoduje w Polsce) i 3,5% w danej grupie w skali kraju. Porównywalna z sakralnymi jest w województwie liczba zabytków ogólnie związana z dawnymi założeniami dworskimi (rezydencji, zieleni/parków i budynków folwarcznych) – jest ich ok. 26% w skali regionu, co może świadczyć m.in. o znacznym rozdrobnieniu tu własności szlacheckiej, ale też niewiele przekracza średnią krajową. Zastanawia niewielki udział budynków mieszkalnych i gospodarczych – i w skali województwa, i w skali kraju, oraz duży udział cmentarzy (194; ponad 4% w skali kraju). Pozostałe grupy funkcjonalne zabytków (w tym charakterystyczne dla województwa obiekty przemysłowe) nie odbiegają wyraźnie od standardów krajowych. Zabytki sakralne dominują we wszystkich powiatach poza powiatami grodzkim, gdzie obiektów sakralnych jest nieznacznie mniej niż obiektów użyteczności publicznej, i włoszczowskim, gdzie nad sakralnymi przeważają parki. Największa koncentracja świątyń występuje w centralnej części województwa – w powiecie kieleckim i Kielcach (jest ich tu 98); należy to powiązać w dużej mierze z działalnością biskupów krakowskich, którzy mieli tu rozległe włości. Natomiast założeń dworskich najwięcej (ponad 20% wszystkich) znajduje się w powiecie jędrzejowskim. Z kolei wśród obiektów przemysłowych wyróżniają się powiaty o takich właśnie tradycjach

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ  
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Urbanistyka	Sakralne	Obronne	Publiczne	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Buski	4	44	0	6	2	6	8	3	0	13	2	17	5	110
Jędrzejowski	3	46	2	0	1	23	44	24	0	6	4	7	9	169
Kazimierski	0	24	0	0	0	1	21	1	0	0	0	3	2	52
Kielce	9	18	1	19	0	4	5	1	3	63	4	4	13	144
Kielecki	9	80	2	10	4	15	22	6	3	78	14	40	19	302
Konecki	1	16	0	0	0	5	11	4	0	3	2	5	12	59
Opatowski	1	36	3	0	3	8	24	13	1	1	0	41	9	140
Ostrowiecki	2	27	1	2	2	9	18	7	5	14	19	8	14	128
Pińczowski	1	33	2	2	1	5	11	5	0	1	2	7	4	74
Sandomierski	5	48	2	10	3	8	20	0	2	37	0	29	15	179
Skarżyski	0	8	0	0	0	0	1	1	0	4	0	1	3	18
Starachowicki	2	15	0	6	0	0	8	0	2	5	23	8	7	76
Staszowski	3	33	6	2	3	8	11	17	2	3	1	22	18	129
Włoszczowski	2	23	0	0	0	10	26	8	0	0	1	2	1	73
<b>Województwo</b>	<b>42</b>	<b>451</b>	<b>19</b>	<b>57</b>	<b>19</b>	<b>102</b>	<b>230</b>	<b>90</b>	<b>18</b>	<b>228</b>	<b>72</b>	<b>194</b>	<b>131</b>	<b>1653</b>
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	1076	12890	1105	4706	405	4847	7449	5332	2336	19626	2482	4802	3829	70885
Udział woj. w kraju (%)	3,90%	3,50%	1,72%	1,21%	4,69%	2,10%	3,09%	1,69%	0,77%	1,16%	2,90%	4,04%	3,42%	2,33%

(funkcjonował tu przecież Staropolski Okręg Przemysłowy): kielecki, ostrowiecki i starachowicki, stanowiąc prawie 78% wszystkich tego typu zabytków w województwie. Zamki (będące w większości ich pozostałościami) najliczniej występują w południowo-wschodniej części regionu, znanej z bogatych posiadłości magnackich (wcześniej rycerskich), w powiatach opatowskim, sandomierskim i staszowskim, gdzie ich liczba (18) sięga prawie połowy w województwie (stanowiąc też 4,7% takich obiektów w kraju). Stosunkowo dużą liczbę cmentarzy w powiatach kieleckim, opatowskim, sandomierskim i staszowskim (132; aż 68% w województwie) należy wiązać po części z rozległością tych powiatów, po części z wczesną i intensywną właśnie tu urbanizacją. Warty odnotowania jest też wysoki udział wpisów urbanistycznych (prawie 4% w skali kraju); poza „stolicami” województwa charakterystyczne jest występowanie historycznych miasteczek na południowo-wschodnich obrzeżach województwa – głównie w powiatach buskim, sandomierskim i staszowskim (miejsca intensywnych średniowiecznych lokacji), stanowiąc połowę chronionych rejestrowo obszarów w województwie. Budynki użyteczności publicznej skumulowane są w powiecie kieleckim i Kielcach (26) oraz w powiecie sandomierskim (10), łącznie jest ich 57 (ale niewiele ponad 1% w skali kraju) – co wynika z istnienia tu ośrodków administracyjnych i kościelnych (odrębne diecezje).

Spośród wszystkich zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków na terenie województwa świętokrzyskiego (1611, nie uwzględniając wpisów urbanistycznych), najlicz-

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII  
Z WYŁĄCZENIEM UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Do poł. XIII w.	Poł. XIII–XV w.	XVI–XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Buski	1	17	34	40	11	3	106
Jędrzejowski	4	4	72	67	19	0	166
Kazimierski	1	4	29	15	3	0	52
Kielce	1	0	30	52	35	17	135
Kielecki	2	16	105	118	27	25	293
Konecki	1	1	28	23	3	2	58
Opatowski	1	7	46	49	15	21	139
Ostrowiecki	0	5	37	52	25	7	126
Pińczowski	2	7	33	22	7	2	73
Sandomierski	12	16	71	43	12	20	174
Skarżyski	0	0	7	11	0	0	18
Starachowicki	3	2	14	37	1	17	74
Staszowski	0	19	46	40	8	13	126
Włoszczowski	0	4	41	21	2	3	71
<b>Województwo</b>	<b>28</b>	<b>102</b>	<b>593</b>	<b>590</b>	<b>168</b>	<b>130</b>	<b>1611</b>
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	450	3950	16625	30812	13947	4025	69809
Udział woj. w kraju (%)	6,22%	2,58%	3,57%	1,91%	1,20%	3,23%	2,31%

niejszą grupę stanowią obiekty pochodzące z XVI–XVIII w. (593; ok. 37% w skali regionu; ok. 3,5% w skali kraju). Niewiele mniej jest obiektów XIX-wiecznych – 590 (ale tu już tylko niespełna 2% w skali kraju). Wraz z wiekiem zabytków ich liczba w regionie w sposób oczywisty zmniejsza się, np. obiektów z okresu do XV w. jest 130 (prawie 3% w skali kraju), ale tu zdecydowanie województwo wyróżnia się wskaźnikiem procentowym udziału obiektów wczesnośredniowiecznych w całym regionalnym zasobie – udział ten (ok. 1,7%) jest prawie trzykrotnie wyższy niż średnio w Polsce. Wiązać to można z jednej strony z kształtowaniem się właśnie tu ośrodków piastowskiego państwa, za czym przemawiają np. zabytki Sandomierza (wówczas, według przekazów, jednej z trzech stolic Polski), gdzie jest 12 takich obiektów, a z drugiej strony z „odpornością” tych zabytków na wstrząsy dziejowe. W okresie późnego średniowiecza nadal dominowała działalność budowlana w centrum ziemi sandomierskiej – w powiatach opatowskim, sandomierskim i staszowskim są 42 takie obiekty (ponad 40% z tego czasu w województwie). Później zmieniła się mapa usytuowania ocalałych zabytków; nastąpiło przesunięcie w kierunku północno-zachodnim, związane zapewne początkowo z rozwojem rolnictwa na nizinym obszarze nadnidziańskim, a potem z silnym rozwojem przemysłu (głównie górnictwa i hutnictwa kruszcowego oraz żelazowego) w okolicach Kielc i w północnej części regionu (obfitującej w użyteczne energetycznie zasoby wodne). W XIX w. powstający Staropolski Okręg Przemysłowy (na bazie też wcześniejszej działalności gospodarczej zarówno królewskiej, jak i biskupiej, a także magnackiej) oraz ukształtowanie się podziału administracyjnego ówczesne-

go państwa zaowocowały powstaniem wielu obiektów (nie tylko przemysłowych), najliczniej dziś zachowanych w Kielcach i okolicach (62) oraz w powiatach starachowickim (37) i ostrowieckim (52); łącznie jest to 35% zasobu wojewódzkiego z tego okresu.

W województwie występują w zasadzie dwie grupy materiałowe obiektów: o konstrukcji drewnianej (124 zabytki, co stanowi ponad 10% ogółu budynków zabytkowych w regionie i nie odbiega od średniej krajowej) oraz murowane (1032, co stanowi aż 87% zasobu wojewódzkiego, ale tylko niewiele ponad 2% murowanego zasobu krajowego). Tak duża dominacja obiektów murowanych (z cegły lub z kamienia) wynika przede wszystkim z miejscowej tradycji budowlanej, wykształconej w oparciu o dostępne, lokalne źródła budulca – początkowo głównie kamienia, później i cegły, jak również z oczywistej odporności tych materiałów na zniszczenia i upływ czasu. Udział kamienia/cegły w tej grupie materiałowej należy interpretować orientacyjnie z uwagi na często występującą niemożność wiarygodnego rozstrzygnięcia tej kwestii. Odnośnie do zabytków w grupie materiałowej drewnianej – brak konstrukcji szkieletowych wytłumaczyć można niewystępowaniem takiej tradycji budowlanej w regionie. Rozłożenie geograficzne w regionie pokazuje koncentrację obiektów zarówno drewnianych, jak i murowanych w powiatach czy to o długiej tradycji kulturowej (jędrzejowski, sandomierski i staszowski), czy to intensywnie rozwijających się przemysłowo (kielecki z miastem, ostrowiecki), czy też rozległych obszarowo (jędrzejowski, kielecki).

Specyficzną cechą zasobu jest duży udział własności kościołów i związków wyznaniowych – prawie 43% zabytków, które należą w zdecydowanej większości do wyznania katolickiego. Wśród nich województwo ma największy w kraju udział procentowy obiektów sakralnych w stosunku do wszystkich zabytków – prawie 30% (433 obiekty). Zaskakuje stosunkowo niewielka (239; ok. 15%) liczba zabytków własności publicznej (państwowych i samorządowych). Weryfikacja w województwie wykazała ponadto niski odsetek (niewiele ponad 1%) obiektów nieistniejących i niezidentyfikowanych, co świadczy o rzetelności prowadzenia rejestru.

Wyodrębniona z zabytków nieruchomości kategoria zabytków obszarowych zawiera w województwie 35 pozycji. Jest to ok. 3,5% zasobu krajowego, ale też więcej procentowo niż w ogóle wszystkich zabytków (2,3%). Jednocześnie obszary zabytkowe stanowią ok. 2,2% wszystkich zabytków nieruchomości regionu, co mniej więcej odpowiada średniej w innych województwach. Liczba ta wydaje się jednak daleko niższa niż faktyczna liczba tego typu zabytków na terenie województwa, która powinna zawierać dodatkowo ok. 15–20 obszarów. Chodzi tu głównie o kolejne miasteczka (przeważnie o średniowiecznej proveniencji i równie interesujące, co te wpisane) oraz kilka krajobrazów kulturowych o historycznym pochodzeniu. Tylko 1 zabytkowy obszar (niedawno wpisany Sandomierz) znajduje się na liście Pomników Historii.

Historyczne uwarunkowania, skorygowane w pewnym stopniu subiektywnie realizowaną lokalną polityką konserwatorską (szczególnie w okresie funkcjonowania dużej liczby małych województw), wpłynęły na rodzaj i rozłożenie w terenie obszarów/miasteczek wpisanych do rejestru zabytków. Zauważalna jest koncentracja zabytkowych miejscowości w części południowo-wschodniej regionu, czyli w kręgu intensywnych średniowiecznych lokacji, a potem działalności biskupiej.

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI  
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Drewniane		Murowane		Ziemne	Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
	wieńcowa/ inna	szkieletowe	ceglane	kamienne							
Buski	9	0	68	4	0	0	0	0	0	0	81
Jędrzejowski	11	0	99	4	0	0	0	0	0	1	115
Kazimierski	8	0	17	3	0	0	0	0	0	0	28
Kielce	8	0	91	26	0	0	0	0	0	1	126
Kielecki	31	0	176	17	0	0	0	0	0	7	231
Konecki	5	0	35	2	0	0	0	0	0	0	42
Opatowski	6	0	34	33	0	0	0	0	0	1	74
Ostrowiecki	3	0	83	5	1	0	0	0	1	7	100
Pińczowski	5	0	48	1	0	0	0	0	0	1	55
Sandomierski	9	0	97	16	0	0	0	0	0	3	125
Skarżyski	7	0	7	2	0	0	0	0	0	0	16
Starachowicki	11	0	16	25	0	0	0	0	1	5	58
Staszowski	6	0	56	30	0	0	0	1	0	0	93
Włoszczowski	5	0	37	0	0	0	0	0	0	1	43
<b>Województwo</b>	<b>124</b>	<b>0</b>	<b>864</b>	<b>168</b>	<b>1</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>1</b>	<b>2</b>	<b>27</b>	<b>1187</b>
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	5251	1041	47924	1805	185	11	5	305	180	851	57558
Udział woj. w kraju (%)	2,36%	0,00%	1,80%	9,31%	0,54%	0,00%	0,00%	0,33%	1,11%	3,17%	2,06%

Zabytkowe obszary województwa świętokrzyskiego można podzielić na 4 grupy typologiczne (układy urbanistyczne, zespoły zabudowy, układy ruralistyczne i otoczenie zabytkowego obszaru, jako odrębny wpis do rejestru zabytków); nie występuje natomiast krajobraz kulturowy. Pierwsza grupa – układy urbanistyczne – jest najliczniejsza, stanowi ponad 3/4 wszystkich obszarów (27 obiektów). W jej ramach można wyróżnić 2 podgrupy: układy przestrzenne miast (24 obiekty) i dawne zespoły przemysłowe (3). Wynika z tego, że synonimem obszaru zabytkowego w województwie jest miasto, a w zasadzie miasteczko, i to z zachowanym tradycyjnym, średniowiecznym układem przestrzennym (w kilku miasteczkach chronionym wraz z otaczającym krajobrazem). Charakterystyczne są też wielkoprzestrzenne założenia przemysłowe powstałe w tzw. Staropolskim Okręgu Przemysłowym, składające się z zabudowań fabrycznych, rozległych układów wodnych oraz osiedli robotniczych. Drugą pod względem liczebności grupą obszarów (6 obiektów) są zespoły zabudowy. W jej ramach ze względów typologicznych i historyczno-konserwatorskich można wyróżnić 2 podgrupy: chroniące zabudowę ulic miejskich (5 wpisów) i rynków (1). Znamienne i niepokojące jest nikłe występowanie układów ruralistycznych (zaledwie 1 obszar) w regionie o silnych tradycjach wiejskich, raczej nie zanadto zurbanizowanym i średnio uprzemysłowionym. Ewenementem w skali kraju jest samodzielny wpis otoczenia zabytku, poczyniony pod wpływem realnego zagrożenia inwestycją „nowego miasteczka” na łąkach i polach na tle zamku w Chęcinach.

Obszary zabytkowe województwa świętokrzyskiego powstawały w trzech zasadniczych etapach: w średniowieczu (54%), w okresie nowożytnym (20%), a także w XIX w. (26%); brak natomiast zabytku obszarowego z XX w. Pochodzenie większości obszarów ze średniowiecza nie powinno dziwić, bo miasta (będące większością obszarów) wykształciły się w swojej charakterystycznej formie jako lokacje średniowieczne. Miejscowości te w dużym stopniu powstały w pobliżu bądź na miejscu wcześniejszych ośrodków osadniczych. Głównym wśród nich był Sandomierz – nazwany przez Galla Anonima w „Kronice polskiej” jednym z trzech najważniejszych miast w Królestwie, pełniący przez pewien czas rolę stolicy oddzielnego księstwa. Istotne zmiany oblicza przestrzennego i architektonicznego tych miejscowości następowały wraz z ich lokacją (w większości na prawie magdeburskim, zmodyfikowanym do polskich realiów). Proces ten rozpoczął się już w I połowie XIII w. i trwał intensywnie w XIV w. Założono wtedy lub potwierdzono – staraniem głównie władców, ale też duchowieństwa – prawie 30 miejscowości. Jedynie część z nich (Bodzentyn, Busko, Chęciny, Jędrzejów, Kielce, Koprzywnica, Łągów, Nowy Korczyn, Opatów, Pierzchnica, Pińczów, Sandomierz, Szydłów, Wiślica i Zawichost) jest współcześnie chroniona wpisem do rejestru, a ukształtowane wówczas rozplanowania miejscowości w znacznej mierze zachowały się do dziś (w przeciwieństwie do zabudowy, z której dotrwały jedynie kościoły oraz nieliczne zamki, kamienice i fragmenty murów miejskich). Później miast zakładano już zdecydowanie mniej, a inicjatywę przejęła warstwa rycerska (wówczas już ziemiańska) – z wyjątkiem XVI w., gdy korzystając ze stabilności politycznej i gospodarczej, dokonano kilkunastu lokacji (m.in. Daleszyce, Klimontów, Raków i Staszów) bądź wznoszono nowe budowle (m.in. w Chęcinach, Kielcach i Pińczowie). Późniejsze czasy – stagnacji gospodarczej i zawieruch dziejowych – nie sprzyjały rozwojowi kraju i urbanizacji; nawet okres względnej koniunktury w XIX w. (w ramach Królestwa Kongresowego) nie przyniósł żadnego nowożytnego założenia, a starsze ośrodki podupadły i straciły w dużej mierze prawa miejskie (pozostało 9). Tylko nieliczne rozwijały się przestrzennie i architektonicznie (Busko-Zdrój, Jędrzejów i Staszów). Natomiast odnotować trzeba wtedy początki nowoczesnego przemysłu w regionie. W I połowie XIX w., tworząc tzw. Staropolski Okręg Przemysłowy, usytuowano w okolicach Kielc i wzdłuż rzeki Kamiennej małe, średnie i wielkoprzestrzenne założenia przemysłowe, z których kilka zachowało się w niezłym stanie, a 3 z nich (w Białogonie, Nietulisku i Sielpi) są wpisane do rejestru jako zabytki obszarowe.

Wśród 35 obszarów zabytkowych w województwie świętokrzyskim jedynie 10, i to miast historycznych, wpisano do rejestru zabytków, określając przy tym strefy ochrony konserwatorskiej. Przeważnie wyznaczano w takich decyzjach dwie strefy: najczęściej były nazwane strefą ścisłą oraz strefą ochrony krajobrazu i powiązań widokowych (Klimontów, Koprzywnica, Opatów, Sandomierz, Zawichost). W przypadku dwóch obszarów wzbogacone zostały o przestrzeń objętą ochroną archeologiczną (Kielce i Zawichost). Z przedstawionego schematu wyłamuje się miasto Busko-Zdrój, w którym wyznaczono jedną strefę ochrony konserwatorskiej podzieloną na trzy jednostki przestrzenne; w ramach jednej z nich wskazano również obszar objęty nadzorem archeologicznym. Wspomniane „strefowanie” w omawianych decyzjach wprowadzono, by zróżnicować zakres i charakter ich ochrony konserwatorskiej. Było to konieczne, ponieważ 9 z nich stanowi bardzo rozległe układy architektoniczno-urbanistyczne

wpisane we wspaniały krajobraz o urozmaiconej rzeźbie terenu. Na osobne omówienie zasługuje, wyjątkowe w województwie świętokrzyskim (i nie tylko), południowe przedpole miasta i zamku w Chęcinach, które jest rzadko spotykanym przykładem samoistnego wpisu do rejestru pod odrębnym numerem otoczenia zabytku. W aspekcie konserwatorskim nie ma ono jednak znaczenia samodzielnego, ponieważ pełni rolę strefy ochrony krajobrazu i walorów dla zamku i pośrednio miasta.

Świętokrzyskie wpisy obszarowe, poza Kielcami, obejmują jedynie miasta małe lub średnie, nie ma w nich porównywalnie cennych założeń z ośrodków przemysłowych (Końskie, Ostrowiec Świętokrzyski, Skarżysko-Kamienna bądź Starachowice). Istotnym elementem w ich ochronie jest otaczający je krajobraz, w tym zbiorniki wodne i ciek, które jako stanowiące ważne elementy kompozycyjne wykorzystywane były przy wytyczeniu granic przedmiotu ochrony.

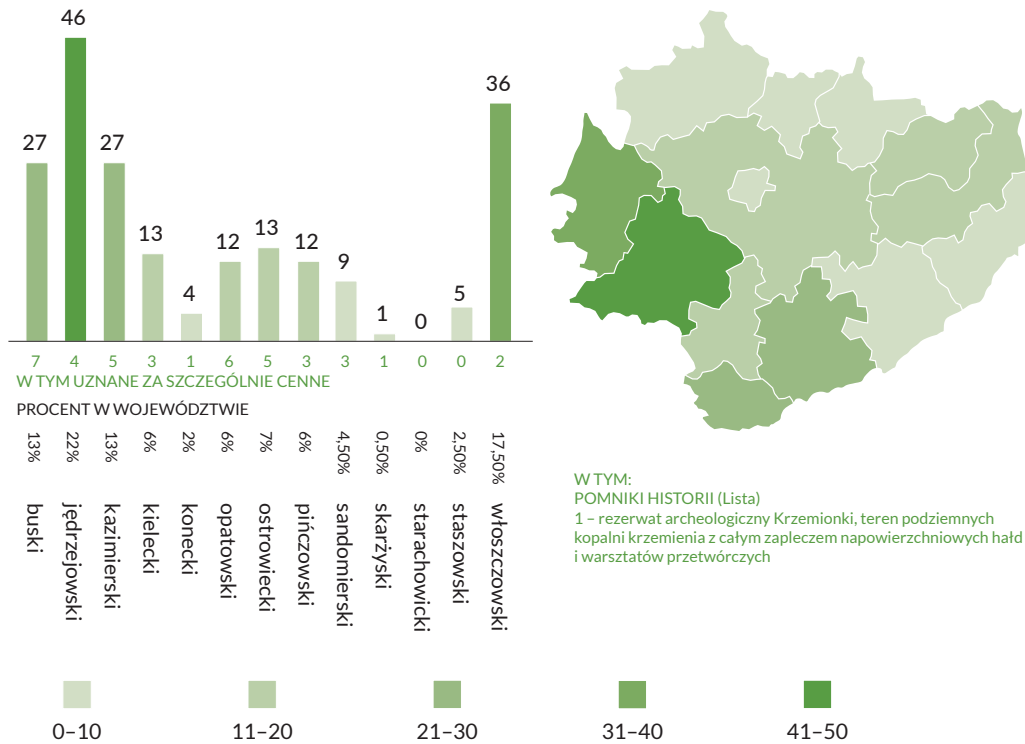
### 3.

## PREZENTACJA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

W województwie świętokrzyskim do rejestru do dnia 30 kwietnia 2016 r. wpisanych było 206 nieruchomości zabytków archeologicznych (obecnie jest ich 207). W tej liczbie mieści się 12 rezerwatów archeologicznych. Należy zaznaczyć, że część pozostałych wpisów do rejestru zabytków archeologicznych obejmuje czasem więcej niż jeden zabytek. Kwestia ta dotyczy zwłaszcza kopców i kurhanów. Nie było i nie ma tu jednolitej polityki konserwatorskiej. Czasem decyzje obejmują pojedyncze kopce, nawet jeśli jest ich kilka w danej miejscowości, a czasem jedną decyzją wpisywano więcej niż jeden kurhan. W poniższym opracowaniu stanowiska takie zostały potraktowane jako jedno stanowisko, kierując się liczbą wydanych decyzji, chyba że zostały one rozdzielone na dwa odrębne wpisy, jak miało to miejsce w Sędziszowicach (pow. kazimierski), gdzie po wydaniu informacji urzędowej kopce te również otrzymały dwa różne numery (C.17 i C.18). Wydaje się, że także w pozostałych wypadkach wpisy takie należałoby rozdzielić.

Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków nie są rozmieszczone równomiernie na terenie województwa. Niemal 40% z nich mieści się na terenie powiatów jędrzejowskiego i włoszczowskiego (zachodnia część województwa). W części południowej (powiaty buski, kazimierski i pińczowski) znajduje się 30% zabytków. Pozostałe 30% rozmieszczonych jest na obszarze powiatów kieleckiego, koneckiego, opatowskiego, ostrowieckiego, sandomierskiego, skarżyskiego, starachowickiego i staszowskiego (część centralna, północna i wschodnia województwa), w tym w części północnej województwa (powiaty konecki, skarżyski, starachowicki) znajduje się tylko 5 zabytków wpisanych do rejestru. Zupełnie inaczej wygląda charakterystyka rozmieszczenia zabytków szczególnie cennych: w części zachodniej województwa jest ich tylko 6, w części południowej – 15, w centralnej – 3, w północnej

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW  
W PODZIALE NA POSZCZEGÓLNE POWIATY, Z WYDRĘBNIENIEM UZNANYCH W TRAKCIE  
WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIE CENNE (STAN NA 30.04.2016 R.)



– 2, a we wschodniej – 14. Wyróżnia się tu z jednej strony część wschodnia (powiaty opatowski, ostrowiecki, sandomierski i staszowski), w której zabytki szczególnie cenne stanowią prawie 20% wszystkich wpisów, a z drugiej strony część zachodnia województwa (powiaty jędrzejowski i włoszczowski), w której zabytki szczególnie cenne stanowią tylko 7%. Zróżnicowanie liczebności zabytków wpisanych do rejestru w różnych częściach województwa ma związek z różnym podejściem konserwatorskim do kryteriów, jakie spełniać powinien zabytek zaliczany do tej grupy, co z kolei wynika z dawnej przynależności tych regionów do różnych jednostek administracyjnych (województwa kieleckie i tarnobrzeskie). Widać tu wyraźnie, że w części wschodniej województwa (o niewielkiej liczbie wpisów) przeważają wpisy stanowisk szczególnie cennych, najczęściej o zachowanej własnej formie terenowej, podczas gdy w pozostałej części, zwłaszcza w powiatach jędrzejowskim i włoszczowskim, do rejestru zabytków zostało wpisanych znacznie więcej stanowisk o mniejszym znaczeniu, w tym stanowisk płaskich. W tych ostatnich powiatach stosunkowo duża liczba wpisów jest efektem badań powierzchniowych prowadzonych w latach 1968–1970 w powiatach jędrzejowskim, pińczowskim i włoszczowskim, pod kierunkiem archeologów krakowskich: Teofila Dębowskiego i Mariana Myszki, które przyczyniły się w znacznej mierze do rozpoznania na większą skalę dziedzictwa archeologicznego na tych obszarach. Prace te miały wówczas pionierski charakter (prowadzone były przed programem Archeologicznego Zdjęcia Polski), a odkryte



LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE WEDŁUG FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI (STAN NA 30.04.2017 R.)

Powiat	Funkcja																									
	obronna			obrzędowa							osadnicza/mieszkalna													sepulkralna grób		
	grodzisko	fortyfikacje	fortalicia	depozyt	kościół, świątynia, kaplica	zespół klasztorny, eremicki	krag kamienny	menhir	miejsce kultu, miejsce ofiarne	inne	dwór	folwark	jaskinia	jurydyka	miasto	obozowisko	osada, wieś	pałac	relikty architektury	schronisko skalne	ślad osadniczy	zamek	inne	kurhanowy	megakylon	megalit
Buski	4	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	0	0	0	0	2	0	0	0	0	
Jędrzejowski	2	0	5	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	3	30	0	0	0	0	1	0	0	0	0	
Kazimierski	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	0	0	
Kielecki	0	0	1	0	0	0	0	0	4	0	0	1	0	0	0	3	0	0	0	0	3	0	0	0	0	
Konecki	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	
Opatowski	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	
Ostrowiecki	3	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	
Pińczowski	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	
Sandomierski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	
Skarżyski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Starachowicki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Staszowski	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Włoszczowski	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	29	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
<b>Razem w województwie</b>	<b>20</b>		<b>15</b>	<b>0</b>	<b>3</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>4</b>	<b>0</b>	<b>1</b>	<b>0</b>	<b>1</b>	<b>0</b>	<b>5</b>	<b>75</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>7</b>	<b>0</b>	<b>15</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	
Procent w województwie	10,00%		7,00%		2,00%				2,00%		0,50%		0,50%			2,50%	36,00%					3,00%		7,00%		
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	4		1		3				4		0					2					2		1			

w ich trakcie stanowiska chroniono dostępnymi wówczas środkami: wobec braku ewidencji stanowisk archeologicznych wytypowaną grupę wpisano do rejestru zabytków. Wyniki tych badań wpłynęły zatem znacząco na liczbę stanowisk wpisanych w kolejnych latach do rejestru zabytków archeologicznych.

Wpływ kolejnych badań powierzchniowych prowadzonych na terenie województwa na liczbę stanowisk wpisywanych do rejestru zabytków można prześledzić, analizując także chronologię wpisów (zostały tu uwzględnione jedynie decyzje wpisujące dane stanowisko po raz pierwszy do rejestru zabytków, pominięto kolejne wpisy odnawiające lub rozszerzające wpis). Badania te prowadziły do pełniejszego rozpoznania zasięgu osadnictwa oraz do odkrycia nieznanymi wcześniej stanowisk, w tym do tych o zachowanej formie terenowej oraz do szczególnie zagrożonych. Do 1971 r. w województwie świętokrzyskim do rejestru zabytków archeologicznych wpisanych było 15 stanowisk. W latach 1972–1973 wpisano

Funkcja																									Razem		
sepulkralna													gospodarcza										określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji	liczba	procent		
grób							cmentarzysko						infrastruktura	miejsce eksploatacji surowca	miejsce produkcji	inne	kompleks osadniczy	kopiec	pole bitwy	skarb	waty	inne					
płaskie				inny	kurhanowe	megalityczne	płaskie			grobry jamowe	grobry popielnicowe	inne															
skrzynkowy	w obstawie kamiennej i/lub brukiem	z kamieniami nagrobnymi	jamowy				popielnicowy	inne	grobry skrzynkowe																	grobry w obstawach kamiennych i/lub brukami	z kamieniami nagrobnymi
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	3	27	13,00%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	46	22,00%	
0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19	0	0	0	0	1	27	13,00%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	6,00%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2,00%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	12	6,00%	
0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	1	0	0	0	0	14	7,00%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	12	6,00%	
0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	9	4,50%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,50%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00%
0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	5	2,50%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	35	17,50%	
0	0	0	0	0	0	0	4	2	0	0	0	0	2	0	0	10	1	0	0	35	0	0	0	6	206	100,00%	
							2,00%	1,00%					1,00%			5,00%	0,50%			17,00%				3,00%		100,00%	
							1	0					0			1	0			1				1	20	10,00%	

98 stanowisk (prawie 50% obecnego zbioru stanowisk figurujących w rejestrze), z tego 70 na obszarze, na którym w latach poprzednich ww. badacze z ośrodka krakowskiego przeprowadzili badania powierzchniowe. Później wpisywano po kilka stanowisk rocznie. Ale w 1986 r. wpisano 47 stanowisk (ponad 20% wszystkich obecnie znajdujących się w rejestrze), z tego 20 na terenie powiatu kazimierskiego, gdzie w latach 70.-90. XX w. badania powierzchniowe w ramach weryfikacji kurhanów na terenie województwa kieleckiego prowadził Krzysztof Tunia z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie oddział Igołomia. Wzrost wpisów w tym okresie oraz w latach następnych wiąże się również z szeroko prowadzonymi wówczas badaniami Archeologicznego Zdjęcia Polski. W 1993 r. wpisano 9 stanowisk. Od tego czasu liczba wpisów nie przekracza 3 rocznie.

Pod względem funkcji pierwotnej w rejestrze zabytków archeologicznych województwa świętokrzyskiego dominują osady (75). Zlokalizowane są one w większości w południowo-za-

chodniej części województwa, głównie na terenie powiatów jędrzejowskiego i włoszczowskiego (gdzie jest ich łącznie 59). Na drugim miejscu znajdują się kopce (35 wraz z 3 miejscami po znielowanych kopcach), położone przede wszystkim w południowej części województwa, zwłaszcza w powiecie kazimierskim (19). Stanowiska te w przeważającej liczbie przypadków wymagają jednak sondażowych badań wykopaliskowych w celu określenia ich funkcji oraz chronologii (większość z nich określono jako pradziejowe). W grupie tej mogą bowiem poza kurhanami mieścić się również gródki stożkowe oraz nowożytnie kopce graniczne. Pozostałe stanowiska to przede wszystkim grodziska (20), z wyraźnymi zgrupowaniami tego typu stanowisk w południowej (powiaty buski, jędrzejowski i kazimierski) i wschodniej (powiaty opatowski, ostrowiecki i sandomierski) części województwa; stanowiska kurhanowe (15, obejmujących 18 kurhanów), zlokalizowane przede wszystkim we wschodniej części województwa (powiaty opatowski, ostrowiecki i sandomierski), i fortalicje (15), z których najwięcej położonych jest w zachodniej części województwa (powiaty jędrzejowski i włoszczowski). W mniejszej liczbie reprezentowane są też miejsca eksploatacji surowca (10), zlokalizowane w przeważającej mierze na obszarze północno-wschodniej części województwa (na terenie powiatów opatowskiego i ostrowieckiego), zamki (7), obozowiska paleolityczne (5), miejsca kultu (4), cmentarzyska kurhanowe (4 – wliczono tu również rezerwat Rosiejów-Szczotkowice oraz stanowisko w Garbaczu, gdzie znajduje się 5 kurhanów), relikty kościołów (3), cmentarzyska megalityczne (2), cmentarzyska popielnicowe (2), fundamenty dworu (1), jaskinia (1) oraz miejsce produkcji (1). Ponadto 6 stanowisk to stanowiska wielofazowe o zróżnicowanej funkcji.

Z epoki kamienia pochodzą 33 stanowiska, 40 – z epoki brązu, 19 – z epoki żelaza, 54 określono ogólnie jako stanowiska pradziejowe, 23 są wczesnośredniowieczne, 11 jest późnośredniowiecznych, 8 datowano ogólnie na okres średniowiecza, 3 stanowiska pochodzą z okresu wczesnonowożytnego. Datowanie wskazane w decyzjach jest jednak na ogół bardzo szerokie, ponieważ najczęściej są to stanowiska rozpoznane tylko metodą powierzchniową, która obarczona jest dużym marginesem błędów. Tylko 40% zabytków wpisanych do rejestru było badanych wykopaliskowo, a co za tym idzie o chronologii, funkcji oraz zasięgu pozostałych można wnioskować tylko na podstawie wyników badań powierzchniowych.

Szczególną grupą zabytków, charakterystyczną dla województwa, są kopalnie krzemienia, zlokalizowane na terenie powiatów opatowskiego i ostrowieckiego, z rezerwatem Krzemionki na czele (jeden z trzech Pomników Historii w województwie) oraz Rydno (zespół paleolitycznych osad przemysłowych wraz z kopalnią hematytu) w powiatach ostrowieckim i skarżyskim. Warto również wspomnieć o tzw. świętych górach pogańskich, z których aż 4 leżą w województwie świętokrzyskim, w powiecie kieleckim.

Liczną grupę stanowią grodziska, z których prawie połowa położona jest w południowej części województwa (tzw. wielkie grody wiślańskie ze Stradowem na czele oraz grody wczesnośredniowieczne związane z formowaniem się administracji państwa Piastów), a także fortalicje (gródki stożkowe), zgrupowane głównie w zachodniej części województwa (powiaty jędrzejowski, konecki i włoszczowski), oraz kurhany, z których 11 leży we wschodniej części województwa (tutaj należy jednak zwrócić uwagę na terminologię stosowaną w decyzjach – w części wschodniej województwa wpisywano na ogół kurhany, w części południowej – kopce).

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW  
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE  
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieje		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Buski	27	100%	14	52%	13	48%	1	4%	27
Jędrzejowski	46	100%	25	54%	21	46%	2	4%	46
Kazimierski	27	100%	24	89%	3	11%	1	4%	27
Kielecki	13	100%	10	77%	3	23%	0	0%	13
Konecki	4	100%	2	50%	2	50%	0	0%	4
Opatowski	12	100%	11	92%	1	8%	0	0%	12
Ostrowiecki	14	100%	14	100%	0	0%	0	0%	14
Pińczowski	12	100%	12	100%	0	0%	0	0%	12
Sandomierski	9	100%	9	100%	0	0%	0	0%	9
Skarżyski	1	100%	0	0%	1	100%	0	0%	1
Starachowicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0
Staszowski	5	100%	4	80%	1	20%	0	0%	5
Włoszczowski	36	100%	17	47%	19	53%	1	3%	36
<b>Razem w województwie</b>	<b>206</b>	<b>100%</b>	<b>142</b>	<b>69%</b>	<b>64</b>	<b>31%</b>	<b>5</b>	<b>2%</b>	<b>206</b>

W rejestrze zabytków nie są natomiast właściwie uwzględnione charakterystyczne dla województwa stanowiska dymarskie, związane ze starożytnym hutnictwem żelaza, oprócz wpisanego 18 listopada 2016 r. kompleksu produkcji dymarskiej z okresu wpływów rzymskich w miejscowości Nowa Słupia. Jest to jedyne tego typu stanowisko w rejestrze zabytków archeologicznych województwa świętokrzyskiego. A właśnie stanowiska dymarskie stanowią podstawę wieloletnich badań nad starożytnym hutnictwem oraz procesem produkcji żelaza, i są jedną z najważniejszych i najbardziej charakterystycznych cech dziedzictwa archeologicznego w regionie.

Stanowiska aktualnie wpisane do rejestru zabytków nie odzwierciedlają zatem dokładnie specyfiki regionu. Poza rejestrem pozostają np. obozowisko w Wilczycach (pow. sandomierski), gdzie odkryto schematyczne figurki kobiece wykonane z kości słoniowej (z ciosów mamuta) i z krzemienia – pierwsze w Polsce tzw. paleolityczne Venus; kompleks osadniczy kultury pucharów lejkowatych w Bronocicach, z którego pochodzi symboliczny zabytek: naczynie z wyobrażeniem czterokołowego wozu, poświadczające wykorzystywanie zwierząt pociągowych do transportu z użyciem wozów czterokołowych, a także niedawno odkryte cmentarzyska kurhanowe w Międzygórzu i Bukowianach (pow. opatowski). Nie są również dobrym miernikiem rzeczywistego rozmieszczenia i zagęszczenia stanowisk archeologicznych w województwie. Należy pamiętać, że stanowisk wpisanych do wojewódzkiej ewidencji stanowisk archeologicznych jest blisko stukrotnie więcej i są one dużo bardziej równomiernie rozłożone na terenie całego omawianego obszaru.

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW  
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI OTRZYMANÝCH W TRAKCIE  
WERYFIKACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTEKU PODANYCH  
W DECYZJI (STAN NA 30.04.2016 R.)**

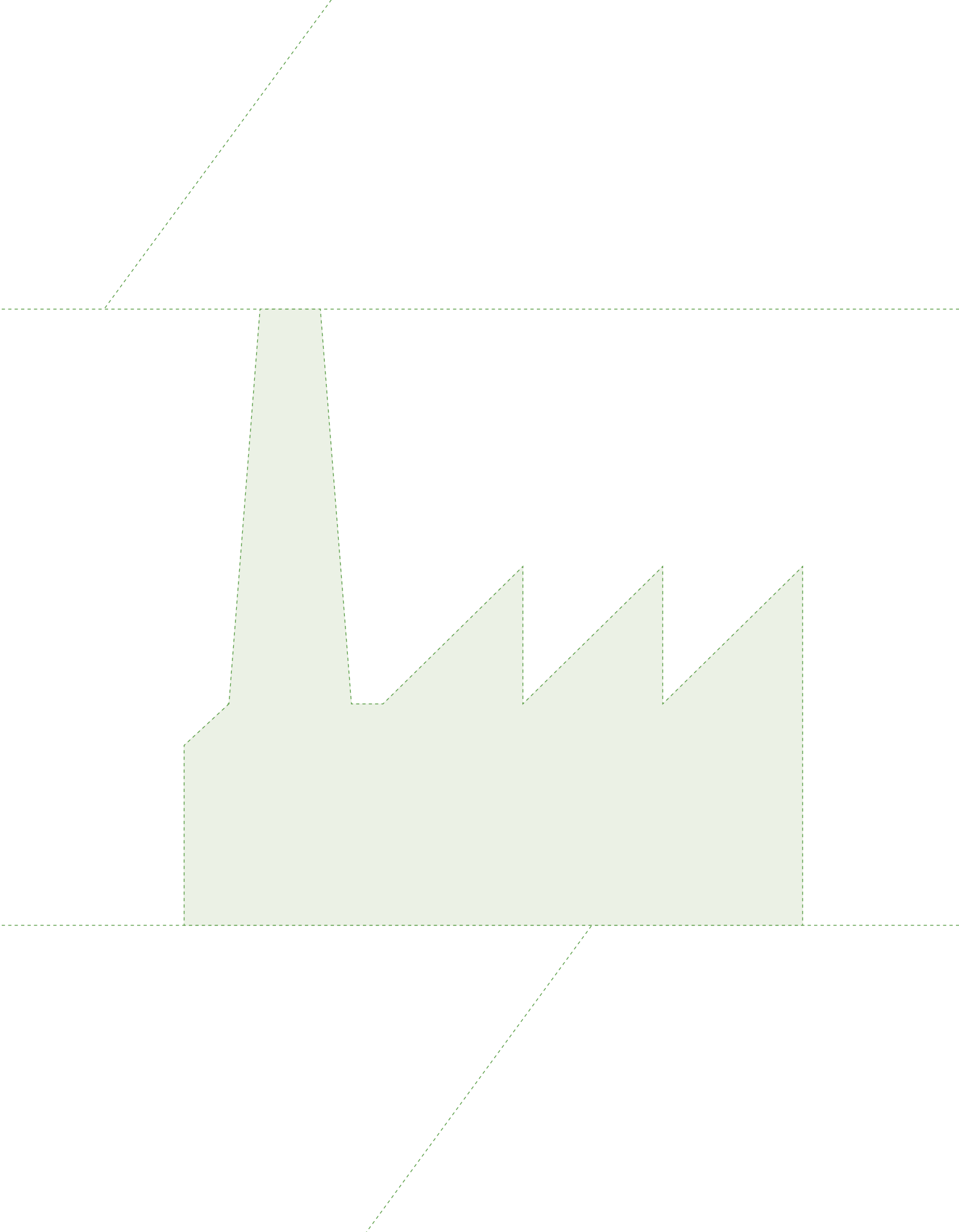
Powiat	Lokalizacja						Nieuzasadniony wpis w momencie jego powstania (zasadność wpisu wątpliwa)	
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	14	52%	0	0%	13	48%	0	0%
Jędrzejowski	24	52%	1	2%	21	46%	4	9%
Kazimierski	23	85%	1	4%	3	11%	2	7%
Kielecki	9	69%	1	8%	3	23%	2	15%
Konecki	2	50%	0	0%	2	50%	0	0%
Opatowski	11	92%	0	0%	1	8%	0	0%
Ostrowiecki	13	93%	1	7%	0	0%	0	0%
Pińczowski	12	100%	0	0%	0	0%	0	0%
Sandomierski	9	100%	0	0%	0	0%	0	0%
Skarżyski	0	0%	0	0%	1	100%	0	0%
Starachowicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Staszowski	4	80%	0	0%	1	20%	2	40%
Włoszczowski	17	47%	0	0%	19	53%	3	8%
Razem w województwie	138	67%	4	2%	64	31%	13	6%

Granice ochrony									
oznaczone właściwie		nieokreślone		określone nieprecyzyjnie		określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		określone niepoprawnie/ wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
11	41%	2	7%	0	0%	14	52%	0	0%
7	15%	12	26%	27	57%	16	35%	11	24%
21	78%	0	0%	20	74%	3	11%	3	11%
8	61%	0	0%	2	15%	4	31%	1	8%
2	50%	0	0%	0	0%	2	50%	0	0%
8	75%	0	0%	0	0%	1	8%	3	25%
11	79%	1	7%	11	79%	1	7%	1	7%
9	75%	0	0%	7	58%	1	8%	2	17%
9	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	1	100%	1	100%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
4	80%	0	0%	0	0%	1	20%	0	0%
5	14%	2	6%	34	94%	20	55%	9	25%
95	46%	17	8%	102	49%	64	31%	30	15%



**CHARAKTERYSTYKA  
STANU ZACHOWANIA  
ZASOBU ZABYTKÓW  
NIERUCHOMYCH  
WPISANYCH DO REJESTRU**





# IV. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

## 1.

### OPIS ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Analizy i wnioski zamieszczone w niniejszym Raporcie należy rozpatrywać przy uwzględnieniu metodyki ogólnej prowadzenia weryfikacji (przedstawionej powyżej) oraz poniższych wyjaśnień uzupełniających. Dotyczy to przede wszystkim stanu zachowania, bowiem weryfikacja nie obejmowała „skalowania” stanu, czyli nie różnicowała jakości stanu zachowania. Liczba zabytków (określona dalej w Raporcie jako: zabytki o różnym stanie zachowania niezaliczone do wyodrębnionych szczególnych grup) oznacza, że nie można im przypisać statusu utraty wartości lub szczególnego zagrożenia. W tej grupie (określanej roboczo jako niezagrożone) znajdują się zarówno obiekty w bardzo dobrym stanie (w tym niedawno odnowione), jak i w stanie zaledwie dostatecznym (i już niekiedy stające się zagrożonymi, a potencjalnie nimi na pewno będące), a także zarówno obiekty w dużej mierze autentyczne jako zabytek, jak i znacznie przekształcone (do granicy wiarygodności) – a kategorie te nie idą ze sobą w parze. Prawdziwy wydaje się stan pośredni (zarówno pod względem stanu technicznego, jak i autentyczności/wiarygodności), sytuujący się pomiędzy stanem dobrym a dostatecznym, na zasadzie: nie jest źle, ale może być o wiele lepiej.

Weryfikacja zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego obejmowała prace gabinetowe i terenowe (przeprowadzono wizje lokalne dla każdego z obiektów) oraz pozyskanie danych z centrali NID w Warszawie. Na podstawie zebranych materiałów sporządzono szczegółowy Raport wojewódzki zawierający: zbiorczą tabelę weryfikacyjną (uwzględniającą różnorodne dane odnośnie do każdego z obiektów za-

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE W PODZIALE WG STANU ZACHOWANIA  
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Translokowane	Niezidentyfikowane	Przeniesione do muzeów	Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	liczba	liczba	liczba
Buski	92	89,32%	9	8,74%	2	1,94%	0	0,00%	0	0	0	103
Jędrzejowski	155	95,09%	6	3,68%	1	0,61%	0	0,00%	0	1	0	163
Kazimierski	50	96,15%	1	1,92%	0	0,00%	0	0,00%	0	1	0	52
Kielce	131	97,76%	1	0,75%	1	0,75%	1	0,75%	0	0	0	134
Kielecki	279	95,55%	10	3,42%	2	0,68%	0	0,00%	0	0	1	292
Konecki	51	92,73%	3	5,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	1	0	55
Opatowski	111	84,09%	16	12,12%	3	2,27%	2	1,52%	0	0	0	132
Ostrowiecki	94	84,68%	7	6,31%	8	7,21%	2	1,80%	0	0	0	111
Pińczowski	65	90,28%	6	8,33%	1	1,39%	0	0,00%	0	0	0	72
Sandomierski	167	98,24%	1	0,59%	2	1,18%	0	0,00%	0	0	0	170
Skarżyski	13	92,86%	1	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	14
Starachowicki	49	79,03%	8	12,90%	3	4,84%	0	0,00%	0	0	2	62
Staszowski	119	96,75%	4	3,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	123
Włoszczowski	65	98,48%	0	0,00%	1	1,52%	0	0,00%	0	0	0	66
<b>Województwo</b>	<b>1441</b>	<b>93,03%</b>	<b>73</b>	<b>4,71%</b>	<b>24</b>	<b>1,55%</b>	<b>5</b>	<b>0,32%</b>	<b>0</b>	<b>3</b>	<b>3</b>	<b>1549</b>

bytkowych), 52 tabele dla obiektów i 9 tabel dla obszarów (obrazujące różnorodne zależności i dane statystyczne), ogólny zapis zasobu powiatowego, ankiety dla obiektów z grup wyodrębnionych oraz dokumentację fotograficzną. Niniejsze opracowanie jest skróconą oraz uśrednioną wersją tego Raportu.

Najliczniejszą (główną) grupę stanowią obiekty niezagrożone (ale o różnym stanie zachowania – patrz wyjaśnienie powyżej); jest ich w województwie 1441 (93% całego zasobu regionu). Obiektów zagrożonych (szczególnie) odnotowano 73 (niespełna 5% zasobu wojewódzkiego), obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, jest 24 (1,5%), nieistniejących – 5 (poniżej 0,5%) a przeniesionych (do skansenu) i niezidentyfikowanych w terenie było po 3 obiekty (po 0,2%). Na listę Pomników Historii wpisany był 1 obiekt (Krzemionki – kopalnia krzemienia z epoki neolitu); jego stan (określany aktualnie jako dobry) jest na bieżąco monitorowany zarówno przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, jak i Oddział Terenowy NID w Kielcach. Obecnie (2017 r.) na liście tej ponadto znajdują się: zespół opactwa Cystersów w Wąchocku; pobenedyktynski zespół klasztorny na Świętym Krzyżu oraz przedchrześcijańskie obwałowania kamienne na Łysej Górze; dawny pałac biskupów i katedra w Kielcach; historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy w Sandomierzu oraz trwa procedura wpisu ruin zamku Krzyżtopór. Zabytki te prezentują się dobrze, co było zresztą przedmiotem oceny w trakcie procedury wpisu. Warto dodać, że obiekt w Krzemionkach znajduje się w zaawansowanej fazie starań o wpisanie na Listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Uwzględniając kategorie funkcjonalne, w grupie głównej znajduje się w województwie średnio 93% obiektów. Najliczniejsze w grupie są zabytki sakralne (423; 97,5% wszystkich

obiektów sakralnych w województwie wpisanych do rejestru). Najmniej procentowo jest budynków gospodarczych i założeń przemysłowych, gdzie liczba zagrożonych lub o utraconych wartościach stanowi prawie 1/4 obiektów w tej podgrupie. Dobrze wypadają zamki – 100% określono jako niezagrożone, aczkolwiek trzeba wziąć pod uwagę, że są to w zasadzie pozostałości zamków – będące obecnie (i w momencie wpisu) trwałymi ruinami. Ogólnie pojęte obiekty rezydencjonalne (czyli łącznie rezydencje oraz związane z nimi zieleń/założenia parkowe i budynki folwarczne) w stosunkowo niezłym stanie zachowały się w liczbie 375 (90% w swojej kategorii). Zagrożone to głównie obiekty przemysłowe (15) i gospodarcze (3). Najwięcej procentowo wartości zabytkowych utraciły obiekty mieszkalne (10; prawie 4,5% zasobu mieszkalnego) i założenia parkowe (8; prawie 3,5% zasobu zieleni zabytkowej). Zabytki, które przestały istnieć (a jest ich w regionie zaledwie 5), są bardzo zróżnicowane (po 1 obiekcie z kategorii: sakralnych, użyteczności publicznej, folwarcznych, przemysłowych i innych).

Z uwagi na czas powstania najlepiej procentowo prezentują się w głównej grupie zabytków obiekty powstałe do połowy XIII w. (100% tak chronologicznie zakwalifikowanych obiektów zachowało się w stanie niezagrożonym). W grupie obiektów zagrożonych dominują zabytki z XIX w. (38; ponad 6,5% zabytków z tego okresu). Wartości zabytkowe utraciły najnowsze obiekty – XX-wieczne (8; 5% zabytków z tego wieku w województwie). Nieistniejące (5) są obiekty nowożytnie.

Ze względu na materiał/konstrukcję najliczniej reprezentowane w głównej grupie zabytków są obiekty murowane z cegły – 787 zachowało się w stanie dobrym lub dostatecznym (prawie 95% wszystkich ceglanych). W 100% zachowały się obiekty ziemne, betonowe i metalowe, ale nie są to kategorie reprezentatywne, gdyż zawierają po 1 obiekcie. W kolejnych grupach ilościowo również dominują obiekty ceglane: zagrożonych jest 29, wartość utraciło 12, a nie istnieje 4; wynika to jednak z ogólnej liczebności tego typu zabytków. Rozpatrując powyższe kategorie pod względem procentowym (w stosunku do wszystkich obiektów w danym materiale w województwie) najwięcej zagrożonych jest obiektów murowanych z kamienia (20; ponad 12%) i drewnianych wieńcowych (8; prawie 7%), a wartości zabytkowe utraciło średnio we wszystkich kategoriach niespełna 1,5% obiektów (16).

#### LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY (W ODNIESIENIU DO ZASOBU DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE) ZABYTEKÓW W GRUPIE OBIEKTÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH ORAZ W GRUPACH ZAGROŻEŃ W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Państwowe	63	91,30%	5	7,25%	0	0,00%	0	0,00%	68
Samorządowe	155	90,12%	11	6,40%	5	2,91%	0	0,00%	171
Kościółów i związków wyznaniowych	644	97,58%	12	1,82%	2	0,30%	1	0,15%	659
Prywatne	199	81,89%	36	14,81%	5	2,06%	2	0,82%	242
Mieszane	40	93,02%	2	4,65%	1	2,33%	0	0,00%	43
Inne	38	79,17%	1	2,08%	8	16,67%	1	2,08%	48
Brak danych	302	96,18%	6	1,91%	3	0,96%	1	0,32%	312

Analiza zależności pomiędzy stanem zachowania obiektów a rodzajem własności (i sposobem użytkowania), z uwzględnieniem funkcji pierwotnej wskazuje, że w grupie zabytków w niezagrożonym stanie zachowania (w głównej grupie) najczęściej występuje obiektów będących własnością kościołów i związków wyznaniowych (644), i też one posiadają największy wskaźnik procentowy w swojej kategorii (ok. 97,5% wszystkich obiektów kościołów i związków wyznaniowych w województwie). Stosunkowo nieźle są zachowane obiekty będące w użytkowaniu państwowym i mieszanym – ponad 90% w swojej kategorii. Wśród zabytków zagrożonych niechlubną większość stanowią obiekty prywatne (36; prawie 15% wszystkich obiektów prywatnych). Wartości utraciły głównie (procentowo) obiekty o tzw. innym rodzaju własności (8) oraz obiekty prywatne i samorządowe (po 5). W czasie weryfikacji stwierdzono tylko 5 obiektów nieistniejących (w tym 2 prywatne). Oceniając sposób użytkowania w odniesieniu do stanu zachowania, stwierdza się, że najczęściej występująca własność obiektów użytkowanych w sposób niekolidujący to własność kościołów i związków wyznaniowa (użytkowanych w ten sposób jest ponad 85% wszystkich obiektów wyznaniowych). Użytkowanie kolidujące wykazują zabytki będące własnością samorządów (6) oraz o własności mieszanej (2). Więcej jest obiektów nieużytkowanych (189; ponad 12%); należą tu głównie obiekty prywatne (48; prawie 20% wszystkich prywatnych), spośród nich aż 28 jest zagrożonych (50% wszystkich zagrożonych). Powyższe rozpoznanie najczęściej występujących rodzajów obiektów użytkowanych w sposób niekolidujący (w odniesieniu do ich funkcji pierwotnej) potwierdza pogląd o dobrej kondycji obiektów sakralnych – użytkowanych w sposób niekolidujący jest prawie 90% (388 z 434 i jednocześnie wszystkie z nich zachowały się w stanie niezagrożonym). Kolidujący sposób użytkowania występuje najczęściej w obiektach zieleni (9; prawie 4% takich założeń), w tym aż w 4 z 6 parków samorządowych utraciło już wartość zabytkową, a 2 są zagrożone. Nieużytkowane są głównie cmentarze (46; ponad 25% wszystkich cmentarzy) oraz zamki (ponad 60% wszystkich zamków wpisanych do rejestru w województwie). Warto wspomnieć że wszystkie ww. nieużytkowane cmentarze i zamki są zachowane w dobrym stanie. Budujący jest fakt, że ponad 3/4 zabytków użytkowane jest w sposób niekolidujący (z pierwotnym przeznaczeniem), czyli zgodnym z „możliwościami” obiektu, co przekłada się na ich niezagrożenie (ok. 98% w tej grupie).

#### LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I RODZAJU WŁASNOŚCI ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Rodzaj własności	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Państwowe	45	65,22%	0	0,00%	16	23,19%
Samorządowe	120	69,77%	6	3,49%	38	22,09%
Kościółów i związków wyznaniowych	567	85,91%	0	0,00%	43	6,52%
Prywatne	169	69,55%	1	0,41%	48	19,75%
Mieszane	27	62,79%	2	4,65%	8	18,60%
Inne	40	83,33%	0	0,00%	6	12,50%
Brak danych	215	68,47%	1	0,32%	30	9,55%
<b>Razem</b>	<b>1183</b>	<b>76,37%</b>	<b>10</b>	<b>0,65%</b>	<b>189</b>	<b>12,20%</b>

**LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I FUNKCJI HISTORYCZNEJ ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE ZABYTKÓW DANEGO RODZAJU (FUNKCJI PIERWOTNEJ) W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Funkcja pierwotna	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Sakralne	388	89,40%	0	0,00%	25	5,76%
Obronne	10	52,63%	0	0,00%	5	26,32%
Zamki	7	36,84%	0	0,00%	12	63,16%
Użyteczności publicznej	42	75,00%	0	0,00%	4	7,14%
Rezydencjonalne	76	77,55%	0	0,00%	20	20,41%
Zieleń	184	80,35%	9	3,93%	21	9,17%
Folwarczne	65	73,86%	0	0,00%	12	13,64%
Gospodarcze	10	55,56%	1	5,56%	4	22,22%
Mieszkalne	176	78,57%	0	0,00%	7	3,13%
Przemysłowe	31	48,44%	0	0,00%	15	23,44%
Cmentarze	119	66,48%	0	0,00%	46	25,70%
Inne	75	61,98%	0	0,00%	18	14,88%
<b>Razem</b>	<b>1183</b>	<b>76,37%</b>	<b>10</b>	<b>0,65%</b>	<b>189</b>	<b>12,20%</b>

Obszar województwa jest raczej jednolity pod względem rozmieszczenia zabytków w głównej grupie weryfikacyjnej – w poszczególnych powiatach mieści się w granicach 79–98% (średnio 93%), najczęściej procentowo zachowało się w powiatach włoszczowskim (98,5%) oraz sandomierskim i w Kielcach (po ok. 98%). Pod względem ilościowym najczęściej obiektów niezagrażonych występuje w powiecie kieleckim (279), gdzie jest ich w ogóle najczęściej (292). Wydaje się, że można tę sytuację powiązać z bliskim występowaniem siedzib władz konserwatorskich – Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach i Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Sandomierzu. Powiat włoszczowski, który jest na czele powyższej klasyfikacji, posiada jedynie 66 zabytków w rejestrze, z czego 1 utracił wartości zabytkowe – i stąd być może ten wynik (wynikający być może ze skuteczności ochrony niewielkiej liczby obiektów w dość dużym obszarowo powiecie).

Charakterystycznymi (i poniekąd specyficznymi) zjawiskami występującymi w województwie, a rzutującymi na statystykę są:

- dość duży procent wśród obiektów o własności kościołów i związków wyznaniowych poza kategorią niekolidującego użytkowania (prawie 10%) dotyczy przede wszystkim mienia żydowskiego (synagogi i cmentarze) oraz obiektów nierozpoznanych,
- stosunkowo znaczna (ponad 10%) liczba obiektów z brakiem danych odnośnie do rodzaju własności dotyczy przypadków trudno rozpoznawalnych i użytkowanych przez różnorodne firmy i instytucje pozapubliczne,
- prawie 100-procentowo dobry stan cmentarzy dotyczy raczej ich stanu technicznego (stanu uporządkowania) niż zachowania oryginalnej substancji, bo rzeczywistość manifestująca się zalewem granitowych, utypowionych „pseudopomników” pozostawia niedosyt autentyzmu,
- przy wnioskach odnośnie do zamków należy mieć na uwadze, że są to w zasadzie pozostałości zamków – będących obecnie (i w momencie wpisu) trwałymi ruinami, w części niedawno

remontowanymi (Chęciny, Krzyżtopór, Rytwiany), w części występującymi jako „zakonserwowane” ziemią i zielenią piwnice (Konary, Maleszowa), na tym tle wyjątkiem jest zamek sandomierski – od lat siedziba Muzeum Okręgowego,

- udział kamienia/cegły w podgrupie obiektów murowanych należy interpretować orientacyjnie z uwagi na często występującą niemożność wiarygodnego rozstrzygnięcia tej kwestii,
- przy analizie zabytków z grup: rezydencjonalne, zieleń i folwarczne przydatne jest traktowanie ich łącznie, jako powiązanych ze sobą pozostałości założeń charakterystycznych dla dawnej Polski (i z kręgu których pochodzi duży procent zabytków stanowiących o krajobrazie kulturowym kraju).

Weryfikacji gabinetowej (formalnej) i terenowej poddano wszystkie 35 obszarów zabytkowych województwa. Prace gabinetowe, polegające na analizie dokumentów formalnoprawnych (decyzji administracji konserwatorskiej oraz prawa miejscowego) wykazały, że 15 obszarów nie ma poprawnie określonych granic (czy to poprzez załącznik graficzny, czy też szczegółowy opis). Jednocześnie tylko 12 obszarów (w tym 8 całkowicie) objętych jest miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego gminy (z obowiązkowym tu załącznikiem graficznym), w tym 5 ma ponadto poprawne decyzje, a dla 3 obszarów granice ochrony konserwatorskiej wyznaczają tylko zapisy planu.

Szczegółową analizę stanu zachowania wykonano dla tych 23 obszarów, których przedmiot ochrony nie budził wątpliwości, gdyż został prawidłowo określony (przedmiotowo i przestrzennie) w stosownej decyzji i/lub w aktualnym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Nie oznacza to, że pozostałe obszary (jest ich 12 i też zostały poddane wizji lokalnej) nie zachowały wartości historycznych, artystycznych i naukowych; mają je przeciętnie w takim samym stopniu i stanie jak obiekty lepiej potraktowane formalnie. Co więcej, wartości zabytkowe i w dobrym stanie elementy kompozycyjne posiadają także obszary nieobjęte wpisem do rejestru zabytków w swojej kategorii (głównie miasteczka) – zbliżone historycznie, przestrzennie i widokowo do wpisanych.

Reasumując, wartości zabytkowe w świętokrzyskich obszarach wpisanych do rejestru zabytków zachowały się stosunkowo dobrze – z uwzględnieniem, że większość z nich, jako składniki jednostek urbanistycznych (miasteczka, zespoły zabudowy), to organizmy „żyjące”, które muszą funkcjonować w świecie aktualnym, rzeczywistym. Prawie połowa z nich ma dobrze zachowane wartości artystyczne i krajobrazowe, a ponad połowa wartości naukowe; nie występuje nigdzie utrata wartości historycznych. Gorzej jest ze stanem zachowania elementów kompozycyjnych. Dobrze prezentuje się tylko rozplanowanie (co koresponduje z uwagami powyżej); zabudowa i ekspozycja zachowała się głównie tylko częściowo, a niekiedy wręcz zanikła. Znamienny jest nie najlepszy stan ekspozycji – naruszanej przez wymianę zabudowy i niekontrolowaną zieleń oraz nowe inwestycje na obrzeżach obszarów.

## 2.

# ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

### A.

## OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

Analiza wskaźników stanu zachowania pokazuje, że sytuacja w województwie w tym zakresie nie jest zła. Tylko niespełna 5% wszystkich obiektów jest zagrożonych zniszczeniem, stosunkowo niewiele utraciło wartość i zaledwie 5 spośród wszystkich przestało istnieć. Jednak wskaźniki te nie są do końca miarodajne, ponieważ istnieje duża grupa zabytków, które mogą wkrótce utracić wartości zabytkowe z uwagi na pogarszający się stan techniczny (i brak użytkowania) i/lub niewłaściwy sposób opieki (błędne ingerencje w substancję zabytkową).

Najliczniej zachowały się zabytki sakralne (423; 97,5% wszystkich obiektów sakralnych w województwie – stanowi to niespełna 30% wszystkich zabytków występujących w grupie obiektów niezaliczonych do grup szczególnych). Największa ich liczba występuje w powiecie kieleckim (80) i wszystkie są tu zachowane w stanie niezagrażonym. Także cmentarze zachowane są bardzo dobrze (pod względem stanu technicznego) – 173 ze 179 (96,5%), z czego większość również występuje w powiecie kieleckim (40). Z wpisanych do rejestru zamków (19) wszystkie zakwalifikowano jak niezagrażone. Najgorzej przedstawia się sytuacja obiektów przemysłowych (tylko niespełna 75% z nich zachowało się w stanie powyżej dostatecznego; 47 z 64) oraz gospodarczych (78%; 14 z 18). Stopień zachowania licznie reprezentowanych zabytków związanych z dawnymi majątkami ziemskimi (czyli łącznie rezydencjonalne, zieleń i folwarczne) kształtuje się na poziomie 90%, czyli poniżej średnie wojewódzkiej. Rejony charakterystyczne, które można po raz kolejny pozytywnie wymienić, to powiat kielecki i Kielce oraz powiat sandomierski (czyli siedziby administracyjne regionalnych władz konserwatorskich) – gdzie blisko 100% obiektów w pierwotnej funkcji zachowało się w stanie niezagrażonym, a negatywnie: powiat starachowicki, gdzie wskaźnik ten nie sięga nawet 80%, co spowodowane jest złym stanem obiektów przemysłowych.

Biorąc pod uwagę stan zachowania w odniesieniu do czasu powstania obiektów, dobrze i co najmniej dostatecznie zachowały się zabytki, które powstały do połowy XIII w. – jest ich 28 (100% wszystkich obiektów z tego okresu, ale jest to jedynie niespełna 2% wszystkich obiektów niezagrażonych); następne procentowo w kategorii niezagrażonych są objekty



**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW  
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	39	92,86%	0	0,00%	6	100,00%	2	100,00%	4	66,67%	8	100,00%
Jędrzejowski	45	97,83%	2	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	22	95,65%	44	100,00%
Kazimierski	24	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	21	100,00%
Kielce	17	100,00%	1	100,00%	18	94,74%	0	0,00%	4	100,00%	5	100,00%
Kielecki	80	100,00%	1	50,00%	9	90,00%	4	100,00%	11	73,33%	20	90,91%
Konecki	14	93,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	75,00%	10	90,91%
Opatowski	29	93,55%	3	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	7	87,50%	17	70,83%
Ostrowiecki	22	100,00%	1	100,00%	1	50,00%	2	100,00%	8	100,00%	18	100,00%
Pińczowski	30	90,91%	2	100,00%	1	50,00%	1	100,00%	4	80,00%	11	100,00%
Sandomierski	47	97,92%	2	100,00%	10	100,00%	3	100,00%	7	100,00%	17	89,47%
Skarżyski	7	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%
Starachowicki	15	100,00%	0	0,00%	5	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	62,50%
Staszowski	32	100,00%	6	100,00%	2	100,00%	3	100,00%	8	100,00%	10	90,91%
Włoszczowski	22	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	100,00%	25	96,15%
<b>Województwo</b>	<b>423</b>	<b>97,47%</b>	<b>18</b>	<b>94,74%</b>	<b>52</b>	<b>92,86%</b>	<b>19</b>	<b>100,00%</b>	<b>88</b>	<b>89,80%</b>	<b>212</b>	<b>92,58%</b>

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW  
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Buski	0	0,00%	0	0,00%	26	100,00%	12	100,00%	19	100,00%	4	100,00%	61
Jędrzejowski	0	0,00%	2	100,00%	75	100,00%	160	96,97%	92	100,00%	17	100,00%	346
Kazimierski	0	0,00%	1	100,00%	33	94,29%	44	97,78%	16	100,00%	18	100,00%	112
Kielce	1	100,00%	1	100,00%	21	100,00%	32	100,00%	6	100,00%	0	0,00%	61
Kielecki	2	100,00%	0	0,00%	44	93,62%	48	96,00%	17	94,44%	7	100,00%	118
Konecki	0	0,00%	1	100,00%	47	97,92%	107	95,54%	34	100,00%	20	100,00%	209
Opatowski	0	0,00%	2	100,00%	13	100,00%	22	100,00%	11	100,00%	2	100,00%	50
Ostrowiecki	0	0,00%	1	100,00%	44	91,67%	80	95,24%	26	89,66%	21	100,00%	172
Pińczowski	0	0,00%	5	100,00%	32	96,97%	24	96,00%	18	94,74%	11	100,00%	90
Sandomierski	0	0,00%	1	100,00%	46	100,00%	28	87,50%	10	100,00%	6	100,00%	91
Skarżyski	1	100,00%	37	100,00%	158	96,93%	92	94,85%	67	98,53%	16	100,00%	371
Starachowicki	1	100,00%	3	100,00%	46	97,87%	100	97,09%	43	95,56%	17	100,00%	210
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	20	100,00%	32	86,49%	13	100,00%	7	100,00%	72
Włoszczowski	0	0,00%	1	100,00%	29	96,67%	36	92,31%	12	92,31%	6	100,00%	84
<b>Województwo</b>	<b>6</b>	<b>100,00%</b>	<b>73</b>	<b>100,00%</b>	<b>1148</b>	<b>97,62%</b>	<b>1383</b>	<b>95,84%</b>	<b>684</b>	<b>97,30%</b>	<b>262</b>	<b>99,24%</b>	<b>3556</b>

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
2	66,67%	0	0,00%	12	92,31%	0	0,00%	15	93,75%	4	80,00%	92	89,32%
20	83,33%	0	0,00%	5	100,00%	4	100,00%	4	80,00%	8	88,89%	155	95,09%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	1	50,00%	50	96,15%
1	100,00%	3	100,00%	61	96,83%	4	100,00%	4	100,00%	13	100,00%	131	97,76%
5	83,33%	3	100,00%	77	98,72%	11	78,57%	40	100,00%	18	100,00%	279	95,55%
3	75,00%	0	0,00%	3	100,00%	2	100,00%	4	100,00%	12	100,00%	51	92,73%
9	69,23%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	36	92,31%	6	66,67%	111	84,09%
7	100,00%	4	80,00%	3	23,08%	15	78,95%	5	100,00%	8	88,89%	94	84,68%
4	80,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	50,00%	6	100,00%	4	100,00%	65	90,28%
0	0,00%	2	100,00%	35	100,00%	0	0,00%	29	100,00%	15	100,00%	167	98,24%
0	0,00%	0	0,00%	3	75,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	13	92,86%
0	0,00%	1	50,00%	3	60,00%	8	53,33%	7	100,00%	5	100,00%	49	79,03%
16	100,00%	1	50,00%	2	66,67%	1	100,00%	20	95,24%	18	100,00%	119	96,75%
8	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	65	98,48%
<b>75</b>	<b>85,23%</b>	<b>14</b>	<b>77,78%</b>	<b>206</b>	<b>91,96%</b>	<b>47</b>	<b>73,44%</b>	<b>173</b>	<b>96,65%</b>	<b>114</b>	<b>94,21%</b>	<b>1441</b>	<b>93,03%</b>

XIII–XV-wieczne (98) oraz te, których czas powstania budzi wątpliwości (106) – stanowią one po ok. 98% obiektów w swojej podgrupie czasowej. W największych ilościowo grupach czasowych – z XVI–XVIII w. (548 obiektów) i XIX w. (518) – wskaźnik niewiele przekracza 90%. Rozpatrując te podgrupy w stosunku do wszystkich występujących w tej głównej grupie zabytków wojewódzkich, największą liczbę dobrze zachowanych obiektów w województwie stanowią zabytki z XVI–XVIII w. (38%) oraz z XIX w. (36%), z czego jednych i drugich zdecydowanie najwięcej jest w powiecie kieleckim. Najlepszymi wskaźnikami procentowymi w stosunku do swojego zasobu wykazują się powiat sandomierski i miasto Kielce (po ok. 98%); gorzej jest w powiatach starachowickim, ostrowieckim i opatowskim (trochę ponad 80%; statystykę zaniża zły stan zabytków nowożytnych). Alarmująca jest sytuacja w powiecie starachowickim dla grupy XIX-wiecznych zabytków, gdzie tylko 2/3 obiektów jest niezagrażonych. Najlepszy stan najstarszych zabytków tłumaczyć można zarówno weryfikacją dziejową – swoistą selekcją (przetrwały najmocniejsze i najbardziej potrzebne), jak i rodzajem (o wiele liczniejszych) nowożytnych zabytków – różnorodnych użytkowo i materiałowo, różnoskalowych i różnowartościowych.

Ze względu na materiał/konstrukcję, z którego obiekty zostały wzniesione, najlepiej w stanie niezagrażonym (czyli co najmniej dostatecznym) zachowane są zabytki, których jest najwięcej w województwie – czyli murowane z cegły – jest ich 787, co stanowi prawie 95% wszystkich obiektów z cegły i 55% wszystkich zachowanych w niezagrażonym stanie zabytków. Najwięcej znajduje się ich w powiecie kieleckim (171). Zachowały się też dość dobrze obiekty z drewna i z kamienia (po niespełna 90%). Obiekty drewniane o zachowanych wartościach skupione są na obszarze powiatu kieleckiego (prawie 26% zachowanego zasobu „drewnianego” województwa). W 100% niezagrażony stan obiektów murowanych (cegła-

**ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH  
W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	6	66,67%	0	0,00%	62	93,94%	1	25,00%	0	0,00%
Jędrzejowski	11	100,00%	0	0,00%	95	96,94%	1	25,00%	0	0,00%
Kazimierski	8	100,00%	0	0,00%	15	88,24%	3	100,00%	0	0,00%
Kielce	7	87,50%	0	0,00%	89	98,89%	25	96,15%	0	0,00%
Kielecki	28	90,32%	0	0,00%	171	97,16%	14	82,35%	0	0,00%
Konecki	4	80,00%	0	0,00%	33	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opatowski	5	100,00%	0	0,00%	25	78,13%	28	90,32%	0	0,00%
Ostrowiecki	3	100,00%	0	0,00%	60	80,00%	0	0,00%	1	100,00%
Pińczowski	4	80,00%	0	0,00%	43	89,58%	0	0,00%	0	0,00%
Sandomierski	9	100,00%	0	0,00%	94	100,00%	15	93,75%	0	0,00%
Skarżyski	6	85,71%	0	0,00%	6	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starachowicki	8	72,73%	0	0,00%	4	44,44%	22	91,67%	0	0,00%
Staszowski	4	66,67%	0	0,00%	55	100,00%	29	100,00%	0	0,00%
Włoszczowski	5	100,00%	0	0,00%	35	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Województwo</b>	<b>108</b>	<b>87,80%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>787</b>	<b>94,36%</b>	<b>138</b>	<b>86,79%</b>	<b>1</b>	<b>100,00%</b>

nych i kamiennych) występuje w powiecie staszowskim, ale tu z kolei (podobnie jak w powiecie buskim) tylko 2/3 zabytków drewnianych jest niezagrażonych. Terytorialnie ogólnie najlepiej wypadają budynki zabytkowe w powiatach włoszczowskim (100%) i sandomierskim (99%), najgorzej zaś w powiatach starachowickim (79%) i ostrowieckim (80%). Mimo największej liczby zabytkowych obiektów (355; prawie 1/4 w województwie) występujących w rejonie kieleckim (miasto i powiat) co najmniej w niezłym stanie zachowało się tu stosunkowo dużo zasobu powiatowego (96%).

Obiekty zachowane w niezagrażonym stanie, niezależnie od sposobu użytkowania, to w większości obiekty będące własnością kościołów i związków wyznaniowych (644 obiekty, co stanowi ponad 97% wszystkich obiektów kościołów i związków wyznaniowych w województwie i jednocześnie 45% wszystkich dobrze zachowanych obiektów). Niewiele mniejszym wskaźnikiem (302; 96%) wykazuje się podgrupa obiektów o nieustalonej własności. Kolejne podgrupy, już mniej liczne, stanowią: w stanie dość dobrym (po ok. 90%) obiekty samorządowe (155), państwowe (63), mieszane (40), a w stanie zaczynającym niepokoić (po ok. 80%), obiekty prywatne (199) i inne (38). Oceniając sposób użytkowania obiektów w odniesieniu do rodzaju własności, należy stwierdzić, że użytkowane w sposób niekolidujący są przede wszystkim obiekty będące własnością kościołów i związków wyznaniowych – 566 (niespełna połowa z 1160 wszystkich niezagrażonych obiektów o niekolidującym użytkowaniu i ponad 85% wszystkich obiektów kościołów i związków wyznaniowych; nie ma tu użytkowania kolidującego); w przypadku użytkowania kolidującego sytuacja jest przewidywalnie gorsza (kolidujący sposób użytkowania na ogół doprowadza do degradacji zabytku) – jedynie 2 obiekty z 10 są w dobrym stanie – jeden jest własnością mieszaną, co do drugiego brak jest danych dotyczących własności (stanowi to 20% wszystkich obiektów użytkowany w sposób kolidują-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	69
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	107
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	26
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	122
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%	219
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	37
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	58
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%	71
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	48
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	121
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	2	100,00%	37
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	89
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	40
<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>1</b>	<b>100,00%</b>	<b>1</b>	<b>100,00%</b>	<b>20</b>	<b>90,91%</b>	<b>1056</b>

cy); nieużytkowane zabytki to głównie obiekty samorządowe (32) i kościołów i związków wyznaniowych (30) – stanowią one niewiele ponad 30% wszystkich obiektów nieużytkowanych. Oceniając sposób użytkowania obiektów w niezagrażonym stanie w odniesieniu do rodzaju zabytków, należy stwierdzić, że użytkowane w sposób niekolidujący są przede wszystkim obiekty sakralne (388; prawie 90% wszystkich obiektów sakralnych) i kolejno, ale już z gorszym wskaźnikiem: obiekty zieleni (180; ok. 75% wszystkich obiektów zieleni) i mieszkalne (163; niewiele ponad 70% wszystkich mieszkalnych); w przypadku użytkowania kolidującego 2 obiekty, które pozostają w dobrym stanie, to 1 obiekt zieleni i 1 budynek gospodarczy; nieużytkowanych obiektów w niezagrażonym stanie jest 130 (co jednak zaskakuje), z czego większość (40) to zabytkowe cmentarze.

Podczas weryfikacji odnotowano istnienie wielu obiektów zagrożonych w mniejszym stopniu – wspomnieć należy głównie o dworach, których stan techniczny nie był na tyle zły, aby zakwalifikować je do obiektów szczególnie zagrożonych, jednak z racji braku użytkowania, braku prac zabezpieczających i remontowych w bliskim czasie ich stan może się znacznie pogorszyć. Podobnie z zabytkami techniki (są to nie tylko obiekty, ale też całe założenia urbanistyczne i hydroenergetyczne), które szybko tracą swoją czytelność i istotną zabytkową substancję.

Jak już wskazano, zabytki o różnym stanie zachowania niezaliczone do grup wyodrębnionych (czyli co najmniej dostatecznie zachowane) stanowią 93% całego zabytkowego zasobu województwa. Najlepiej zachowały się obiekty sakralne i obiekty będące własnością kościołów i związków wyznaniowych, bez względu na położenie administracyjne – te dwie grupy silnie się przenikają. Są to przede wszystkim kościoły, klasztory i cmentarze. Ich dobry stan zachowania wynika z wielu czynników: są ciągle użytkowane, przy tym najczęściej zgodnie ze swoją funkcją pierwotną, ich remonty mogą być finansowane z różnorodnych źródeł, a ponadto jako

obiekty kultu religijnego są darzone przez ludzi dużym szacunkiem. Tak zachowane obiekty rozmieszczone są na terenie województwa w zasadzie jednolicie z dwoma większymi skupiskami: w okolicach Sandomierza oraz w stolicy województwa – Kielcach.

## B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 2009-2015

### OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

W województwie świętokrzyskim 73 obiekty zabytkowe są szczególnie zagrożone. Stanowi to niespełna 5% całego zasobu zabytkowego województwa; uwzględniając jednak założenia metodologiczne, trzeba, ostrożnie szacując i dodając stwierdzone podczas weryfikacji obiekty z oznakami rozpoczynającego się stanu zagrożenia, określić liczbę zabytków potencjalnie zagrożonych na mniej więcej trzykrotnie wyższą. Wśród nich jest wiele obiektów o wartości regionalnej, ale są też obiekty wyjątkowo cenne, których wartość została określona jako krajowa – to elementy składające się np. na zespół pałacowy we Włostowie, miejsce o bogatej historii, nieustannie popadające w ruinę.

Pod względem rozmieszczenia obiektów zagrożonych region jest niejednorodny – najczęściej występuje ich w powiecie opatowskim (16; ok. 12% wszystkich zagrożonych zabytków

### OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009-2015)

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	3	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	33,33%	0	0,00%
Jędrzejowski	1	2,17%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,35%	0	0,00%
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielecki	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	20,00%	2	9,09%
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	1	9,09%
Opatowski	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	4	16,67%
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pińczowski	3	9,09%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%
Sandomierski	1	2,08%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Skarżyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starachowicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Województwo</b>	<b>9</b>	<b>2,07%</b>	<b>1</b>	<b>5,26%</b>	<b>2</b>	<b>3,57%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>9</b>	<b>9,18%</b>	<b>9</b>	<b>3,93%</b>

w powiecie), ponadto dość dużo w powiatach kieleckim (10), buskim (9) i starachowickim (8). Zagrożone obiekty znajdują się zarówno w Kielcach, jak i w miastach powiatowych oraz mniejszych. Przyczyny zróżnicowania terytorialnego są złożone i trudne do określenia, ale wykazujące związek pomiędzy liczbą obiektów zagrożonych a liczbą wszystkich obiektów na danych obszarze. Najwięcej zagrożonych, zarówno pod względem ilościowym, jak i procentowym, jest obiektów przemysłowych (15; prawie 1/4 wszystkich obiektów przemysłowych wpisanych do rejestru). Następnie wymienić należy obiekty gospodarcze (zagrożonych jest jedynie 3, ale jest to ponad 16% wszystkich zabytków gospodarczych będących w rejestrze) i folwarczne (zagrożonych jest 9; ponad 10% tego typu obiektów). Większość z tych obiektów to elementy związane z dawnymi majątkami ziemskimi: założeniami dworskimi, pałacowymi, folwarcznymi. Zagrożenia występują zazwyczaj w całych zespołach, ale obiekty towarzyszące dominantom (dwór, pałac) najczęściej są w dużo gorszym stanie; łącznie w grupie dawnych majątków (przyjętej jako suma rezydencji, zieleni i budynków folwarcznych) jest 27 obiektów zagrożonych (6,5% ogółu tych obiektów, ale aż ponad 1/3 wszystkich zagrożonych).

Spośród 73 zabytków zagrożonych większość, czyli 38, to obiekty pochodzące z XIX w. (co stanowi ponad 6% wszystkich zabytków XIX-wiecznych w województwie), a 24 to zagrożone zabytki datowane na XVI–XVIII w. (ponad 4% tak datowanego zasobu województwa). Żaden z najstarszych zabytków w regionie (powstałe do połowy XIII w.) nie został uznany za zagrożony. Rozmieszczenie powiatowe wynika z posiadanego zasobu na danym obszarze, gdzie np. w powiecie starachowickim występuje duża liczba zabytków naj młodszych (36) i tam też jest ich najwięcej zagrożonych (8). Podobnie w powiecie opatowskim, w którym dodatkowo występuje duża liczba obiektów wcześniejszych (w ogóle ponad 90, w tym zagrożonych – ponad 10%).

Zdecydowaną większość zagrożonych obiektów stanowią budowle murowane. Jest to 29 obiektów wzniesionych z cegły i 20 z kamienia, razem stanowią one ok. 85% wszystkich za-

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	1	6,25%	1	20,00%	9	8,74%
3	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	6	3,68%
1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,92%
0	0,00%	0	0,00%	1	1,59%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,75%
1	16,67%	0	0,00%	1	1,28%	2	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	10	3,42%
1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	5,45%
3	23,08%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	7,69%	3	33,33%	16	12,12%
0	0,00%	1	20,00%	2	15,38%	3	15,79%	0	0,00%	0	0,00%	7	6,31%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	8,33%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,59%
0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	46,67%	0	0,00%	0	0,00%	8	12,90%
0	0,00%	1	50,00%	1	33,33%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	4	3,25%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
9	10,23%	3	16,67%	6	2,68%	15	23,44%	6	3,35%	4	3,31%	73	4,71%

grożonych budynków, jednak jest to odpowiednio: tylko 3,5% wszystkich budynków ceglanych i 12,5% budynków kamiennych. Na uwagę zasługują zagrożone obiekty drewniane, których jednak nie jest dużo (8; 6,5% zasobu drewnianego) i które ze względu na nietrwałość materiału powinny zostać potraktowane priorytetowo w podejmowaniu działań ratowniczych, gdyż

### OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Buski	0	0,00%	0	0,00%	4	11,76%	3	7,89%	2	18,18%	0	0,00%	9
Jędrzejowski	0	0,00%	0	0,00%	4	5,71%	2	2,99%	0	0,00%	0	0,00%	6
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kielce	0	0,00%	0	0,00%	1	3,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kielecki	0	0,00%	1	6,25%	4	3,81%	5	4,24%	0	0,00%	0	0,00%	10
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	2	8,70%	0	0,00%	0	0,00%	3
Opatowski	0	0,00%	1	14,29%	5	11,11%	8	17,39%	1	7,14%	1	5,26%	16
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	8,51%	2	8,70%	1	50,00%	7
Pińczowski	0	0,00%	0	0,00%	2	6,06%	2	9,52%	2	28,57%	0	0,00%	6
Sandomierski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,43%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Skarżyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	1
Starachowicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	22,22%	0	0,00%	0	0,00%	8
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	2	4,44%	2	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
<b>Województwo</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>2</b>	<b>2,00%</b>	<b>24</b>	<b>4,12%</b>	<b>38</b>	<b>6,64%</b>	<b>7</b>	<b>4,40%</b>	<b>2</b>	<b>1,85%</b>	<b>73</b>

### OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamiennie			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	2	22,22%	0	0,00%	3	4,55%	3	75,00%	0	0,00%
Jędrzejowski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,04%	3	75,00%	0	0,00%
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%
Kielce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,85%	0	0,00%
Kielecki	2	6,45%	0	0,00%	3	1,70%	3	17,65%	0	0,00%
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	0	0,00%
Opatowski	0	0,00%	0	0,00%	5	15,63%	3	9,68%	0	0,00%
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	5	6,67%	2	100,00%	0	0,00%
Pińczowski	1	20,00%	0	0,00%	5	10,42%	0	0,00%	0	0,00%
Sandomierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,25%	0	0,00%
Skarżyski	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starachowicki	0	0,00%	0	0,00%	5	55,56%	2	8,33%	0	0,00%
Staszowski	2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Województwo</b>	<b>8</b>	<b>6,50%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>29</b>	<b>3,48%</b>	<b>20</b>	<b>12,58%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>

wszelkie zaniedbania skutkują nieodwracalnym zniszczeniem substancji historycznej. Charakterystyczna dla lokalizacji zabytków zagrożonych jest tylko koncentracja budynków murowanych z cegły w powiatach: opatowskim, ostrowieckim i starachowickim (łącznie 15 – ponad połowa zagrożonych ceglanych).

Zdecydowaną większość obiektów zagrożonych stanowią zabytki będące w rękach prywatnych (36, co stanowi ponad połowę wszystkich zagrożonych obiektów i jednocześnie ok. 15% wszystkich obiektów prywatnych wpisanych do rejestru województwa świętokrzyskiego). Kolejne, już mniej liczne, ale jednak znaczące pozycje to obiekty kościołów i związków wyznaniowych (12; niespełna 2% obiektów kościołów i związków wyznaniowych w regionie) i zabytki samorządowe (11; ok. 6,5%). Analizując sposób użytkowania obiektów zagrożonych w odniesieniu do rodzaju własności i funkcji pierwotnej, stwierdzić należy, że najwięcej jest ich w kategorii nieużytkowanej (56). A w niej aż 28 (połowa w tej kategorii) jest obiektów prywatnych. Również spośród obiektów użytkowanych w sposób niekolidujący najwięcej jest prywatnych (7). Z kolei w odniesieniu do funkcji źle wypadają obiekty przemysłowe – jest ich 15 (20% wszystkich zagrożonych); trochę lepiej (po 9) jest w grupach: sakralne, rezydencjonalne, zieleni i folwarczne. Większość z nich (ponad 3/4) lokuje się w kategorii nieużytkowane, oprócz kilku użytkowanych, a zagrożonych budynków mieszkalnych.

Wśród najczęściej występujących przyczyn zagrożeń zdecydowanie na czoło wybijają się: brak użytkownika (52 przypadki) oraz brak zabezpieczenia i pielęgnacji, w dużej mierze związany z poprzednią przyczyną (50). Wśród nich najwięcej jest obiektów prywatnych (połowa w tej kategorii) oraz kościołów i związków wyznaniowych (prawie 1/4). Nieco mniej obiektów jest zagrożonych z powodu ogólnego i naturalnego zużycia materiału/konstrukcji (22). W relacji przyczyn do funkcji – brak użytkownika i brak zabezpieczenia widoczny jest przede wszystkim w obiektach przemysłowych, folwarcznych i sakralnych, a z kolei zużycie materii występuje głównie w budynkach folwarcznych.

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	9
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	58



Zabytki zakwalifikowane do grupy szczególnie zagrożonych, pomimo różnego stanu technicznego, zachowały wartości, dla których zostały wpisane do rejestru zabytków. Nie sposób w krótkim opracowaniu zarówno wskazać i scharakteryzować wartości dla wszystkich (różnorodnych) 73 obiektów, jak i potraktować je ogólnie/zbiorczo, warto wspomnieć jednak o kilku ważnych podgrupach. Zagrożone obiekty drewniane (w tym głównie młyny) to nieustannie uszczuplająca się grupa zabytków o wartościach naukowych i historycznych, gdyż od wieków stanowiły one ważną gałąź gospodarki, były także jednym z typowych elementów krajobrazu kulturowego wsi i miast. To obiekty bardzo charakterystyczne dla regionu i epoki, w której powstawały, obecnie prawie już niezachowane na danym terenie – wszystkie drewniane młyny wpisane do rejestru są zagrożone (a niewpisane, co oczywiste, nie zachowały się); niebawem dostępne będą jedynie w skansenach. Zagrożone obiekty przemysłowe – to typ zabytków niezwykle silnie związanych z rozwojem gospodarczym województwa, o ogromnych wartościach historycznych i naukowych. Związane są też z życiem i działalnością ważnych dla polskiej tradycji postaci (m.in. Stanisławem Staszicem), a jako elementy Staropolskiego Okręgu Przemysłowego mają bardzo duże znaczenie dla dziedzictwa narodowego. Zespoły pałacowe, dworskie oraz ich elementy: założenia parkowe, budynki folwarczne, gospodarcze itp., jako spuścizna po majątkach ziemiańskich są charakterystycznymi elementami krajobrazu kulturowego ziem polskich (w tym ziemi świętokrzyskiej), prezentują sobą wartości historyczne i emocjonalne – etos dworu jest nadal obecny w odczuciu społecznym, choć nie znajduje to wyrazu w ochronie zabytkowych założeń przed zniszczeniem.

#### OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Jędrzejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielecki	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	0	0,00%	1	6,67%	0	0,00%
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opatowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	12,50%
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pińczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sandomierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	10,53%
Skarżyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starachowicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	25,00%
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,85%
<b>Województwo</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>1</b>	<b>1,79%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>1</b>	<b>1,02%</b>	<b>8</b>	<b>3,49%</b>

## OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Podczas weryfikacji wytypowano 24 obiekty, które utraciły wartości zabytkowe, co stanowi ok. 1,5% wszystkich zabytków wpisanych do rejestru z terenu województwa. Obiekty o utraconych wartościach rozmieszczone są na terenie regionu w miarę jednolicie i raczej przypadkowo, poza powiatem ostrowieckim, gdzie jest ich 8 (stanowią ok. 30% wszystkich obiektów o utraconych wartościach) – są to elementy dawnego zespołu przemysłowego w Dołach Biskupich. Zerowy wskaźnik w powiatach kazimierskim, koneckim i skarżyskim nie jest reprezentatywny z uwagi na stosunkowo niewielką tu liczbę zabytków.

Najliczniejsze w tej kategorii są obiekty mieszkalne (10) oraz zieleni (8; niespełna 3,5% wszystkich obiektów zieleni wpisanych do rejestru). Wśród najstarszych obiektów (do XV w.) nie stwierdzono utraty wartości. W wiekach następnych występują śladowo (z XVI–XVIII w. – 6; z XIX w. – 10; z XX w. – 8) i w terenie raczej jednolicie; oprócz występujących w powiecie ostrowieckim wszystkich XX-wiecznych przypadków (są to dawne domy pracownicze). Pośród zlustrowanych obiektów wartości utraciło 12 obiektów murowanych z cegły, 2 obiekty drewniane – po ok. 1,5% w ich kategoriach materiałowych. Większość, bo aż 8, obiektów murowanych z cegły znajduje się w powiecie ostrowieckim i są to domy mieszkalne w zespole zakładu w Dołach Biskupich. Zdecydowaną większość obiektów o utraconych wartościach stanowią zabytki będące własnością różnych firm lub przedsiębiorstw – jest ich 8, co stanowi ponad 30% wszystkich obiektów o utraconych wartościach i jednocześnie ponad 15% wszystkich obiektów o tej własności wpisanych do rejestru województwa świętokrzyskiego. Kolejne, już mniej liczne grupy to obiekty samorządowe i prywatne (po 5 obiektów).

Zdecydowanie przeważającą przyczyną utraty wartości jest zły stan techniczny – zniszczenie substancji historycznej (występujący w 17 obiektach) oraz przekształcenia obiektów (15);

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	33,33%	0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,94%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	1	0,61%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	1,59%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,75%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,68%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,27%
0	0,00%	0	0,00%	8	61,54%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	7,21%
1	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,39%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,18%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	4,84%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,52%
2	2,27%	1	5,56%	10	4,46%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,83%	24	1,55%

inne przyczyny zaniedbania to: inwestycje, wtórne podziały (12); w 1 przypadku utratę wartości spowodowała rozbiórka obiektu, a następnie jego odbudowa. Podczas lustracji zabytków województwa nie stwierdzono obecności obiektów, które wartości utraciły jedynie częściowo, we wszystkich przypadkach była to definitywna utrata wartości, dla których obiekt został wpisany do rejestru. Degradacja polegała na fizycznym zniszczeniu substancji budowlanej obiektu.

#### OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Buski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	1	2,63%	0	0,00%	0	0,00%	2
Jędrzejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,49%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kielce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,92%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kielecki	0	0,00%	0	0,00%	1	0,95%	1	0,85%	0	0,00%	0	0,00%	2
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Opatowski	0	0,00%	0	0,00%	2	4,44%	1	2,17%	0	0,00%	0	0,00%	3
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	34,78%	0	0,00%	8
Pińczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	1
Sandomierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	4,88%	0	0,00%	0	0,00%	2
Skarżyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Starachowicki	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	2	5,56%	0	0,00%	0	0,00%	3
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,63%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
<b>Województwo</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>6</b>	<b>1,03%</b>	<b>10</b>	<b>1,75%</b>	<b>8</b>	<b>5,03%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>24</b>

#### OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Buski	1	11,11%	0	0,00%	1	1,52%	0	0,00%	0	0,00%
Jędrzejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielce	0	0,00%	0	0,00%	1	1,11%	0	0,00%	0	0,00%
Kielecki	0	0,00%	0	0,00%	2	1,14%	0	0,00%	0	0,00%
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opatowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	8	10,67%	0	0,00%	0	0,00%
Pińczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%
Sandomierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Skarżyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starachowicki	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Województwo</b>	<b>2</b>	<b>1,63%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>12</b>	<b>1,44%</b>	<b>1</b>	<b>0,63%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>

tu, lub wręcz przeciwnie – obiekt został tak gruntownie wyremontowany/przebudowany (np. obłożony styropianem), pozbawiony (na ogół skromnego) detalu architektonicznego, że tym samym wyeliminowane zostały jego wszelkie cechy zabytkowe. W przypadku parków zakres zniszczeń był we wszystkich obiektach zbliżony: brak prac pielęgnacyjnych przy drzewostanie, liczne ubytki drzew, wznoszenie obcych obiektów kubaturowych (garaże, magazyny), wtórne podziały terenu parku, które doprowadziły do całkowitego zatarcia układu kompozycyjnego i utraty oryginalnego charakteru.

W większości przypadków nie sposób precyzyjnie określić czasu, w którym nastąpiła utrata wartości obiektu (brak danych), był to zazwyczaj wieloletni proces zniszczeń i przekształceń, ale kumulację tych procesów można wskazać na lata 70. i 90. XX w. Udokumentowany jest okres początku XXI w. utraty wartości dla 8 obiektów (1/3 w tej kategorii).

W wyniku lustracji zabytkowego zasobu województwa świętokrzyskiego nie stwierdzono istnienia obiektów, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych lub wątpliwej zasadności wpisu do rejestru.

## OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Obiektów nieistniejących, a figurujących w rejestrze jest 5, stanowi to jedynie 0,3% zasobu wojewódzkiego. Są to obiekty z powiatów: grodzkiego Kielce (1), opatowskiego (2) i ostrowieckiego (2) o różnorodnej pierwotnej funkcji. Wśród nich 3 pochodziły z XIX w., 1 pochodził z XVI–XVII w., 1 z XX w.; 4 były murowane z cegły, a 1 drewniany. Spośród 5 nieistniejących zabytków, 2 zostały rozebrane (w tym 1 po pożarze), 2 przestały istnieć w wyniku powodzi, a przyczynniszczenia 1 nie udało się ustalić. Przestały istnieć: 1 obiekt sakralny (rozbiórka), 1 obiekt użyteczności publicznej – dawna szkoła (po pożarze), 1 obiekt prze-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>1</b>	<b>4,55%</b>	<b>16</b>

mysłowy (zniszczyła go powódź). Większość tych obiektów przestała istnieć w latach 80. XX w., aczkolwiek nie są to dane precyzyjne, bowiem w niektórych przypadkach zniszczenie dokonało się wcześniej, tylko później zostało potwierdzone.

#### OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Jędrzejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielce	0	0,00%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opatowski	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pińczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sandomierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Skarżyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starachowicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Województwo</b>	<b>1</b>	<b>0,23%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>1</b>	<b>1,79%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>

#### OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		ceglane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Jędrzejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielce	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kielecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opatowski	0	0,00%	0	0,00%	2	6,25%	0	0,00%	0	0,00%
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	2	2,67%	0	0,00%	0	0,00%
Pińczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sandomierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Skarżyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starachowicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
<b>Województwo</b>	<b>1</b>	<b>0,81%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>4</b>	<b>0,48%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,75%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,52%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	1	11,11%	2	1,80%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	1,14%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,56%	0	0,00%	1	0,83%	5	0,32%

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5

### OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Buski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Jędrzejowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kazimierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kielce	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,92%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kielecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Konecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Opatowski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,22%	1	2,17%	0	0,00%	0	0,00%	2
Ostrowiecki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,13%	1	4,35%	0	0,00%	2
Pińczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Sandomierski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Skarżyski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Starachowicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Staszowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Włoszczowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
<b>Województwo</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>1</b>	<b>0,17%</b>	<b>3</b>	<b>0,52%</b>	<b>1</b>	<b>0,63%</b>	<b>0</b>	<b>0,00%</b>	<b>5</b>

### OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W czasie trwania weryfikacji zostały skreślone z rejestru 33 obiekty (wydano 29 stosownych decyzji), w tym 19 częściowo – można nadmienić, że od czasu pierwszej, zadokumentowanej decyzji o skreśleniu z rejestru (z 1965 r.), decyzji takich było 109.

Przyczyn skreśleń (całościowych i częściowych) było kilka: z powodu utraty wartości zabytkowych status straciło 14 obiektów, z uwagi na całkowite zniszczenie – 3 obiekty, 1 obiekt jako przeniesiony do skansenu, a 11 obiektów nie istniało w terenie. Skreślenia dotyczyły głównie parków (5), działek (6) oraz różnych obiektów pomocniczych (gospodarczych, ogrodzeń itp.).

### OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Do grupy zakwalifikowano 3 obiekty z terenu województwa świętokrzyskiego (0,19% zasobu wojewódzkiego). Są to obiekty zróżnicowane (zarówno kapliczka, ruina dworskiej stajni, jak i piwnice dawnego dworu). Przyczyną niemożności identyfikacji w terenie jest przede wszystkim brak dostatecznych danych lokalizacyjnych (i w ogóle opisowych) oraz brak możliwości wejścia na hipotetyczne miejsce występowania na prywatnej posesji.

## OBIEKTY TRANSLOKOWANE

Do Muzeum Wsi Kieleckiej – Park Etnograficzny w Tokarni w okresie prowadzonej weryfikacji, jak wykazało rozpoznanie, został przeniesiony 1 obiekt – studnia kieratowa z Gór (gm. Michałów). Nie stwierdzono translokacji obiektów w inne miejsca.

### 3.

## ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

### ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ WPISU OBIEKTÓW DO REJESTRU ZABYTKÓW

Pogłębione analizy stanu zachowania wykonano dla 23 obszarów województwa świętokrzyskiego, których przedmiot ochrony nie budził wątpliwości, gdyż został prawidłowo określony (przedmiotowo i przestrzennie) w stosownej decyzji o wpisie do rejestru zabytków i/lub w aktualnym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Są to: Busko-Zdrój – zabudowa ul. 1 Maja, Chęciny – teren południowego przedpola historycznego układu urbanistyczno-krajobrazowego z ruinami zamku, Chotów – założenie krajobrazowe wsi, Daleszycy – układ urbanistyczny, Kielce – Rynek, Kielce – pl. Wolności, Kielce – pl. Panny Marii, Kielce – zabudowa ul. Sienkiewicza, Kielce – zabudowa ul. Dużej i Jana Pawła II, Kielce – zabudowa ul. Leonarda, Kielce – zabudowa ul. Wesołej, Klimontów – układ urbanistyczno-krajobrazowy miasta, Klimontów – zabudowa Rynku, Koprzywnica – układ urbanistyczno-krajobrazowy, Nietulisko Duże – zespół urbanistyczno-przemysłowy, Nowy Korczyn – część miasta, Opatów – układ urbanistyczno-krajobrazowy miasta, Pierzchnica – układ przestrzenny, Pińczów – miasto starodawne, Sandomierz – miasto starodawne, zespół architektoniczno-urbanistyczny i krajobrazowy, Staszów – miasto starodawne, Szydłów – układ urbanistyczny miasta, Zawichost – układ urbanistyczno-krajobrazowy. W analizie przyjęto założenie, że elementy wartości historycznej (nieprzekształcona autentyczna substancja, funkcja wnętrza urbanistycznych czy ruralistycznych i charakter historycznej koncepcji przestrzennej) nie muszą być w równym stopniu utrzymane, aby wskazać, że dany obszar zachował wartości historyczne. Istotny tu był przede wszystkim stopień zachowania elementu/zakresu wiodącego dla danego typu obszaru.

Wszystkie z 23 weryfikowanych szczegółowo obszarów zachowały wartości zabytkowe, ale w różnym stopniu; w tym prawie połowa w sposób naprawdę zadowalający (co stanowi ok. 30% wszystkich analizowanych obszarów): kieleckie pl. Wolności i Rynek, układy miast Daleszyc, Klimontowa, Koprzywnicy, Pierzchnicy, założenie przemysłowe w Nietulisku Du-



zym, Stare Miasto w Sandomierzu, zabudowa ul. Wesolej w Kielcach, układ ruralistyczny wsi Chotów i południowe przedpole miasta i zamku w Chęcinach. Abstrahując od oceny osiągniętego efektu (bo nie zawsze powrót do historycznego wyglądu jest zasadny i pożądanym), można stwierdzić, że wiele z obszarów utrzymało dość wiernie charakter historycznej koncepcji przestrzennej. Najlepiej wygląda to w obrębie najmniejszych obszarów – niemal wszystkich placów i rynków (poza pl. Panny Marii w Kielcach), zabudowy ulic (poza zabudową ul. 1 Maja w Busku-Zdroju) i w zespole przemysłowym w Nietulisku Dużym. W wypadku układów urbanistycznych miast obraz ten jest bardziej zróżnicowany, choć pozytywny (poza Opatowem, Pińczowem, Staszowem i Zawichostem, gdzie wprowadzone zmiany zatępiły w dużej mierze charakter oryginalnej koncepcji przestrzennej). Trzeba podkreślić, że wartości zabytkowe (oczywiście w różnym stopniu) posiada również pozostałe 12 obszarów wpisanych do rejestru, dla których jednak nie było możliwości dokonania pogłębionej oceny z uwagi na brak wystarczającego określenia przedmiotu ochrony w stosownych dokumentach. Są to: Bodzentyn – miasto, Busko-Zdrój – układ urbanistyczny miasta, Chęciny – układ urbanistyczno-krajobrazowy miasta, Jędrzejów – śródmieście miasta, Kielce-Białogon – zespół fabryczny wraz z osiedlem, Kielce – miasto, Łągow – śródmieście miasta, Raków – układ urbanistyczny i zespół zabudowy małomiasteczkowej, Sielcia Wielka – zabudowa pofabryczna, zespół zakładu i osiedla przemysłowego, Staszów – Rynek jako dzielnica staromiejska, Wąchock – śródmieście osady, Wiślica – miasto-osada jako miasto starodawne.

Historyczną funkcję zachowano, lub jest ona możliwa do przywrócenia, niemal na wszystkich obszarach, oprócz dawnego zespołu przemysłowego w Nietulisku Dużym. Ale zauważalne jest na nich ograniczenie dawnego przeznaczenia przestrzeni do innego, współczesnego, wiodącego, np.: pozbawienie centralnych przestrzeni w miastach roli głównego miejsca handlowego i reprezentacyjnej dzielnicy miejskiej na rzecz skwerów rekreacyjnych (w małych miasteczkach) lub, co gorsza, parkingów (pl. Wolności w Kielcach i Rynek w Staszowie). Widoczne jest tu zamieranie funkcji mieszkalnej w otaczającej zabudowie, połączone z ekspansją w większych ośrodkach funkcji biurowej i usługowej, a w mniejszych z powiększającym się pustostanem.

Istotną wartością zabytkową jest zachowanie charakteru i typu rozplanowania historycznego w zasadzie we wszystkich obszarach – czyli sieci ulic, placów, pozostała parcelacja – co ma oczywiste średniowieczne proveniencje, pozwalające nawet teraz dokonać geometrycznej próby ówczesnych lokacji (co uczynił np. prof. Bogusław Krasnowolski dla 8 naszych miast<sup>12</sup>). Dlatego nadal można odczytać główne fazy rozwoju przestrzennego poszczególnych zabytków, w tym etapy najstarsze sięgające średniowiecza i epoki nowożytnej. Znacznie gorzej prezentuje się stan zachowania stylistyki i historycznych cech znajdującej się tam zabudowy. W dużym stopniu utrzymały je obiekty położone w ramach obszarów miejskich kieleckich i w Sandomierzu, gdzie znajdują się jedne z najcenniejszych w regionie obiektów zabytkowych (sakralne i świeckie), zróżnicowane stylistycznie, a chronologicznie sięgające od średniowiecza po okres socrealizmu i modernizmu powojennego. Podobnie rzecz się ma

<sup>12</sup> B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, Kraków 2004.

w wypadku zespołu przemysłowego w Nietulisku Dużym (mimo postępującej ruiny nadal dostrzec można nadany w I połowie XIX w. imponujący wyraz artystyczny i urbanistyczny) oraz chęcińskiego otoczenia zamku i miasta. Natomiast o wiele bardziej zróżnicowany jest stopień zachowania autentyczności zabudowy w pozostałych obszarach świętokrzyskich. Małe ośrodki miejskie mają nadal charakter małomiasteczkowy, ukształtowany w XIX w. (zwykle parterowe domy murowane lub drewniane z dominantą przestrzenną w postaci kościoła parafialnego). Obecnie, poza nielicznymi wyjątkami, zabudowa taka została wyrugowana na rzecz murowanej w typie kalenicowym, zazwyczaj jednopiętrowej o pseudomodernistycznej lub pseudozabytkowej stylistyce. Wspomniany proces, na o wiele większą skalę, dostrzegalny jest w obszarach znajdujących się we wszystkich miastach powiatowych. Tu jednak trzeba zaznaczyć, że w ich rynkach dąży się do zachowania historycznej zabudowy istniejącej głównie w XVIII–XX w. o charakterze równoskalowych obiektów murowanych w typie kalenicowym. Natomiast sukcesywnie usuwa się lub doprowadza do ruiny obiekty zabytkowe o charakterze małomiasteczkowym, wzniesione w technologii drewnianej bądź murowanej w typie szczytowym lub rzadziej kalenicowym z lat 1800–1939, znajdujące się poza ścisłym centrum (w Opatowie, Pińczowie, Staszowie czy w Busku-Zdroju obiekty drewniane – pensjonaty/wille tworzące zabudowę ul. 1 Maja, które w latach 80.–90. XX w. rozebrano mimo jeszcze dostatecznego stanu zachowania).

Stopień zachowania nieprzekształconej i autentycznej substancji jest niezadowolający. We wszystkich obszarach od czasu ich wpisania do rejestru została ona przekształcona. Przeobrażenia te następowały z różną intensywnością w poszczególnych ich częściach. Najmniej szkodliwe były remonty i przebudowy (rewitalizacje), które choć naruszyły pierwotną estetykę i charakter danej przestrzeni lub zabudowy, nie zmieniły ich tożsamości (np. Rynek w Kielcach, Stare Miasto w Sandomierzu). Znacznie bardziej uszczuplały wartości zabytkowe pojedyncze wyburzenia elementów tych obszarów i zastępowanie ich nowymi obiektami o zbliżonym lub możliwym do zaakceptowania ze względów konserwatorskich wyglądzie (np. Koprzywnica, Pierzchnica, Szydłów i zabudowa ul. Henryka Sienkiewicza w Kielcach) lub pozostawienie znaczących luk w historycznej zabudowie (np. Jędrzejów, Klimontów, Nowy Korczyn, zabudowa ul. Wesołej w Kielcach). Największą jednak grupą są te obszary, gdzie dostrzec można systematyczną i konsekwentną (i często nietrafioną architektonicznie) wymianę dawnej substancji. Proces ten szczególnie widoczny jest w małych i średnich ośrodkach miejskich (Busko-Zdrój, Opatów, Pińczów, Staszów, Zawichost). Na analizowanych obszarach największą autentycznością substancji odznaczają się obiekty sakralne, a najmniejszą zabudowa mieszkalna. Warto dodać, że na wielu historycznych rynkach (nie tylko w miasteczkach wpisanych do rejestru) zachowały się pozostałości po okresie PRL-u, w postaci sytuowanych w pierzejach wielkoskalowych pawilonów handlowych lub biurowych (np. Daleszyce, Jędrzejów, Koprzywnica, Nowy Korczyn, Szydłów, Zawichost).

Wartości artystyczne zachowały w różnym stopniu wszystkie z analizowanych obszarów, w tym 11 z nich w stopniu w zasadzie pełnym (pl. Wolności w Kielcach, Rynek w Kielcach, układy urbanistyczno-krajobrazowe w Klimontowie, Koprzywnicy i Szydłowie, zabudowa kieleckich ulic Wesołej i Sienkiewicza, układ urbanistyczny Pierzchnicy, zespół przemysłowy

wy w Nietulisku, otoczenie zamku i miasta w Chęcinach oraz układ ruralistyczny wsi Chotów). W obszarach kieleckich, Sandomierzu, Koprzywnicy, Pierzchnicy czy mimo kilku zastrzeżeń Chotowie, Daleszycach i Szydłowie dostrzec można duży stopień poszanowania wspomnianych reguł, mimo wprowadzenia tam nowej, często powojennej zabudowy. Na drugim biegunie są natomiast zabytki obszarowe znajdujące się w Opatowie, Pińczowie, Staszowie i Zawichoście, w których przedmiotowe zasady porzucono; nowe jednostki przestrzenno-architektoniczne (przeważnie w centrum lub w jego bezpośrednim otoczeniu) zaburzyły odbiór estetyczny i urbanistyczny dawnych przestrzeni miejskich.

Walory krajobrazowe analizowanych obszarów są znaczące, ponieważ w dużej części obszary te położone są w przestrzeni o urozmaiconej rzeźbie terenu, którą umiejętnie sprzężono z zabytkową architekturą i urbanistyką. Wartości te zachowano w znacznej mierze we wszystkich obszarach; wyjątkami są układy przestrzenne miast, gdzie wprowadzono współczesną zabudowę w bliskim sąsiedztwie historycznych centrów ingerującą w wartości widokowe przestrzeni (np. Opatów, Pińczów, Sandomierz, Staszów) lub wprowadzono zmiany w ukształtowaniu terenu czy też wysoką zieleń na przedpolu (np. Bodzentyn, Nowy Korczyn, Szydłów).

Wykazany powyżej dość dobry stan zachowania wartości historycznych i artystycznych omawianych obszarów współgra z przypisanymi im wartościami naukowymi. Warto wskazać, że choć statystycznie w dużym stopniu zachowało je aż 16 spośród analizowanych 23 zabytków obszarowych, to w wielu z nich dostrzec można zagrożenie częściowego ich zubożenia. Należy dodać, że np. układ urbanistyczny i powiązań widokowych w Kielcach (Wzgórza Zamkowe z wpisanymi do rejestru obszarami Rynku, pl. Wolności i zabudową okolicznych ulic), staromiejskie ośrodki w Sandomierzu i Szydłowie oraz zespół przemysłowy w Nietulisku Dużym zajmują wyjątkowe miejsce nie tylko w regionie, ale i w kraju. Miejsca te nie tylko są reprezentatywne dla epoki, w której powstały, i charakterystyczne dla regionu, ale też są wysokiej klasy obiektami pod względem artystycznym oraz cennymi krajobrazowo. Warto przypomnieć, że jeszcze w latach 70. XX w. zbiór ten był o wiele większy, m.in. o układ urbanistyczny Staszowa, którym zachwycił się prof. Tadeusz Chrzanowski, i zespół zabudowy ul. 1 Maja w Busku-Zdroju z unikalną zabudową drewnianą, można włączyć tu także urokiwie, małe świętokrzyskie miasteczka – np. Bodzentyn, Chęciny i Wiślicę – z powszechnie znanymi, unikalnymi obiektami zabytkowymi.

## ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

Wszystkie obszary zachowały (w różnym stopniu) historyczne rozplanowanie. W niemal niezmiennym kształcie utrzymało je 13 z nich; największą grupę złożoną z 5 obiektów stanowią układy miast o średniowiecznej lub nowożytnej metryce (Klimontów, Koprzywnica, Nowy Korczyn, Pierzchnica, Szydłów) oraz 5 miasteczek nieobjętych szczegółową waloryzacją (Bodzentyn, Chęciny, Łągów, Raków, Wiślica). Dokładna analiza ich planów wskazuje,

że niewiele zmieniono w nich od czasów lokacji, ponieważ utrzymano sieć ulic, placów, dominy oraz powiązania przestrzenne z zespołami zabudowy znajdującymi się poza głównym ośrodkiem. Główne przekształcenia uczyniono w pierwotnym podziale na parcele, które lokalnie zmniejszono i zagęszczono. Podobnie mało zmieniono w stosunku do rozplanowania pierwotnego w wypadku 3 zespołów zabudowy miast [zabudowa kieleckich ulic – Świerczewskiego (ob. Duża i Jana Pawła II), Wesołej oraz Rynku w Klimontowie], gdzie utrzymano linie pierzei, a zmodyfikowano podziały na zapleczu budynków.

W obszarach o częściowo zachowanym rozplanowaniu można wyodrębnić kilka podgrup. W pierwszej znajdują się np. Opatów, Sandomierz i Staszów, w których dostrzec można następującą prawidłowość – w śródmieściach o średniowiecznej metryce (Stare Miasto) pierwotne rozplanowanie utrzymane jest z niewielkimi wyjątkami w dobrym stanie. Natomiast w pozostałych częściach obszaru, będących dawniej osobnymi jednostkami urbanistycznymi (przedmieściami lub nawet miasteczkami), utrzymano jedynie siatkę ulic i placów, a w dużym stopniu zmieniono dawne podziały własnościowe gruntu i wprowadzono nową zabudowę. Podobne symptomy dostrzec można również w układzie ruralistycznym Chotowa. Więcej zmian wprowadzono w kolejnej grupie zabytków, w których utrzymano dawny zarys rozplanowania (rysunek placów i linie zabudowy), ale zagęszczono ich przestrzeń poprzez nową zabudowę (np. zespół pofabryczny w podkieleckim Białogonie, Daleszyce, Jędrzejów, Zawichost, kieleckie ulice Sienkiewicza i Leonarda) czy wprowadzenie małej architektury (kielecki Rynek i pl. Panny Marii) lub zdeorganizowano przestrzeń poprzez wprowadzenie nowej, agresywnej trasy drogowej (Wąchock, częściowo Nowy Korczyn). W grupie najgorzej zachowanych obszarów z terenu województwa świętokrzyskiego należy umieścić miasto Pińczów, gdzie na skutek wymiany zabudowy w latach 50.–70. XX w. zmieniono częściowo linię zabudowy i układ historycznych parceli. Podobne działania, acz nieco późniejsze, bo z lat 70.–90. XX w., dostrzec można na terenie zabudowy ul. 1 Maja w Busku-Zdroju oraz częściowo odwracalny proces zacierania pierwotnego układu przestrzennego w dawnym założeniu przemysłowym w Nietulisku Dużym (do którego przyczyniły się brak należytej opieki, zarastanie kanałów i nowe nasadzenia oraz inwestycje drogowe).

Stan techniczny zabudowy znajdującej się na terenie obszarów świętokrzyskich (23 analizowanych szczegółowo) jest dobry; inaczej przedstawia się stan zachowania autentycznej substancji i formy. Przekonuje o tym zestawienie, z którego wynika, że jedynie 4 obszary zachowały w całości autentyczną tkankę architektoniczną, 2 nie utrzymały jej, a 17 jedynie częściowo zachowały. Pewną prawidłowością jest fakt, że największą dozą autentyczności odznaczają się budynki sakralne i co do zasady obiekty zabytkowe znajdujące się w centrach; leżące zaś na peryferiach pozostawiano bez właściwej pieczy, po czym były rozbierane i zastępowane współczesną architekturą. Kolejną regułą jest brak dbałości o właściwą jakość prac restauratorskich (budowlanych i konserwatorskich) oraz brak dbania w nich o detal; dlatego też niemal nie ma w zasadzie we wnętrzach tych obiektów oryginalnych elementów wystroju. Wyróżnić można 2 obszary, na których dawna zabudowa została niemal wyrugowana – drewniana w Zawichocie i Chotowie – a na jej miejsce budowane są obiekty murowane, często o formach obcych dla terenu, w którym przyszło im powstać. Na drugim biegunie jest kilka obszarów (np. kielec-

kie – Rynek, pl. Wolności i pl. Panny Marii, Rynek w Pierzchnicy), na których w dużym stopniu zachowano autentyczną formę i substancję zabudowy. Na pozostałych 17 obszarach stopień i ilość zachowanej historycznej zabudowy jest różny. Dostrzegalny jest w nich proces rozbudowy historycznej substancji o kolejne piętra i/lub zmiany w wyglądzie fasady/dachu oraz nie do końca trafione (a czasami wręcz degradujące obiekt) wymiany materiałowe. Podobne uwagi można odnieść do pozostałych 12 nieanalizowanych szczegółowo obszarów.

Województwo świętokrzyskie charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu i bogatym środowiskiem naturalnym, które nadają zabytkowym obszarom tego regionu niezrównane walory krajobrazowe i powiązania widokowe. Te ekspozycje, panoramy, dominanty, akcenty kompozycyjne i architektoniczne stanowią elementy identyfikujące zabytkową przestrzeń i stanowią o tożsamości obszaru. A obecny stan ekspozycji (rozumianej w sensie ogólnym – krajobrazowym i szczególnym – wewnątrz urbanistycznych) w analizowanych obszarach nie jest zadowalający, bo tylko ok. 1/3 obszarów zachowało ekspozycje zbliżone prawie w całości do tych z okresu wpisu (a już wówczas niekiedy były one silnie zakłócone w stosunku do historycznego wyglądu, nawet np. przedwojennego). Grupa ta wyróżnia się tym, że mimo zachodzących zmian będących efektem nowych inwestycji, nadal utrzymana została integralność ekspozycji zewnętrznych i wewnętrznych. Można tu wskazać na: miasta Klimontów, Koprzywnica, Pierzchnica, Szydłów, kieleckie wnętrza ulic Dużej i Jana Pawła II, Wesotej, Rynku i pl. Wolności, otoczenie zamku w Chęcinach, wieś Chotów, założenie w Nietulisku, Rynek w Staszowie. W pozostałych obszarach ich ekspozycje zachowano częściowo i są pomiędzy nimi znaczące różnice, które pozwoliły wyróżnić podgrupy. W pierwszej, najliczniejszej znajdują się obszary, w których analizowane walory krajobrazowe i widokowe zmieniono stosunkowo nieznacznie lub mało zauważalnie, głównie przez nasadzenia drzew i niekontrolowany rozrost flory, niewielkie inwestycje budowlane, drogowe oraz zmiany w ukształtowaniu terenu (ogólnie miasta – Bodzentyn, Busko-Zdrój, Chęciny, Daleszyce, Kielce, Łągów, Nowy Korczyn, Raków, Sandomierz, Wiślica, Wąchock; elementy obszarów – w Kielcach: pl. Panny Marii, ulice Leonarda i Sienkiewicza, w Klimontowie zaś Rynek). W kolejnej znaczącej, bo obejmującej prawie 20% podgrupie, ekspozycje oraz inne omawiane elementy estetyczno-wizualne przestrzeni zakłócone zostały w dużym stopniu (przeważnie na fragmentach chronionego terenu) głównie poprzez wzniesienie „współczesnej”, przeskalanowej zabudowy mieszkalnej i usługowej (Jędrzejów, Opatów, Pińczów, Staszów, Zawichost – na tym obszarach nowe bloki, domy i budynki użyteczności publicznej, nawet współczesny kościół zniszczyły część z panoram miejskich i przysłoniły dominanty widokowe: obiekty sakralne i zabudowę Starego Miasta), jak również przez agresywne inwestycje rożowe (w Wąchocku) lub ogólne zaniedbanie (w Sielpi Wielkiej). Ostatnią, nieliczną, podgrupą są zabytkowe obszary, w których choć walory ekspozycyjne i widokowe są w przestrzeni nadal dostrzegalne, to postępuje ich degradacja, prowadząca do utraty wartości zabytkowych – proces ten widoczny jest w obszarze obejmującym zabudowę ul. 1. Maja w Busku-Zdroju (wyburzono tu wiele z historycznej zabudowy, co dało asumpt do podziału parceli oraz wprowadzenia dróg i nowych obiektów), a także w układzie architektoniczno-urbanistycznym w Białogonie, wpisanym do rejestru jako zespół fabryczny wraz z osiedlem przemysłowym (gdzie obiekty dawnego zakładu uległy

znacznej rozbudowie i przebudowie, a domki robotnicze sukcesywnie znikają lub są dogłębnie przebudowywane).

W województwie świętokrzyskim nie ma obszaru zabytkowego, który zachowałby na całym swym terenie w niezmienionym stanie historyczną kompozycję przestrzenną. Nie oznacza to, aby ich stan był zły, miasta te funkcjonują, dostosowując się do bieżących potrzeb mieszkańców i zmian cywilizacyjnych, stanowiąc coraz częściej miejsca atrakcyjne turystycznie. Co prawda w niektórych miasteczkach wcześniej nieszczególnie troszczono się czy to o przestrzeń publiczną, czy o własną nieruchomość, ale obecnie często już można zauważyć oznaki dbałości. W dużym stopniu dobrze zachowane są poszczególne elementy analizowanych urbanistycznych przestrzeni, głównie historyczne rozplanowania; w znacznie mniejszym stopniu – oryginalna zabudowa i ekspozycja (szczególnie poza ścisłym centrum). Dziesięć świętokrzyskich historycznych miast wpisano do rejestru zabytków wraz ze strefami ochrony konserwatorskiej (otoczeniem). We wszystkich z nich wydzielono część układu przestrzennego o największych wartościach zabytkowych, którą nazwano strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej lub strefą ochrony konserwatorskiej.

## RODZAJE ZAGROŻEŃ I PRZYCZYNY UTRATY WARTOŚCI ZABYTKÓW OBSZAROWYCH

Zagrożenia, które wpływają na utratę wartości zabytkowych, są zróżnicowane, choć istnieje kilka wspólnych grup. W pierwszej kolejności należy wymienić przekształcenia – niekontrolowane modernizacje historycznej zabudowy; występują one aż w 30 z 35 obszarów. Zagrożenie to dotyczy 23 z 27 układów urbanistycznych oraz wszystkich świętokrzyskich zespołów zabudowy i układu ruralistycznego. Podobnie dużym zagrożeniem są wyburzenia i lokowanie nowej zabudowy nienawiązującej (lub nawiązującej nieudolnie) formą i gabarytami do zabudowy tradycyjnej. Nieco mniejszym problemem i źródłem zagrożeń są nowe formy i funkcje wprowadzane w zabytkowe wnętrza. W tym kontekście, czyli wobec powszechnych remontów i rewitalizacji miast, zrozumiałe jest, że jedynie w 4 zabytkowych obszarach (wyłącznie w układach urbanistycznych) dostrzegalny jest zły stan techniczny. Również w niewielkim stopniu zagrożeniem dla świętokrzyskich obszarów są nowe inwestycje drogowe. Ponadto 28 z nich dotyczą inne zagrożenia, które ogólnie można podzielić na naturalne: związane z powodziami (Nietulisko Duże, Pińczów, Sandomierz, Staszów), osuwiskami i szkodami górniczymi (Opatów, Sandomierz) oraz związane z działalnością człowieka: handlową (reklamy wielkopowierzchniowe), turystyczną i przemysłową. Wiele ze wspomnianych zagrożeń można by uniknąć, gdyby władze miejskie i gminne wykonały miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – plan taki ma jedynie 12 (w tym 4 częściowo) na 35 wpisanych do rejestru obszarów, i to są wyłącznie układy urbanistyczne.

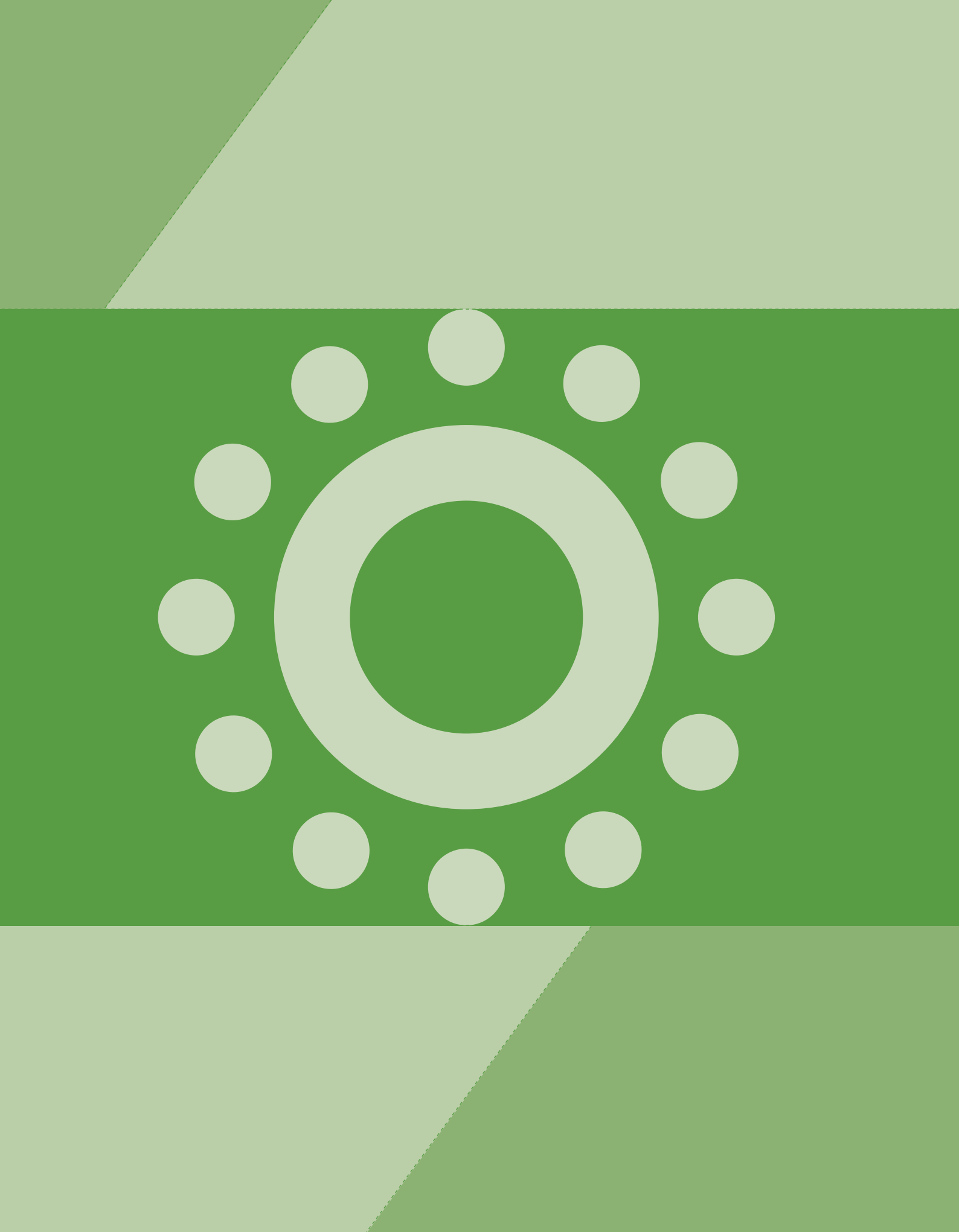
Konstatacją pozytywną jest, że nie występują już w zasadzie obecnie zagrożenia naruszenia rozplanowania, szczególnie centrów. Gorzej jest ze stanem zachowania zabudowy (w kontekście wiarygodności) i ekspozycji (w sensie krajobrazowym); zachowały się one tylko częściowo,

a niekiedy wręcz zanikły. Świadczy to o dużej podatności zabudowy (rozpatrywanej zarówno w ujęciu historycznym – modelowym, wzorcowym, ale hipotetycznym, jak i w odniesieniu do stanu z momentu wpisu) na zniszczenia, a nawet zniknięcie i nietrafione wymiany lub adaptacje, a tym samym zubożenie wartości zabytkowego obszaru. Znamienne jest nie najlepszy stan ekspozycji – naruszanej przez wymianę zabudowy i niekontrolowaną zieleń oraz nowe inwestycje na obrzeżach obszarów; być może nie starczało tu wyobraźni miejscowej społeczności i wszystkim uczestnikom czynionych inwestycji lub działano pod presją szybkiego efektu, a może wyszło tak przypadkiem, nieświadomie, bez złych intencji. Zagrożenia te, i w podobnym stopniu, dotyczą obiektów wpisanych (dobrze i z uchybieniami) do rejestru zabytków, jak i obszarów niewpisanych, a potencjalnie wartościowych. Przyczyną jest głównie nacisk inwestycyjny, jak też oportunizm organów samorządowych oraz częściowo niemoc służb konserwatorskich i niedostatek rzemiosła/talentu architektonicznego wśród projektantów połączony z niefrasobliwością inwestorów. Zagrożenia, co ciekawe, nie wynikają w większości z naturalnego zużycia substancji i braku działań przeciw temu stanowi, ale z działań pochopnych, nieprzemyślanych (z konserwatorskiego punktu widzenia), czynionych często doraźnie lub pod wpływem źle rozumianego rachunku ekonomicznego.

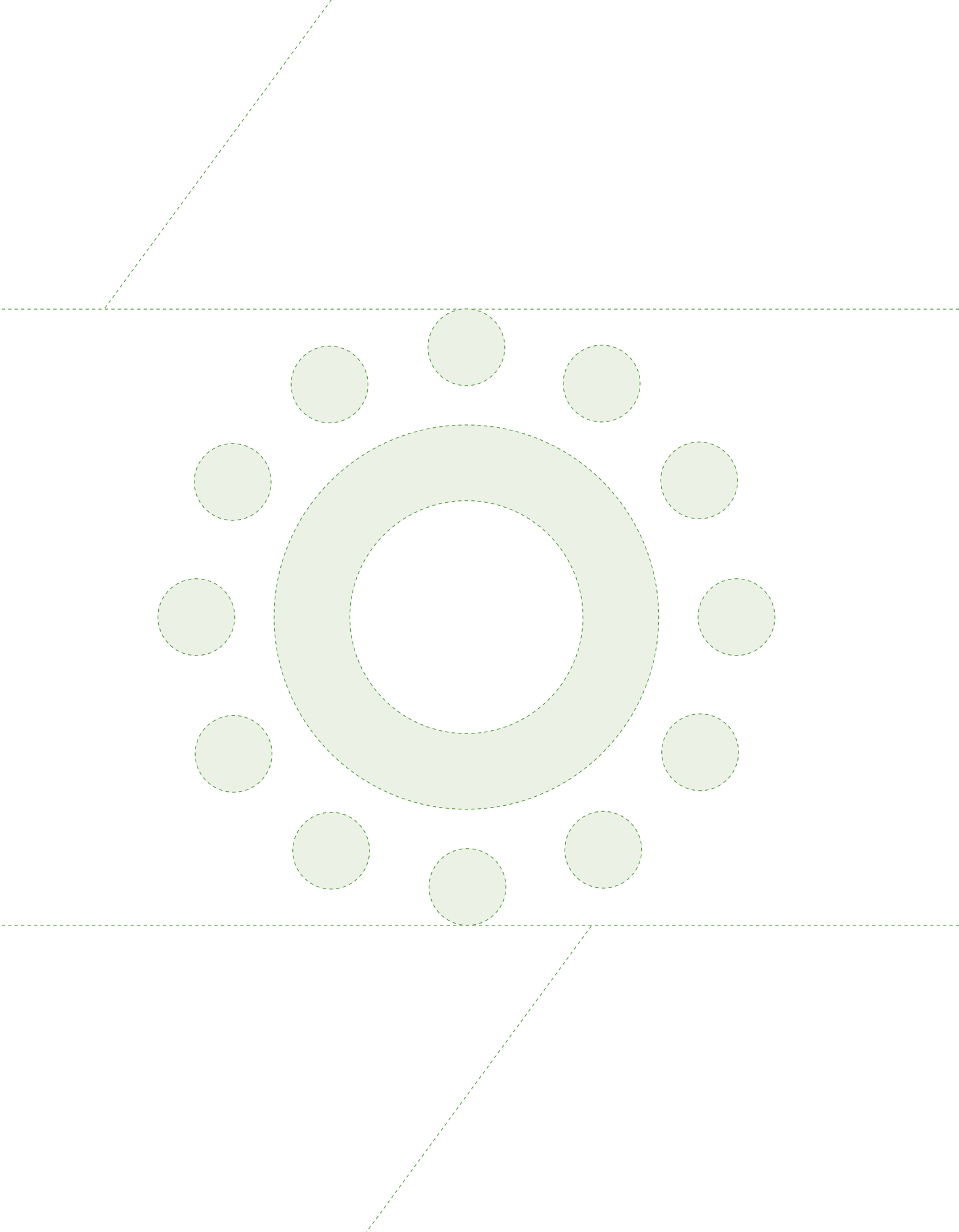
Istotnym zagrożeniem są pewne ułomności aktów administracyjnych ustanawiających przedmiot i zakres ochrony zabytków obszarowych pod względem formalnoprawnym (w dzisiejszych uwarunkowaniach, bo zapewne w momencie dokonywania wpisów wszystko było oczywiste), które w znaczący sposób utrudniają skuteczność ich ochrony konserwatorskiej. Chodzi tu przede wszystkim o brak w aż 15 decyzjach o wpisie do rejestru zabytków poprawnie określonego przedmiotu ochrony, gdyż nie mają one załącznika graficznego ani opisu granic obszaru. Jego słowną deskrypcję posiada w stosownych aktach administracyjnych 8 obszarów; jednak opisany tam przebieg granic budzi w kilku przypadkach poważne wątpliwości interpretacyjne. Warto nadmienić, że możliwa konserwatorska ochrona obszarów poprzez graficzny zapis w planie miejscowym funkcjonuje zaledwie w 3 przypadkach, bo tylko w tylu miejscowościach plany uzupełniają decyzje. Ponadto można stwierdzić, że w ww. decyzjach występuje daleko idąca lakoniczność i mała precyzyjność (jak na dzisiejszą rzeczywistość formalnoprawną). Widać to zwłaszcza w niedostatku określenia zakresu ochrony konserwatorskiej oraz w uzasadnieniach, w których brakuje dostatecznego wskazania wartości zabytkowych będących podstawą wpisu danego obszaru do rejestru zabytków. Nieodzwonne wydają się też w kilku przypadkach korekty granic ochrony (poszerzenie lub/i zawężenie). Wszystko to oznacza potrzebę systemowego podejścia do zagadnienia wyznaczania granic ochrony; muszą one być ściśle skorelowane z wypracowanym w środowisku konserwatorskim (z prawną pomocą) rozumieniem „zakresu ochrony” – definicji pojęć i używanego słownictwa. Ponadto warto wskazać, że w niedługiej perspektywie czasowej należy wykonać dla prawie 2/3 zabytkowych obszarów różnego rodzaju nowe analizy merytoryczne, co realnie może poprawić skuteczność ich ochrony konserwatorskiej. Obecnie różnie nazwane studia historyczno-urbanistyczne ma 29 z 35 zabytkowych obszarów. Opracowania te powstały w dwóch zasadniczych okresach – w latach 1955–1964 i 1981–1991. W pierwszym z nich napisano nowe studia historyczno-urbanistyczne aż dla 17 miejscowości, a w drugim zaktualizowano i poszerzono ww. prace

dla Chęcina, Kielca i Sandomierza oraz wykonano nową dokumentację dla 9 obszarów, w tym 7 kieleckich (w ramach jednego studium), Daleszyc i Koprzywnicy. W następnych latach wykonano tylko 3 tego typu opracowania. Przytoczony czas powstania i związana z nim metodyka opracowań studiów sprawia, że jedynie 13 z 29 obszarów posiada dokumentację aktualną; pozostałe 16 należy znacznie zmienić i uzupełnić. Wśród zabytkowych obszarów województwa świętokrzyskiego jedynie Sandomierz ma opracowane studium ochrony wartości krajobrazu kulturowego.





**CHARAKTERYSTYKA  
STANU ZACHOWANIA  
ZASOBU ZABYTKÓW  
ARCHEOLOGICZNYCH  
WPISANYCH DO REJESTRU**



# V. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

## 1.

### OPIS ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Weryfikacja stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków obejmowała prace gabinetowe i terenowe. Ich wynikiem było stworzenie kompletu dokumentacji dla wszystkich stanowisk wpisanych do rejestru zabytków, na którą składały się ankieta weryfikacyjna (w której zebrano dane pochodzące z analizy prawnej decyzji wpisującej/wpisujących obiekt do rejestru zabytków, informacje dotyczące dotychczasowych badań prowadzonych na stanowisku, literaturę poświęconą stanowisku oraz przedstawiono wnioski płynące z obecnej wizytacji stanowiska: dotyczące przede wszystkim stanu zachowania stanowiska, zagrożeń oraz oceny zasadności wpisu stanowiska do rejestru zabytków), dokumentacja fotograficzna stanowiska, karta ewidencji stanowiska archeologicznego oraz wybór dokumentacji przechowywanej w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Kielcach. Na podstawie zebranych materiałów sporządzono Raport wojewódzki oraz sprawozdania z weryfikacji powiatów. Niniejsze opracowanie jest skróconą oraz uśrednioną wersją Raportu, będącego wynikiem szczegółowej weryfikacji pojedynczych obiektów figurujących w rejestrze zabytków oraz szerokiej, zbiorczej analizy statystycznej i tabelarycznej.

Nieruchome zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego zostały podzielone na: obiekty zachowane w dobrym stanie (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich lub takie, których

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE NA KATEGORIE STANU ZACHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIIE CENNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Stan zachowania										Razem
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące		
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny						
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	
Buski	9	33%	10	37%	3	11%	0	0%	1	4%	20
Jędrzejowski	13	28%	28	61%	4	9%	4	9%	0	0%	45
Kazimierski	2	8%	18	73%	1	4%	2	8%	0	0%	22
Kielecki	6	46%	4	31%	0	0%	2	15%	0	0%	12
Konecki	0	0%	3	75%	0	0%	0	0%	0	0%	3
Opatowski	6	50%	6	50%	0	0%	0	0%	0	0%	12
Ostrowiecki	10	71%	4	29%	0	0%	0	0%	0	0%	14
Pińczowski	7	59%	4	33%	1	8%	0	0%	1	8%	12
Sandomierski	5	55%	4	45%	0	0%	0	0%	0	0%	9
Skarżyski	0	0%	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	1
Starachowicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0
Staszowski	0	0%	2	40%	0	0%	2	40%	1	20%	5
Włoszczowski	15	42%	17	47%	1	3%	3	8%	1	3%	36
<b>Razem w województwie</b>	<b>73</b>	<b>35%</b>	<b>101</b>	<b>49%</b>	<b>10</b>	<b>5%</b>	<b>13</b>	<b>6%</b>	<b>4</b>	<b>2%</b>	<b>191</b>
Zabytki szczególnie cenne	16	38%	27	64%	0		1	2%	1	2%	42

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą mu formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odstonięcia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	2	7%	9	33%	7	26%	11	41%	5	18%
Jędrzejowski	20	43%	10	22%	5	11%	8	17%	8	17%
Kazimierski	0	0%	15	56%	14	52%	11	41%	9	33%
Kielecki	1	8%	7	54%	2	15%	4	31%	2	15%
Konecki	0	0%	1	25%	2	50%	4	100%	3	75%
Opatowski	3	25%	9	75%	3	25%	5	42%	6	50%
Ostrowiecki	6	43%	7	50%	1	7%	4	28%	6	43%
Pińczowski	9	75%	9	75%	2	17%	9	75%	4	33%
Sandomierski	7	78%	9	100%	1	11%	2	22%	2	22%
Skarżyski	0	0%	0	0%	0	0%	1	100%	0	0%
Starachowicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Staszowski	3	60%	4	80%	1	20%	1	20%	0	0%
Włoszczowski	17	47%	2	5%	1	3%	1	3%	2	5%
<b>Razem w województwie</b>	<b>68</b>	<b>33%</b>	<b>82</b>	<b>40%</b>	<b>39</b>	<b>19%</b>	<b>61</b>	<b>29%</b>	<b>47</b>	<b>23%</b>
Zabytki szczególnie cenne	9	21%	30	71%	12	29%	26	62%	17	41%

stan zachowania nie był możliwy do określenia, ale na podstawie wyników wcześniejszych badań zasadność wpisu do rejestru zabytków wydawała się potwierdzona); zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone są ich częściową utratą lub/ oraz wymagają podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, oraz zabytki o częściowo utraconych wartościach, które jednak zachowały wartości zabytkowe w stopniu, który nie podważa zasadności ich figurowania w rejestrze); zabytki o utraconych wartościach (w stopniu, który podważa zasadność ich pozostawienia w rejestrze zabytków) i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków) oraz zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne). Ponadto wyróżniono obiekty, których zasadność wpisu jest aktualnie niemożliwa do stwierdzenia z różnych przyczyn uwarunkowanych m.in. zasadami prowadzenia weryfikacji terenowej.

Kategorie, do których przyporządkowano stanowiska archeologiczne, zostały utworzone w taki sposób, aby odpowiadały one kategoriom wyróżnionym dla zabytków nieruchomych. Należy tu jednak podkreślić pewne różnice wynikające bądź z innych założeń weryfikacyjnych, bądź ze specyfiki zabytków archeologicznych. W wypadku obiektów figurujących w rejestrze zabytków nieruchomych zdecydowana większość z nich została zakwalifikowana do grupy obiektów w różnym stanie zachowania, niezaliczonych do innych wyodrębnionych grup (w których znalazło się stosunkowo niewiele obiektów). W wypadku zabytków archeologicznych w wyniku zakwalifikowania obiektów do wydzielonych kategorii powstało kilka w miarę równorzędnych ilościowo zbiorów. Zasadnicze różnice widać w wypadku podziału obiektów na zachowane w dobrym stanie i zagrożone. W grupie archeologicznych obiektów zagrożonych znajdują się wszystkie te stanowiska, na których stwierdzono występowanie niebezpiecznych zjawisk, bez ich wartościowa-

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Sugerowane utworzenie parku kulturowego		Sugerowane uznanie za pomnik kultury	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
4	15%	2	7%	21	78%	10	37%	1	4%	0	0%	6	22%
13	28%	1	2%	40	87%	29	63%	0	0%	1	2%	0	0%
14	52%	3	11%	19	70%	23	85%	0	0%	0	0%	1	4%
1	8%	0	0%	10	77%	5	38%	0	0%	0	0%	0	0%
1	25%	0	0%	3	75%	4	100%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	1	8%	7	58%	5	42%	0	0%	1	8%	0	0%
1	7%	1	7%	4	28%	7	50%	0	0%	4	28%	0	0%
1	8%	0	0%	11	92%	9	75%	1	8%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	9	100%	4	44%	1	11%	0	0%	0	0%
1	100%	0	0%	0	0%	1	100%	0	0%	1	100%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	3	60%	2	40%	1	20%	0	0%	0	0%
3	8%	2	5%	29	80%	16	44%	0	0%	0	0%	0	0%
<b>39</b>	<b>19%</b>	<b>10</b>	<b>5%</b>	<b>156</b>	<b>76%</b>	<b>115</b>	<b>56%</b>	<b>4</b>	<b>2%</b>	<b>7</b>	<b>3%</b>	<b>7</b>	<b>3%</b>
6	14%	2	5%	30	71%	30	71%	0		7	17%	6	14%

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW  
W PODZIALE NA ICH FUNKCJĘ PIERWOTNĄ W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII STANU  
(STAN NA 30.04.2016 R.).

Funkcja pierwotna	Stan zachowania											Razem	Zachowana forma terenowa zabytku	
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące					
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny		liczba	procent	liczba	procent				
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	liczba	procent		
Obronna	grodzisko	9	45%	9	45%	0	0%	1	5%	1	5%	20	16	80%
	fortyfikacje	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	fortalicja	4	27%	9	60%	0	0%	0	0%	0	0%	13	11	73%
Obrzędowa	depozyt (funkcja obrzędowa)	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	kościół, kaplica, świątynia	2	67%	1	33%	0	0%	0	0%	0	0%	3	1	33%
	zespół klasztorny, eremicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	krąg kamienny	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	menhir	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	miejsce kultu, miejsce ofiarne	2	50%	2	50%	0	0%	0	0%	0	0%	4	3	75%
	inne obrzędowe	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Osadnicza/mieszkalna	dwór	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	1	100%
	folwark	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	jaskinia	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	1	100%
	jurydyka	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	miasto	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	obozowisko	0	0%	4	80%	1	20%	0	0%	1	20%	5	0	0%
	osada, wieś	27	36%	33	45%	5	7%	7	9%	0	0%	67	2	3%
	pałac	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	relikty architektury	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	schronisko skalne	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	śląd osadniczy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	zamek	4	57%	3	43%	1	14%	0	0%	0	0%	7	4	57%
	inne osadnicze	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Grób	kurhanowy	10	67%	3	20%	1	7%	0	0%	0	0%	13	12	80%
	megakylon	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	megalit	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	w obstawie kamiennej i/lub brukiem	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	z kamieniami nagrobnymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	jamowy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	popielnicowy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	inny grób	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	kurhanowe	0	0%	3	75%	0	0%	1	25%	0	0%	4	4	100%
	megalityczne	0	0%	1	50%	0	0%	0	0%	1	50%	2	0	0%
Cmentarzysko	z grobami skrzynkowymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	z grobami w obstawach kamiennych i/lub brukami	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	z grobami z kamieniami nagrobnymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	z grobami jamowymi	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	z grobami popielnicowymi	0	0%	2	100%	0	0%	0	0%	0	0%	2	0	0%
	inne cmentarzysko	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	infrastruktura	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Gospodarcza	miejsce eksploatacji surowca	4	40%	6	60%	0	0%	0	0%	0	0%	10	3	30%
	miejsce produkcji	0	0%	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	1	0	0%
	inna gospodarcza	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
	Kompleks osadniczy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%
Kopiec	7	20%	20	57%	2	6%	4	11%	1	3%	32	23	66%	
Pole bitwy	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%	
Skarb	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%	
Wały	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%	
Inne	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0	0%	
Wielofazowe o różnej funkcji	2	33%	4	67%	0	0%	0	0%	0	0%	6	0	0%	
<b>Razem w województwie</b>	<b>73</b>	<b>35%</b>	<b>101</b>	<b>49%</b>	<b>10</b>	<b>5%</b>	<b>13</b>	<b>6%</b>	<b>4</b>	<b>2%</b>	<b>191</b>	<b>81</b>	<b>40%</b>	
Zachowana forma terenowa zabytku	34	41%	45	55%	2	2%	3	4%			82			

nia. W wypadku obiektów nieruchomych obiekty wykazujące znamiona zubożenia lub degradacji w zależności od subiektywnej oceny stopnia niebezpieczeństwa zostały przyporządkowane albo do grupy obiektów o różnym stanie zachowania, albo do grupy szczególnie zagrożonych. Należy tu mieć na względzie, że pojęcie dobrego stanu stanowisk archeologicznych jest również umowne, ale dzięki takiemu podejściu uzyskano dla archeologii bardziej zbliżone do siebie ilościowo grupy (zabytki archeologiczne: 35% w dobrym stanie i 49% zagrożonych – przy wskaźnikach dla zabytków nieruchomych: 93% niezagrożone – o różnym stanie zachowania i 5% szczególnie zagrożonych) oraz bardziej obiektywną ocenę stanu zachowania zabytków. Nieco inaczej należy też podejść do obiektów, które utraciły wartości zabytkowe – w wypadku obiektów nieruchomych było to możliwe do stwierdzenia podczas weryfikacji, w wypadku stanowisk archeologicznych kategoria ta obejmuje obiekty, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe, czego nie da się stwierdzić bez badań wykopaliskowych. Obiekty niezidentyfikowane w terenie w wypadku obiektów nieruchomych to obiekty o nieustalonej lokalizacji, w wypadku stanowisk archeologicznych to głównie obiekty, których stan zachowania i zasadność wpisu do rejestru z przyczyn obiektywnych były niemożliwe do stwierdzenia (choć znana była ich lokalizacja).

Do grupy zabytków w dobrym stanie zaliczono 73 obiekty (35% wszystkich stanowisk wpisanych do rejestru w województwie). Za zabytki zagrożone uznano 101 stanowisk (49%), w tym 10 stanowisk (5%) częściowo utraciło wartość zabytkową. Zasadność wpisu do rejestru zabytków 13 stanowisk (6%) uznano za wątpliwą. 4 stanowiska (2%) zostały całkowicie zniszczone. W wypadku 15 stanowisk (7%) zasadność wpisu do rejestru zabytków z przyczyn obiektywnych była niemożliwa do stwierdzenia. Wśród stanowisk szczególnie cennych 16 (38%) jest w dobrym stanie, 27 (64%) jest zagrożonych, 1 zostało całkowicie zniszczone, a wpis 1 uznano za niezasadny. Powyższe wskaźniki pokazują przede wszystkim, że około połowy stanowisk jest zagrożonych częściową lub całkowitą utratą wartości zabytkowych i ponad połowa (56%) zabytków została już częściowo zniszczona. Tylko 1/3 stanowisk nie wymaga zabiegów konserwatorskich, a prawie 20% wymaga zamiany zagospodarowania terenu. Na tle pozostałych powiatów pozytywnie wyróżnia się powiat ostrowiecki, w którym 71% zabytków zachowało się w dobrym stanie, a zaledwie 29% jest zagrożonych. Negatywnie wyróżnia się natomiast powiat kazimierski, gdzie 73% zabytków zostało uznanych za zagrożone, a zaledwie 8% jest w dobrym stanie. Pod względem formalnym rejestr zabytków należy uznać za względnie obiektywny: tylko 13 (6%) stanowisk zostało prawdopodobnie niezasadnie wpisanych do rejestru, 4 (2%) zostały całkowicie zniszczone. Negatywnie wyróżnia się tu powiat staszowski, w którym na 5 zabytków wpisanych do rejestru, zasadność wpisu 2 jest wątpliwa, a 1 nie istnieje.

Wśród zabytków zachowanych w dobrym stanie wyróżniają się kurhany, z których 67% zostało zaliczonych do tej grupy obiektów. Można by założyć, że istotną rolę odgrywa tu zachowana w większości wypadków oraz czytelna nawet dla postronnych własna forma terenowa tych zabytków. Jednak wśród cmentarzysk kurhanowych (75%) oraz kopców (57%) znajduje się z kolei duża liczba stanowisk zagrożonych. Należy więc przyjąć, że w tej kategorii zabytków stan zachowania zależy od indywidualnych i różnorodnych czynników. Pozytywny stosunek stanowisk zachowanych w dobrym stanie do zagrożonych wykazuje grupa skupiająca zachowane relikty (fundamenty) obiektów sakralnych (ok. 70% – 30%). W tym wypadku również czytelność oraz



obiektywna wartość historyczna oraz turystyczna tych miejsc ma zasadnicze znaczenie. Najliczniejszą grupę stanowisk zagrożonych tworzą obozowiska (80%), wśród których 20% utraciło częściowo wartości zabytkowe. Negatywny stosunek stanowisk zachowanych w dobrym stanie do stanowisk zagrożonych zanotowano również w odniesieniu do miejsc eksploatacji surowca. Wynika to z jednej strony z mało czytelnej dla przeciętnego obywatela funkcji tych stanowisk oraz ich wartości historycznej, a z drugiej strony z rabunkowej eksploatacji krzemienia pasiastego, zaobserwowanej na dużą skalę w regionie dawnych kopalń tego surowca (powiaty ostrowiecki i opatowski). Dość liczną grupą wśród stanowisk zagrożonych są także relikty późnośrednio-wiecznych siedzib możnowładczych – gródków stożkowatych.

## 2.

# ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH  
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM  
ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	2	15%	2	50%	3	9%	0	0%	0	0%	0	0%
Jędrzejowski	1	8%	0	0%	11	33%	0	0%	0	0%	0	0%
Kazimierski	1	8%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Kielecki	0	0%	2	50%	3	9%	0	0%	1	25%	0	0%
Konecki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Opatowski	2	15%	0	0%	0	0%	3	30%	1	25%	0	0%
Ostrowiecki	5	38%	0	0%	0	0%	2	20%	2	50%	0	0%
Pińczowski	2	15%	0	0%	1	3%	0	0%	0	0%	0	0%
Sandomierski	0	0%	0	0%	0	0%	5	50%	0	0%	0	0%
Skarżyski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Starachowicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Staszowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Włoszczowski	0	0%	0	0%	15	45%	0	0%	0	0%	0	0%
<b>Razem w województwie</b>	<b>13</b>	<b>100%</b>	<b>4</b>	<b>100%</b>	<b>33</b>	<b>100%</b>	<b>10</b>	<b>100%</b>	<b>4</b>	<b>100%</b>	<b>0</b>	<b>0%</b>
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	6%		2%		16%		5%		2%		0%	

## A. OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

W województwie świętokrzyskim 73 stanowiska (35% zabytków archeologicznych) uznano za zachowane w dobrym stanie; 38% z nich to stanowiska szczególnie cenne. Najwięcej zabytków w dobrym stanie znajduje się w powiecie ostrowieckim, najmniej w kazimierskim (zaledwie 2 stanowiska). W większości powiatów udział procentowy zabytków w dobrym stanie wynosi 40–50%, zdecydowanie niższy jest tylko w powiatach kazimierskim (8%), jędrzejowskim (28%) i buskim (33%). W powiatach koneckim, skarżyskim i staszowskim brak stanowisk zaliczonych do tej grupy.

Pod względem pierwotnej funkcji w grupie stanowisk zachowanych w dobrym stanie najczęściej znajduje się stanowisk osadniczych, które są też jednocześnie najliczniejszą grupą wszystkich zabytków. Rozpatrując poszczególne typy stanowisk, należy stwierdzić, że najczęściej stanowisk zachowanych w dobrym stanie znajduje się wśród tych o pierwotnej funkcji sakralnej (57%). Najmniej jest ich natomiast pomiędzy kopcami (20%). Trochę inaczej ten podział wygląda w poszczególnych powiatach. W powiatach jędrzejowskim i włoszczowskim najliczniejszą grupę stanowisk w dobrym stanie stanowią osady, co nie dziwi, biorąc pod uwagę, że jest to także ogólnie najczęściej występujący rodzaj stanowisk wpisanych do rejestru zabytków na tym terenie. W powiecie ostrowieckim najlepiej zachowane są stanowiska o charakterze obronnym (38%), w powiecie pińczowskim natomiast są to kopce (57%), a w powiecie sandomierskim – stanowiska o funkcji sepulkralnej (głównie kurhany).

Funkcja												Razem	
kopiec		pole bitwy		skarb		wały		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji			
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	14%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	50%	9	12%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	50%	13	18%
1	14%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	3%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	6	8%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	6	8%
1	14%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	10	14%
4	57%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	7	10%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	5	7%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	15	21%
7	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	100%	73	
3%		0%		0%		0%		0%		1%			35%

Analiza wpływu sposobu użytkowania oraz rodzaju własności na stanowiska o różnej funkcji pierwotnej wskazuje, że teren, na którym leżą osady zachowane w dobrym stanie, stanowiące najliczniejszą grupę stanowisk w tej kategorii zabytków, jest na ogół nieużytkowany lub porasta lasem albo użytkowany w różnych częściach stanowiska w odmienny sposób (pola uprawne stanowią w tych wypadkach niewielki procent powierzchni całego stanowiska). W przeważającej liczbie przypadków są to tereny prywatne. Drugą wyraźnie rysującą się grupą stanowisk zachowanych w dobrym stanie są kurhany w powiatach pińczowskim i sandomierskim. Leżą one na nieużytkach lub w sadach. Najczęściej też znajdują się w rękach prywatnych. Pokazuje to dobitnie, że dobry stan zachowania związany jest najczęściej z brakiem użytkowania tego terenu bądź ewentualnie z zajęciem tych obszarów przez las. Niestety, nie oznacza to na ogół rzeczywistego dobrego stanu zabytków, ale wiąże się z brakiem możliwości oceny stanu zachowania stanowiska, przy równoczesnym braku stwierdzonych zagrożeń.

## B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

### OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Prawie połowa zabytków wpisanych do rejestru zabytków archeologicznych województwa świętokrzyskiego (49%) jest zagrożona. Wśród obiektów zagrożonych 64% to stanowiska szczególnie cenne. Pozytywnie wyróżniają się powiaty ostrowiecki, kielecki i pińczowski, w których tylko ok. 1/3 zabytków jest zagrożonych. Negatywnie wypadają powiaty konecki i kazimierski, gdzie ok. 3/4 zabytków zaliczono do tej kategorii. Warto zwrócić tu uwagę na powiaty pińczowski i kazimierski, w których znaczną część zasobu zabytków stanowią kopce i kurhany. W powiecie kazimierskim, gdzie większość z tego typu stanowisk jest zagrożona, duża ich część leży nadal na polach ornych i jest użytkowana rolniczo, w powiecie pińczowskim, gdzie na ogół ich stan zachowania określono jako dobry, większość z nich jest wyłączona spod uprawy.

Najliczniejszą grupą, biorąc pod uwagę funkcję pierwotną stanowisk wśród zabytków zagrożonych, są stanowiska osadnicze, co wynika z faktu, że jest to również najczęściej występująca kategoria stanowisk w ogóle. Rozpatrując udział stanowisk zagrożonych w ogólnej liczbie stanowisk o tej samej funkcji pierwotnej, należy stwierdzić, że najwięcej stanowisk zagrożonych (80%) znajduje się wśród obozowisk. Niewiele mniej jest ich wśród cmentarzysk kurhanowych (75%). Wszystkie cmentarzyska popielnicowe (2) figurujące w rejestrze zaliczono do tej kategorii. Zagrożony jest także znaczny odsetek stanowisk wielofazowych, miejsc eksploatacji surowca i miejsc produkcji oraz fortalicji.

Najczęściej występującą przyczyną zagrożenia jest działalność rolnicza (głównie orka), na drugim miejscu plasują się działania sił natury (erozja, procesy stokowe, niszcząca działalność

roślin i zwierząt), w dalszej kolejności wskazano na gospodarkę leśną oraz inwestycje (zwłaszcza takie, których częścią są roboty ziemne – budowa obiektów mieszkalnych i gospodarczych, dróg, instalacji kanalizacyjnych, wodociągowych, gazowych itd., niestety, liczne doświadczenia wskazują w tym wypadku również na dodatkowe zagrożenie w postaci braku zgłaszania tego typu prac do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków). Dla stanowisk zagrożonych wskazać jeszcze należy występowanie zjawiska rabunku oraz wydobywania kruszyw, które to rodzaje zagrożeń są szczególnie niebezpieczne i mogą w krótkim czasie doprowadzić do częściowego lub nawet całkowitego zniszczenia stanowiska. W omawianym przypadku nie chodzi tylko o nielegalne poszukiwania zabytków przy użyciu sprzętu elektronicznego, ale także o najczęściej doraźne wydobywanie piasku, żwiru, gliny czy kamienia w niewielkich odkrywkach na terenie stanowisk archeologicznych (choć spotyka się również działające nielegalnie od wielu lat duże piaskownie, obejmujące w skrajnych przypadkach prawie cały obszar wpisany do rejestru zabytków) oraz rozkopywanie pól górniczych w celu wydobycia krzemienia do produkcji wyrobów jubilerskich lub do celów archeologii eksperymentalnej (wytwarzania kopii zabytków archeologicznych na potrzeby różnego rodzaju festynów i pokazów archeologicznych), co jest, niestety, szczególnie częste na terenie powiatów opatowskiego i ostrowieckiego<sup>13</sup>.

Na terenach prywatnych najczęstszą przyczyną zagrożenia stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków jest rozorywanie stanowisk. Na terenach będących własnością Skarbu Państwa najczęściej wskazywano na działanie procesów naturalnych, a w wypadku stanowisk leżących na gruntach samorządowych – na gospodarkę leśną. Inwestycje wymieniano jako zagrożenie przede wszystkim na obszarach prywatnych lub należących do różnych właścicieli. Można zatem skonstatować, że najlepiej chronione są zabytki, które zostały przejęte na własność Skarbu Państwa. Statystycznie najbardziej zagrożone są natomiast zabytki znajdujące się na obszarach będących własnością prywatną – na ogół użytkowanych rolniczo lub zagrożonych potencjalnymi inwestycjami.

Rabunek stanowisk najczęściej zaobserwowano na obszarach będących własnością Skarbu Państwa. Przy czym zagrożenie rabunkiem zaobserwowano na 11 stanowiskach archeologicznych wpisanych do rejestru, z czego 10 miało zachowaną własną formę terenową, a 6 to stanowiska szczególnie cenne. Wskazuje to wyraźnie, że zjawisko to nie ma charakteru przypadkowego, rabowane są stanowiska ważne i potencjalnie bogate, a jednocześnie bez określonego lokalnie właściciela. Prowadzenie nielegalnych poszukiwań w granicach stanowisk, a nie w ich otoczeniu, wskazuje też na dobre przygotowanie i wiedzę detektorystów.

Zabytki zakwalifikowane do grupy zagrożonych, pomimo różnego stanu oraz grożących im zjawisk, zachowały wartości, dla których zostały wpisane do rejestru zabytków. Podstawowym zagrożeniem wskazywanym na większości stanowisk jest ich użytkowanie jako pola orne oraz głęboka orka, która często prowadzi do wyorywania dużej liczby zabytków ruchomych. Zjawisko to świadczy dobitnie, że nawarstwienia kulturowe są na tych stanowiskach systematycznie niszczone. Podstawowym problemem, z jakim należy się tu zmierzyć, jest brak świa-

<sup>13</sup> M. Florek, *Między teorią a praktyką. Ochrona dziedzictwa archeologicznego z perspektywy praktyki konserwatorskiej (na przykładzie Delegatury w Sandomierzu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach)*, „Raport”, t. 10, 2015, s. 233–261.

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	2	11%	1	33%	3	8%	0	0%	0	0%	0	0%
Jędrzejowski	4	22%	0	0%	22	55%	1	11%	0	0%	0	0%
Kazimierski	1	6%	0	0%	1	3%	2	22%	0	0%	0	0%
Kielecki	1	6%	2	67%	1	3%	0	0%	0	0%	0	0%
Konecki	2	11%	0	0%	1	3%	0	0%	0	0%	0	0%
Opatowski	2	11%	0	0%	0	0%	1	11%	3	43%	0	0%
Ostrowiecki		0%	0	0%	0	0%	2	22%	2	29%	0	0%
Pińczowski	1	6%	0	0%	0	0%	1	11%	0	0%	0	0%
Sandomierski	1	6%	0	0%	0	0%	1	11%	0	0%	0	0%
Skarżyski		0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	14%	0	0%
Starachowicki		0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Staszowski	2	11%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Włoszczowski	2	11%	0	0%	12	30%	1	11%	1	14%	0	0%
<b>Razem w województwie</b>	<b>18</b>	<b>100%</b>	<b>3</b>	<b>100%</b>	<b>40</b>	<b>100%</b>	<b>9</b>	<b>100%</b>	<b>7</b>	<b>100%</b>	<b>0</b>	<b>0%</b>
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	9%		1%		19%		4%		3%		0%	

domości lokalnych społeczności, niska w odczuciu społecznym wartość dziedzictwa archeologicznego oraz brak świadomości o tempie postępujących zniszczeń. W Polsce nie było jak dotąd badań ukazujących zakres dewastacji, jakie powoduje użytkowanie rolnicze stanowisk archeologicznych. Szacunki tego typu, które wykazały że proces niszczenia stanowisk archeologicznych może być niespodziewanie szybki, były jednak prowadzone w Anglii. Wykazały one, że średnie tempo zniszczenia wynosiło do 1975 r. od 2 do 5 cm na rok i doprowadziło do zniszczenia 38% znanych wcześniej stanowisk. Ale, niestety, po tej dacie z uwagi na wykorzystywanie nowoczesnych maszyn rolniczych proces ten znacznie przyspieszył<sup>14</sup>.

Zjawisko to dotyczy nie tylko stanowisk płaskich. Dużym problemem jest kwestia nasypów kurhanów (choć problem ten dotyczy również innych stanowisk o zachowanej formie terenowej), które nie zostały wyłączane spod uprawy. Stanowiska o własnej formie terenowej powinny być rozpoznawalne przez lokalne społeczności oraz mogą być, po odpowiednim oznakowaniu, wykorzystywane turystycznie. Stopniowe zaorywanie około połowy tego typu stanowisk prowadzi natomiast nieuchronnie do zubożenia krajobrazu kulturowego województwa.

W województwie świętokrzyskim stwierdzono ponadto 10 stanowisk (5%), których (łatwa do wyodrębnienia) część utraciła wartości zabytkowe. W większości wypadków zniszczenie

<sup>14</sup> Z. Kobyliński, *Konserwacja zapobiegawcza dziedzictwa archeologicznego: wprowadzenie do problematyki*, „Ochrona zabytków” 62/3, 2009, s. 86.

Funkcja												Razem	
kopiec		pole bitwy		skarby		wały		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji			
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
2	10%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	50%	10	10%
1	5%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	28	28%
13	65%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	25%	18	18%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	4	4%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	3	3%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	6	6%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	4	4%
2	10%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	4	4%
2	10%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	4	4%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	1%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	2%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	25%	17	17%
20	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	4	100%	101	
10%		0%		0%		0%		0%		2%			49%

stanowiska nastąpiło na skutek inwestycji, wydobywania kruszyw lub całkowitego zniwelowania nasypu kurhanu. Często działania prowadzące do zniszczenia części stanowiska zostały podjęte bez wiedzy i zgody służb konserwatorskich. Zjawisko to wskazuje przede wszystkim na niewystarczające środki, jakimi dysponują Urzędy Ochrony Zabytków, które nie są w stanie w sposób wystarczający monitorować stanu zachowania oraz kontrolować działań podejmowanych na terenie stanowisk archeologicznych.

## OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

W województwie świętokrzyskim nie stwierdzono występowania obiektów, które utraciły wartości zabytkowe uzasadniające pozostawienie ich w rejestrze zabytków, natomiast 13 (6%) zabytków uznano za niezasadnie wpisane do rejestru. Najwięcej tych obiektów znajduje się w powiatach jędrzejowskim (4) i włoszczowskim (3). W powiatach buskim, koneckim, opatowskim, ostrowieckim, pińczowskim, sandomierskim i skarżyskim brak jest stanowisk zaliczonych do tej grupy. W grupie stanowisk niezasadnie wpisanych do rejestru ponad połowa to osady, które są także najliczniejszą grupą wszystkich zabytków. Na drugim miejscu znajdują się kopce. Najwięcej zabytków zaliczonych do tej grupy leży na terenach prywatnych. Większość stanowisk użytkowanych jest obecnie jako pola uprawne, a część nie jest użytkowana.

Wszystkie stanowiska zaliczone do tej grupy to stanowiska, których wartości zabytkowe, z powodu których zostały wpisane do rejestru zabytków, były wątpliwe już w momencie wpisu. W większości wypadków były to stanowiska wpisane do rejestru zabytków na podstawie wyników badań powierzchniowych, w trakcie których znaleziono małą liczbę zabytków ruchomych. W trakcie kolejnych prac na powierzchni stanowiska nie natrafiono na materiał zabytkowy lub teren był niedostępny do badań. W dwóch przypadkach w powiecie kazimierskim (Bejsce rej. 40Aa, Grodowice) na załącznikach graficznych do decyzji wpisującej zabytki do rejestru podano błędną lokalizację stanowisk. W wypadku grodziska w Korytnicy (pow. jędrzejowski) oraz kurhanów w Strzegomiu (pow. staszowski) istnieją uzasadnione podstawy, aby twierdzić, że ww. zabytki są tworem naturalnymi. Kopiec w Zagajach (pow. jędrzejowski) to z kolei najprawdopodobniej nowożytny kopiec graniczny, a ten w miejscowości Szczeka (pow. staszowski) został przypuszczalnie usypany w 1928 r. przez koło łowieckie z Rytwian.

## OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Na terenie województwa świętokrzyskiego stwierdzono 4 stanowiska, które zostały całkowicie zniszczone, a które nadal figurują w rejestrze zabytków archeologicznych. Każde z nich leży w innym powiecie.

### LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIEJ UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE UZASADNIAJĄCE POZOSTAWIANIE ICH W REJESTRZE ZABYTEKÓW, LUB OBIEKTÓW NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Jędrzejowski	1	100%	0	0%	2	29%	0	0%	0	0%	0	0%
Kazimierski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Kielecki	0	0%	0	0%	2	29%	0	0%	0	0%	0	0%
Konecki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Opatowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Ostrowiecki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Pińczowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Sandomierski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Skarżyski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Starachowicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Staszowski	0	0%	0	0%	0	0%	1	100%	0	0%	0	0%
Włoszczowski	0	0%	0	0%	3	43%	0	0%	0	0%	0	0%
<b>Razem w województwie</b>	<b>1</b>	<b>100%</b>	<b>0</b>	<b>0%</b>	<b>7</b>	<b>100%</b>	<b>1</b>	<b>100%</b>	<b>0</b>	<b>0%</b>	<b>0</b>	<b>0%</b>
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	0%		0%		3%		0%		0%		0%	

## OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W województwie świętokrzyskim w latach 2005–2016 nie skreślono żadnego obiektu z rejestru zabytków archeologicznych.

## OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Pomimo odnalezienia miejsca, które zostało wskazane w decyzji, 15 stanowisk (7%) pozostało niezidentyfikowanych. Ich weryfikacja była niemożliwa do przeprowadzenia z przyczyn obiektywnych (najczęściej z powodu sposobu użytkowania terenu, który uniemożliwiał identyfikację stanowiska, lub z powodu braku formy terenowej i jej śladów w przypadku obiektów, które taką powinny posiadać, przy jednoczesnym braku przesłanek świadczących o zniszczeniu tego obiektu). Wyżej wymienione stanowiska zlokalizowane są w większości na terenie powiatu buskiego (7 stanowisk, co stanowi 47% tej grupy obiektów) oraz kazimierskiego (5; 33,5%). Pozostałe leżą w powiatach jędrzejowskim, kieleckim i koneckim (po 1; 6,5%). Brak takich obiektów w powiatach opatowskim, ostrowieckim, pińczowskim, sandomierskim, skarżyskim, staszowskim i włoszczowskim. W omawianej grupie dominują stanowiska, które w rejestrze zabytków figurują jako osady (8; 54%) i które stanowią ponad połowę tego zbioru. Ponadto zaliczono tu również 3 (20%) kopce, 2 (13%) kurhany i 2 (13%) fortalicje. Zdecydowana większość omawianych stanowisk znajduje się na terenach prywatnych (11; 73,5%), pozostałe leżą na gruntach będących własnością różnych podmiotów (3; 20%) lub na obszarach

Funkcja												Razem	
kopiec		pole bitwy		skarb		wały		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji			
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	25%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	4	31%
2	50%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	15%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	15%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
1	25%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	15%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	3	23%
4	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	13	
2%		0%		0%		0%		0%		0%			6%



LICZBA I PROCENT ZABYTKÓW, KTÓRE OBECNIE NIE ISTNIEJĄ, A NADAL SĄ WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW, W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja											
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza		kompleks osadniczy	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Jędrzejowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Kazimierski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Kielecki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Konecki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Opatowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Ostrowiecki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Pińczowski	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Sandomierski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Skarżyski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Starachowicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Staszowski	0	0%	0	0%	0	0%	1	100%	0	0%	0	0%
Włoszczowski	0	0%	0	0%	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%
<b>Razem w województwie</b>	<b>1</b>	<b>100%</b>	<b>0</b>	<b>0%</b>	<b>1</b>	<b>100%</b>	<b>1</b>	<b>100%</b>	<b>0</b>	<b>0%</b>	<b>0</b>	<b>0%</b>
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	0%		0%		0%		0%		0%		0%	

samorządowych (1; 6,5%). Najczęściej użytkowane są w różny sposób na różnych częściach stanowiska. W wypadku osad i fortalicji dominuje ich użytkowanie jako nieużytki bądź łąki lub w części w ten sposób, a w niewielkiej części jako pole orne. Niezidentyfikowane kopce leżały natomiast na terenach wykorzystywanych rolniczo.

Większość z tych stanowisk (7) jest obecnie użytkowana w sposób uniemożliwiający obserwację ich powierzchni. 4 stanowiska (kopce lub kurhany) nie mają formy terenowej, którą powinny mieć tego typu obiekty, jednak bez badań wykopaliskowych nie jest możliwe stwierdzenie, czy pod powierzchnią gruntu zachowały się jeszcze jakieś nawarstwienia. W wypadku 2 stanowisk ich stan zachowania był niemożliwy do określenia ze względu na oba te czynniki (brak zachowanej formy terenowej oraz sposób użytkowania uniemożliwiający obserwację jego powierzchni). W miejscowości Gorzakiew ocena stanu zachowania osady była niemożliwa z uwagi na sposób użytkowania gruntu oraz dodatkowo wątpliwości co do lokalizacji stanowiska (rozbieżności pomiędzy treścią decyzji a załącznikiem graficznym).

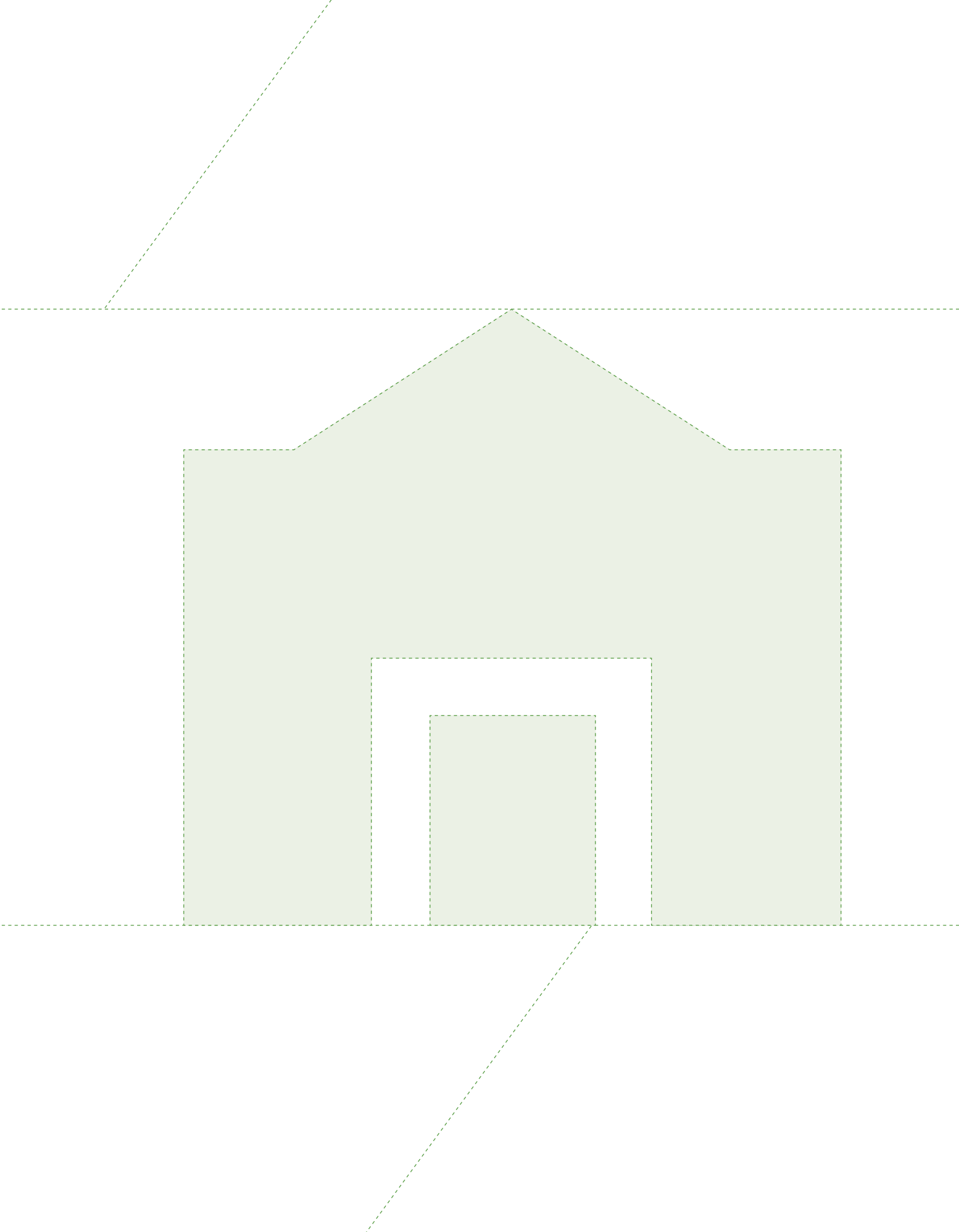
Funkcja												Razem	
kopiec		pole bitwy		skarb		wały		inne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji			
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	25%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	25%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	25%
0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	25%
1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	4	
0%		0%		0%		0%		0%		0%			2%

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY OBIEKTÓW NIEZIDENTYFIKOWANYCH W TERENIE, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja						Funkcja						Razem	
	obronna		osadnicza/mieszkalna		sepulkralna		kopiec		stanowisko archeologiczne		określenia dla stanowisk wielofazowych o różnej funkcji			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Buski	0	0%	7	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	7	48%
Jędrzejowski	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	6%
Kazimierski	0	0%	0	0%	2	40%	3	60%	0	0%	0	0%	5	34%
Kielecki	0	0%	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	6%
Konecki	1	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	6%
Opatowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Ostrowiecki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Pińczowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Sandomierski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Skarżyski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Starachowicki	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Staszowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Włoszczowski	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
<b>Razem w województwie</b>	<b>2</b>	<b>13%</b>	<b>8</b>	<b>53%</b>	<b>2</b>	<b>13%</b>	<b>3</b>	<b>20%</b>					<b>15</b>	
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie														7%



# **PODSUMOWANIE I WNIOSKI**



## VI.

## PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru na terenie województwa świętokrzyskiego są w dobrym lub co najmniej dostatecznym stanie. Przeprowadzona weryfikacja wykazała, że spośród 1549 obiektów wpisanych do rejestru (według stanu bazy NID z 27 czerwca 2016 r.) 93,03% zachowanych jest w stanie niezagrażonym, 4,71% zabytków jest zagrożonych, 24 utraciły wartości zabytkowe, a jedynie 5 przestało istnieć. Bez większych zarzutów przedstawia się stan zachowania obiektów sakralnych oraz obiektów będących własnością kościołów i związków wyznaniowych, natomiast dużo gorzej jest w przypadku obiektów drewnianych (niezależnie od ich funkcji) oraz wśród murowanych obiektów mieszkalnych (będących głównie własnością prywatną); na większą troskę zasługują zabytki przemysłu. W grupie niezagrażonej nieźle się przedstawia stan techniczny obiektów, gorzej ich autentyczność – co opisano szerzej w dalszej części podsumowania. Najlepiej zachowały się obiekty sakralne i obiekty będące własnością kościołów i związków wyznaniowych (bez względu na położenie administracyjne) – te dwie grupy silnie się zazębiają. Są to głównie kościoły, klasztory i cmentarze. Ich dobry stan zachowania wynika z kilku czynników – ciągle są użytkowane (przy tym najczęściej zgodnie ze swoją funkcją pierwotną), ich remonty mogą być finansowane z różnorodnych źródeł, a ponadto jako obiekty kultu religijnego są darzone przez ludzi dużym szacunkiem. Tak zachowane obiekty rozmieszczone są na terenie województwa w zasadzie jednolicie (z dwoma większymi skupiskami: w okolicach Sandomierza oraz w Kielcach). Uwarunkowanie to można przypisać występującym tu siedzibom służb konserwatorskich (Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach i jego Delegatura w Sandomierzu) i wynikającej z tego możliwości większej kontroli nad zasobem zabytkowym. Zapewne w związku z tym faktem obiekty, które są zagrożone lub utraciły wartość, spotkać można częściej na obszarach położonych poza większymi ośrodkami miejskimi. Obiekty znane i cenne prezentują się obecnie zazwyczaj dobrze, niekiedy bardzo dobrze. Ale stanowią one jedynie niewielką część zabytkowego zasobu województwa; znaczna liczba obiektów rejestrowych nie jest spektakularna i często sytuowana jest na obrzeżach ośrodków urbanistycznych.

Obok niewątpliwie widocznego wzrostu dbałości o zabytki zaobserwowano też zjawiska negatywne. Można je podzielić na dwie zasadnicze grupy. Jedna – obejmująca zjawiska i procesy fizycznego niszczenia obiektów (prowadzące w konsekwencji do ich destrukcji); druga dotycząca zaniku autentyczności zabytku (a w konsekwencji utraty jego wiarygodności). Te dwie grupy nie są rozłączne, ale też się nie pokrywają. Grupa zabytków w dobrym stanie technicznym i autentycznych jest stosunkowo niewielka – w województwie wymienić można m.in. pałac Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, kościółki drewniane w Cudzynowicach i Mnichowie, zespół dworski w Śmiłowie, kościół w Starej Zagości, park podworski w Plancie, EkoMuzeum w Starachowicach (dawny zakład wielkopiecowy) i zespół Pałacu Biskupiego w Kielcach.

Zauważalny jest ostatnio spadek liczby obiektów zagrożonych ze względu na swój zły stan techniczny (co miało zniknąć, już zniknęło), lecz powoli wzrasta zagrożenie utraty wartości wskutek niewłaściwie prowadzonych prac inwestycyjnych (których skala jest dość znaczna, powodowana dostępem do samorządowych lub państwowych, rzadziej prywatnych środków finansowych). Granica utraty wartości czy to z powodu złego stanu, czy braku autentyzmu jest płynna i w dużej mierze subiektywna, ale zawsze rodzi się pytanie – czy warto tracić znaczną część autentyzmu kosztem nieprzemysłanej odnowy technicznej. Być może wątpliwości te wynikają z ogólnie obserwowanego upadku tradycyjnego rzemiosła budowlanego (wzmocnionego jeszcze nagminnym pośpiechem inwestycyjnym), i stąd zauważalne niedostatki aktualnie prowadzonych robót przy zabytkach. Prace weryfikacyjne wykazały, że największy wpływ na zniszczenie/utratę wartości ma długotrwałe nieużytkowanie obiektu oraz zaniechanie (z różnych względów) działań dla utrzymania obiektu – brak prac zabezpieczających, remontowych i pielęgnacyjnych, co prowadzi do stopniowej degradacji i w efekcie do destrukcji zabytku. Niekorzystne w tym względzie zauważone zjawiska i procesy to:

- stosunkowo niewielkie wsparcie finansowe właścicieli prywatnych przez państwo, w efekcie czego (w obiektach będących własnością prywatną) prace ze względów ekonomicznych często kończą się na niezbędnych działaniach zabezpieczających (nierazko niezgodnych ze sztuką konserwatorską),
- występujący wśród lokalnego społeczeństwa na dość dużą skalę brak szacunku do zabytków, wyrażany głównie nieposzanowaniem tradycji oraz postrzeganiem zabytku jako czegoś zbędnego, kłopotliwego, podobnie jest z postrzeganiem służb konserwatorskich, kojarzonych z organem utrudniającym życie, a jednocześnie niezapewniającym odpowiedniego wsparcia (głównie finansowego),
- brak oczywistości zabytkowego statusu obiektu w ogólnym odczuciu społecznym np. w odniesieniu do występujących jeszcze pozostałości zabytku (a figurujących w rejestrze), co prowadzi do deprecjacji pojęcia „zabytek”,
- brak nowej funkcji dla obiektów parkowych na terenach wiejskich, stara funkcja obecnie w oczach ludności wydaje się niepotrzebna, stąd gminy najczęściej nie inwestują w zagospodarowanie parków (chyba że na terenie zachował się dwór, a w nim szkoła, lub ruiny zamku atrakcyjne turystycznie), w związku z czym tereny parków zarastają dziką roślinnością, ich układ zaciera się, a w skrajnych przypadkach wnętrza parkowe postrzegane są jako atrakcyjne tereny gospodarcze i są dzierżawione przez miejscowych przedsiębiorców na cele przemysłowe i produkcyjno-magazynowe,
- niedocenywanie dziedzictwa przemysłowego, do niedawna zjawisko bardzo powszechne, obecnie z tendencją spadkową (w regionie są już obiekty przemysłowe zagospodarowane i uporządkowane, np. zespół zakładu wielkopiecowego w Starachowicach), jest jednak jeszcze wiele pracy na tym polu, gdyż wciąż występują trudności ze znalezieniem nowej funkcji dla takich obiektów z jednoczesnym poszanowaniem ich dotychczasowego charakteru.

Kluczowe wydaje się również programowe zwiększanie świadomości społecznej wartości tradycji (unaoczniającej się m.in. poprzez trwanie zabytków nieruchomych), szczególnie wśród właścicieli i użytkowników tych obiektów. Należałoby się też zastanowić nad korelacją przed-

siewzięć i wydawanych środków przez różne jednostki mające wpływ na ochronę zabytków – czyli przez władze państwowe, władze samorządowe, władze kościelne, inwestorów prywatnych i firmowych.

Zabytków szczególnie zagrożonych w województwie jest niespełna 5% ze wszystkich obiektów (73). Prawie 25-procentowy udział, w tym zarówno obiektów przemysłowych, jak i ogólnie pojętych założeń rezydencjonalnych (na które też składają się towarzyszące im parki i zabudowania folwarczne), prowadzi do wniosku o niedocenianiu świeckiej tradycji, pochodzącej z całkiem niedawnych czasów, bo głównie z XIX i częściowo z XX w. Wskazuje na to zestawienie chronologiczne, gdzie 38 obiektów ma XIX-wieczne proveniencje. I nie dziwi wobec tego rozkład powiatowy, w którym przodują powiaty o tradycji: przemysłowej (kielecki, ostrowiecki, starachowicki) oraz dworskiej (buski, jędrzejowski, opatowski). Przyczyny wystąpienia zagrożenia są wspólne dla wszystkich rodzajów zabytków i skutkują stanem prowadzącym do stopniowego zawilgocenia, zagrzybienia, osłabienia konstrukcji i w efekcie do destrukcji zabytku. Obserwuje się, że powyższy problem występuje najczęściej w obiektach prywatnych – wynika to po części (dla obiektów dużych) z nieświadomości inwestorów i braku wcześniejszej oceny kosztów inwestycji (w efekcie czego nabyte nieruchomości zabytkowe zmieniają właścicieli, jednak ich kondycja się nie zmienia); zaś dla obiektów małych często z ubóstwa mieszkańców. Sytuację pogarsza jeszcze fakt, gdy powyższe realia dotyczą obiektu przemysłowego; do czynników niesprzyjających dochodzi wówczas problem adaptacji obiektu przy konieczności uszanowania jego przemysłowego charakteru (np. zespół dawnego zakładu Schönberga w Wąchocku). Oczywiście, ale nie do końca tłumaczącym powodem jest brak środków – czy to w kasie gminnej, czy u prywatnego właściciela. Kolejną problematyczną grupą zabytków są obiekty związane z dawnymi majątkami ziemskimi: założeniami pałacowymi, dworskimi i folwarcznymi, gdzie fazę niszczenia zapoczątkowała już powojenna polityka państwa, gdy dawne majątki przekazywane były głównie przedsiębiorstwom rolniczo-produkcyjnym oraz niekiedy ośrodkom gminnym – co skutkowało przeważnie rabunkową eksploatacją lub nowymi, doraźnymi inwestycjami i degradacją zabytku. Współczesne losy tych obiektów zaczynają się już trochę lepiej kształtować. Część z nich udało się odzyskać dawnym właścicielom (lub ich spadkobiercom), którzy zajęli się ich odnową (lub też nie mogą sobie z nią poradzić), ale inne pozostały we władaniu, już skomunalizowanym, gminnym i trudno dla nich znaleźć sensowne użytkowanie (szczególnie że wymaga to nakładów większych niż nowe inwestycje). Przykładem jest zespół pałacowy we Włostowie – który po wojnie pozostawiony został na pastwę miejscowej ludności, a ta doprowadziła obiekty założenia do ruiny (w jakiej pozostają do dzisiaj). Właściciel odzyskał część majątku, ale jego stan jest tak zły, że odbudowa jawi się jako nieopłacalna. W każdym przypadku konieczna jest teraz zdecydowana interwencja konserwatorska, wsparta (jednak) środkami finansowymi – stosownymi do indywidualnego przypadku danego obiektu.

Prace weryfikacyjne na terenie województwa wykazały, że wartości zabytkowe utraciły 24 obiekty (niewiele ponad 1,5%) wpisane do rejestru. Jest to stosunkowo niewiele, a przyczyny utraty wartości nie są zaskakujące. Największy wpływ na utratę wartości ma wieloletnie nieużytkowanie obiektu i zaniechanie działań remontowych. Niemal równie często wartości



straciły obiekty użytkowane (głównie mieszkalne) poddawane niekontrolowanym remontom i w związku z tym poważnym przekształceniom. Uogólniając pozyskane dane dotyczące utraty wartości (i poprzedzającego go stanu zagrożenia) oraz dodając do tego własne obserwacje, można wymienić trzy główne okresy „zanikania” zabytków. Pierwszy, zaraz powojenny powodowany ideologicznymi działaniami nowej „ludowej” władzy; drugi w latach 70. XX w. (czasy gierkowskiego odgórnego rozwoju i wychodzenia z gomułkowskiej siermiężności); trzeci już bezpośrednio po transformacji (na przełomie XX i XXI w., przy względnym „poluzowaniu” urzędowym i zamęcie inwestycyjnym). „Zanikanie” to nie dotyczyło obiektów sakralnych (ciągle użytkowanych i mających określonego gospodarza). Destrukcji fizycznej doznały obiekty raczej we wcześniejszych okresach (w II połowie XX w.), ostatnio utrata wartości częściej się wiąże z nietrafioną przebudową i swego rodzaju nieumiarkowaniem inwestycyjnym.

Obiektów zaliczonych do pozostałych wyodrębnionych grup weryfikacyjnych (nieistniejące, skreślone, niezidentyfikowane w terenie) – nie ma wiele (odpowiednio: 5; 33; 1) i nie wykazują one statystycznie charakterystycznych cech.

Weryfikacja terenowa na obszarze całego województwa pozwoliła na rozpoznanie kolejnych obiektów wartych wpisania do rejestru zabytków, co zawarto w ankietach szczegółowych.

Stan zachowania wpisanych do rejestru zabytkowych obszarów województwa jest zróżnicowany, ale można stwierdzić, że nadal wszystkie mogą być objęte ochroną prawną, ponieważ nie utraciły całości wartości zabytkowych, a nowe ustalenia naukowe nie negują ustaleń historycznych istniejących w momencie ich wpisu do rejestru zabytków.

Ogólnie wartości zabytkowe w świętokrzyskich obszarach zachowały się stosunkowo dobrze. Wszystkie posiadają wartości historyczne, prawie połowa z nich ma dobrze zachowane wartości artystyczne i krajobrazowe, a ponad połowa wartości naukowe; nie występuje nigdzie całkowita utrata wartości. Nie odnotowano dużego zniszczenia zabudowy ani radykalnych zmian rozplanowania. Wskazuje to na duży opór materii miejskiej na zmiany (przejawiający się w pewnej mierze nieintencjonalnie), ale należy zaznaczyć, że wobec narastającej ostatnio presji inwestycyjnej konieczne jest wzmocnienie ochrony prawnej zabytku (obszaru).

Co ciekawe, zagrożenia nie wynikają z naturalnego zużycia substancji i braku działań przeciw temu, ale z działań pochopnych, nieprzemyślanych z konserwatorskiego punktu widzenia. Występujące w ponad 3/4 obszarów niebezpieczeństwo wyburzeń i nietrafionych przekształceń koresponduje z takim samym wskaźnikiem braku planów miejscowych – wskazując, że często ochrona samym wpisem do rejestru zabytków nie wystarczy, lecz musi być poparta ustaleniami planistycznymi. Warto też zauważyć, że decyzje o wpisie do rejestru zabytków nie powinny raczej sięgać zbyt daleko poza obszar kulturowo przekształcony, zastępując ochronę krajobrazową. Doświadczenia innych krajów uczą, że tylko świadomość swojego dziedzictwa wśród mieszkańców i władarzy danego obszaru (w Polsce w pewnym sensie wyrażająca się ustaleniami planu miejscowego) może rzeczywiście chronić składające się m.in. na to dziedzictwo zabytki. Oczywiście jest też, że najlepiej działa dublowanie ochrony zabytku – czyli występowanie zarówno decyzji o wpisie do rejestru, jak i stosowne zapisy planu; i nie muszą one być tożsame, a uzupełniające (lecz jednak plan nie może obejmować węższego zakresu). Sytuacja taka występuje w regionie świętokrzyskim jedynie w 5 przypad-

kach, ale też aż 14 obszarów nie ma ani planu miejscowego, ani określonych granic wpisu do rejestru zabytków. Sytuacja nie jest jeszcze tragiczna (patrz konstatacje powyżej), ale budzi duży niepokój, szczególnie w czasach wyczekiwania na każdą inwestycję (głównie w małych ośrodkach), formalistycznych interpretacji prawnych i nieukierunkowanych na zachowanie dziedzictwa aspiracji społecznych.

Ułatwiony dostęp do środków publicznych, w tym głównie tzw. unijnych, umożliwił przeprowadzenie szeregu inwestycji odnowy przestrzeni miejskich (nazywanych „rewitalizacją”) w wielu miastach i miasteczkach regionu. Sprowadzały się one przeważnie do przekomponowania, uporządkowania i wymiany nawierzchni placu rynkowego, połączonego w większości przypadków z usuwaniem starodrzewu (który zaczął być tam wprowadzany już w okresie międzywojennym i kontynuowany był w PRL-u). Przedsięwzięcia takie odnotowano w 11 miastach (na 12 placach), a w kolejnych 4 jest przygotowana dokumentacja. Ocena tego działania jest generalnie pozytywna, aczkolwiek zastrzeżenia może budzić częściowa utrata wiarygodności historycznej wskutek przesadnego „granitowania” oraz pozbywania się wysokiego drzewostanu – niepopartego na wielu rynkach przywróceniem historycznej funkcji i sposobu użytkowania (handlowego, reprezentacyjnego czy dla okolicznościowych wydarzeń społecznych). Przeważnie nie towarzyszyła temu również poprawa stanu i wyglądu występującej tu zabudowy, a przeniesienie „ratusza” w pierzeję rynku nastąpiło tylko w Łagowie (warto dodać, że obecnie na 20 miejscowości wpisanych do rejestru, w 7 z nich siedziba stosownego urzędu władzy samorządowej znajduje się w rynku). Wydaje się właściwe bardziej indywidualne podejście do sprawy „rewitalizacji” rynków, z uwzględnieniem skali miejscowości, oczekiwań i potrzeb mieszkańców oraz antycypacji sposobu użytkowania połączonego z próbą jego kształtowania.

Analiza dokumentów formalnych wskazuje na kilka interesujących kwestii. Strefowanie ochrony występuje w decyzjach dla niespełna 1/3 wszystkich obszarów; w decyzjach pozostałych – z lakonicznym tylko określeniem przedmiotu ochrony (praktykowanym głównie we wczesnym powojennym okresie) nie ma odniesień czy wzmianek o strefach. Wynikało to z ówczesnej, innej niż obecnie, praktyki konserwatorskiej; wydaje się, że wystarczającej do ówczesnego rozumienia ochrony zabytku (zarówno w ujęciu ogólnym, jak i szczegółowym). Większość decyzji nie ma, jak na warunki współczesne, wystarczającego uzasadnienia ani precyzyjnego określenia zakresu ochrony. Chronologia wpisów wydaje się wynikać w dużej mierze z uwarunkowań społecznych i politycznych. W okresach „prorozwojowych” występowało dużo wpisów – są to przede wszystkim czasy bezpośrednio powojenne (kiedy trwało liczenie strat, inwentaryzowanie pozostałości i ratowanie, czego się da) oraz lata 70. XX w. (ożywienia ekonomicznego powodowanego aspiracjami społecznymi i ogólnymi decyzjami władz). Okresy stagnacji i swego rodzaju stabilizacji („gomułkowskiej” czy stanu wojennego) nie generowały nowych wpisów, aczkolwiek starano się wtedy porządkować istniejące. Zastanawia brak wpisów w latach ostatnich (po transformacji), może to świadczyć o wyczerpaniu się listy „niezauważonych”, a cennych obszarów lub, co bardziej prawdopodobne, wskazuje na brak zainteresowania władarzy tych miejsc, współgrający z trudnościami i uciążliwościami prawnymi, przeprowadzenia nowych wpisów przez urząd konserwatorski.

Trzeba zaznaczyć, że losy większości obszarów, a wszystkich miast i miasteczek (wielokrotnie niszczone, odbudowywanych i przebudowywanych po czasy najnowsze), to świadectwa burzliwych losów Polski, a tym samym i regionu świętokrzyskiego.

Na kształt rejestru stanowisk archeologicznych w województwie świętokrzyskim zasadniczy wpływ miała odmienna polityka konserwatorska w dwóch częściach województwa, podległych w latach 1975–1989 różnej administracji konserwatorskiej (województwa kieleckie i tarnobrzeskie) oraz wyniki kolejnych badań powierzchniowych (badania prowadzone w powiatach włoszczowskim, jędrzejowskim i pińczowskim przez Teofila Dębowskiego i Mariana Myszkę, badania kurhanów prowadzone w powiecie kazimierskim przez Krzysztofa Tunię, badania Archeologicznego Zdjęcia Polski), co znalazło swoje odzwierciedlenie w danych statystycznych uwzględnionych w Raporcie. Obecnie zaobserwować można nierównomierne rozmieszczenie stanowisk archeologicznych wpisanych na terenie województwa świętokrzyskiego do rejestru zabytków, choć nie odzwierciedla to rzeczywistego rozkładu stanowisk archeologicznych na terenie województwa, o czym można wnioskować na podstawie rozpoznania powierzchniowego oraz wyników prowadzonych prac wykopaliskowych. Około 70% stanowisk wpisanych do rejestru zabytków położonych jest w południowo-zachodniej części województwa. Na tym obszarze zgrupowane są również prawie wszystkie stanowiska, które w rejestrze zabytków figurują jako osady i które stanowią najliczniejszą kategorię zabytków pod względem ich funkcji pierwotnej. Analiza rozmieszczenia stanowisk określonych na potrzeby przeprowadzonej weryfikacji jako stanowiska szczególnie cenne pokazuje natomiast bardziej równomierne rozłożenie na terenie województwa.

Wyniki przeprowadzonej weryfikacji stanu zachowania zabytków archeologicznych są bardzo niepokojące. Około połowy stanowisk wpisanych do rejestru zabytków archeologicznych województwa świętokrzyskiego jest zagrożonych, a ponad połowa została już częściowo zniszczona. Stan zachowania jest ściśle uzależniony od sposobu użytkowania terenów, na których położone są stanowiska. Najczęściej wskazywaną przyczyną zagrożenia jest orka, która dotyka zarówno stanowiska płaskie (głównie osady), jak i stanowiska o zachowanej formie terenowej (głównie kopce i kurhany). Najwięcej stanowisk w dobrym stanie zachowania leży natomiast na obszarach nieużytkowanych bądź porośniętych lasem. Zjawiska rabunku, wydobywania kruszyw oraz inwestycje, które prowadzą często do całkowitej utraty wartości zabytkowych na części lub nawet na całym obszarze stanowiska, występują w niewielu miejscach. Jak się zatem wydaje, stan zachowania dziedzictwa archeologicznego na terenie województwa świętokrzyskiego zależy w dużej mierze od świadomości społecznej, która obecnie jest niewystarczająca, oraz edukacji, która mogłaby zmienić powszechne przekonanie o małej wartości dziedzictwa archeologicznego, szczególnie groźne w wypadku właścicieli terenów, gdzie położone są stanowiska wpisane do rejestru zabytków, oraz uświadomić, jak duże zniszczenia może powodować i powoduje orka prowadzona na terenie stanowisk archeologicznych.

W ostatnich latach zostały odkryte nowe stanowiska archeologiczne kwalifikujące się do wpisu do rejestru zabytków. Wydaje się, że spośród nich na uwagę zasługują co najmniej odkryte w ostatnich latach w powiecie opatowskim cmentarzyska kurhanowe. Szczególnie cenne jest stanowisko w Międzygórzu oraz stanowiska w Bukowianach.



NARODOWY INSTYTUT  
DZIEDZICTWA  
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo  
**Kultury**  
i Dziedzictwa  
Narodowego.